Наукові перспективи
Видавнича група

ISSN (print) 2708-7530
DOI: 10.52058/2708-7530-2022-3(21)

НАУКОВІ ПЕРСПЕКТИВИ

СЕРІЯ: "ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ", СЕРІЯ: "ПРАВО",
СЕРІЯ: "ЕКОНОМІКА", СЕРІЯ: "ПЕДАГОГІКА",
СЕРІЯ: "ПСИХОЛОГІЯ", СЕРІЯ: "МЕДИЦИНА"

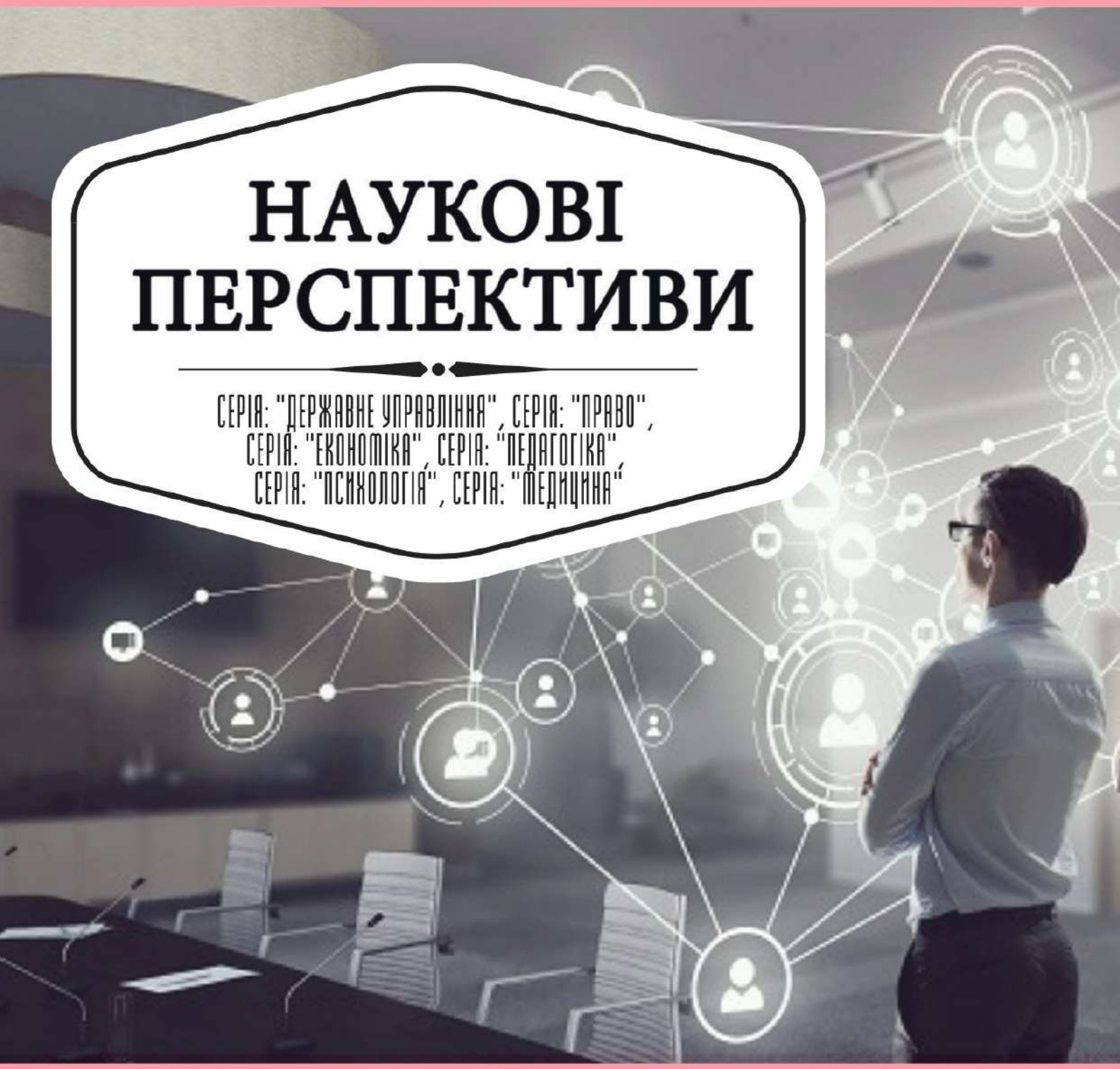

Випуск 3(21)
2022

Громадська наукова організація «Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління»

Громадська організація «Асоціація науковців України»

у рамках роботи Видавничої групи «Наукові перспективи»

Наукові перспективи

(Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Медицина», Серія «Педагогіка», Серія «Психологія»)

Випуск № 3(21) 2022

Київ – 2022

Public Scientific Organization "Ukrainian Assembly of Doctors of Sciences in Public Administration"

Public Organization "Association of Scientists of Ukraine"

within the work of the Publishing Group "Scientific Perspectives"

"Scientific Perspectives"

(Series "Public Administration", Series "Law", Series "Economics", Series "Medicine",Series "Pedagogy", Series "Psychology")

Issue № 3(21) 2022

Kiev – 2022

ISSN (print) 2708-7530

DOI: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-3(21)

Наукові перспективи: журнал. 2022. № 3(21) 2022. С.233

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 24.09.2020 р. № 1188 журналу присвоєно категорію "Б" із галузей науки: державне управління, право та економіка. Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 27.09.2021 № 1017 журналу присвоєно категорію "Б" із психології.

Рекомендовано до друку Президією громадської наукової організації «Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління» (Рішення від 28.03.2022, № 5/3-22)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації Серія КВ № 24436-14376Р від 09.06.2020 р.

Журнал видається за активної підтримки КНП "Клінічна лікарня №15 Подільського району м. Києва"

Журнал заснований з метою розвитку вітчизняного наукового потенціалу та реалізації кращих традицій науки в Україні та за кордоном. Журнал висвітлює історію, теорію, механізми формування та функціонування, а, також, інноваційні питання розвитку державного управління, права, економіки, психології, педагогіки та медицини. Видання розраховано на дослідників, викладачів вищих навчальних закладів, аспірантів, магістрів, фахівців-практиків.

Наукове видання включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus (IC), міжнародної пошукової системи Google Scholar та до міжнародної наукометричної бази даних Research Bible.

Головний редактор:

Жукова Ірина Віталіївна — кандидат наук з державного управління, доцент, Проректор з наукової роботи ПВНЗ Університет Новітніх Технологій, директор Видавничої групи «Наукові перспективи», м. Київ, Україна

Заступники Головного редактора:

Дацій Олександр Іванович — доктор економічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри фінансів, банківської та страхової справи Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна);

Макаренко Олександр Миколайович — доктор медичних наук, професор, академік Міжнародної академії освіти та науки, професор кафедри загально медичних дисциплін Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна);

Непомнящий Олександр Михайлович — доктор наук з державного управління, професор, академік Академії будівництва України, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна);

Помиткіна Любов Віталіївна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна);

Сіданіч Ірина Леонідівна — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» (Київ, Україна);

Федоренко Владислав Леонідович — доктор юридичних наук, професор, DrHb - доктор хабілітований наук правничих (Польська академія наук), Заслужений юрист України, директор Науково−дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України (Київ, Україна).

.

Редакційна колегія:

Арошидзе Паата — доктор економічних наук, професор, Асоційований професор Держаного університету імені Шота Руставелі (Грузія);

Ахметова Лайла Сейсембековна — доктор історичних наук, професор політології, професор кафедри ЮНЕСКО, міжнародної журналістики і медіа в суспільстві факультету журналістики Казахського Національного університету (КазНУ) ім. аль-Фарабі (Казахстан) ;

Бахов Іван Степанович — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології та перекладу Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна) ;

Балахтар Катерина Сергіївна — здобувач ступеня доктора філософії (PhD) за спеціальністю 053. Психологія, старший викладач кафедри іноземних мов в Національному університеті ім. О. О. Богомольця (Київ, Україна);

Бурик Зоряна Михайлівна — доктор наук з державного управління, старший викладач кафедри регіонального управління та місцевого самоврядування Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (Львів, Україна) ;

Вдовіна Олена Олександрівна — кандидат наук з соціальних комунікацій, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» (Полтава, Україна) ;

Гбур Зоряна Володимирівна — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри управління охороною здоровя та публічного адміністрування Національного університету охорони здоров‘я України імені П.Л.Шупика (Київ, Україна) ;

Долгова Олена Миколаївна — кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна);

Гвожьджєвіч Сильвія — кандидат наук, кафедра адміністрації та національної безпеки Державної професійної вищої школи ім. Якуба з Парадижу в Гожуві-Великопольському (Польща);

Головач Наталія Василівна — кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри управління персоналом та економіки праці Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна) ;

Гудзенко Ганна Володимирівна — кандидат медичних наук, асистент кафедри неврології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (Київ, Україна);

Гуменникова Тамара Рудольфівна — доктор педагогічних наук, професор, директор Придунайської філії Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна) ;

Гечбаія Бадрі Нодаровіч — доктор економічних наук, професор, Асоційований професор Батумського державного університету ім. Шота Руставелі (Грузія);

Дєгтяр Андрій Олегович — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та підприємництва Національного аерокосмічного університету імені М.Є. Жуковського, Заслужений діяч науки і техніки України (Харків, Україна) ;

Дєгтяр Олег Андрійович — доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту і адміністрування Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова (Харків, Україна) ;

Журавльова Лариса Петрівна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Поліського національного університету (Житомир, Україна) ;

Ічанська Олена Михайлівна - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна);

Кайдашев Роман Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна) ;

Коляденко Ніна Володимирівна — доктор медичних наук, доцент, завідувач кафедри медичної психології Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна) ;

Лігоцький Анатолій Олексійович — доктор педагогічних наук, професор (Київ, Україна) ;

Лич (Назарук) Оксана Миколаївна — доктор психологічних наук, доцент, член-кореспондент української академії акмеології, член громадської спілки «Національна психологічна асоціація», доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна);

Мальцев Дмитро Валерійович — кандидат медичних наук, завідувач лабораторії імунології і молекулярної біології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (Київ, Україна) ;

Мельник Володимир Степанович — доктор медичних наук, професор кафедри неврології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця, декан медичного факультету №1 (Київ, Україна) ;

Мідельський Сергій Людвигович – професор, Академік, Президент Регіональної Академії Менеджменту (Казахстан);

Міхальський Томаш — доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету (Польща) ;

Мотренко Тимофій Валентинович — доктор філософських наук, професор, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом, Академік Національної академії педагогічних наук України (Київ, Україна) ;

Нікульчев Микола Олександрович — доктор богословських наук, кандидат філософських наук, професор, доцент кафедри історії та права ДВНЗ «Донецький національний технічний університет» (Покровськ, Донецька область, Україна);

Недбалек Карел — докор філософії (PhD) в галузі права, доцент, професор Європейського професійного докторату,MBA, адвокат (Чехія) ;

Новак-Каляєва Лариса Миколаївна — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (Львів, Україна) ;

Орел Марія Григорівна — доктор наук з державного управління, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна) ;

Павлов Костянтин Володимирович — доктор економічних наук, професор, професор кафедри аналітичної економіки та природокористування Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (Київ, Україна) ;

Пархоменко-Куцевіл Оксана Ігорівна — доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна) ;

Перестюк Інга Миколаївна — кандидат наук з державного управління, доцент кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна) ;

Помиткін Едуард Олександрович — доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (Київ, Україна);

Радзіховська Наталія Станіславівна — кандидат медичних наук, лікар вищої категорії, завідувач відділенням неврології КНП "Клінічна лікарня №15 Подільського району м. Києва", асистент кафедри неврології НМУ імені О.О. Богомольця (Київ, Україна)

Ситник Григорій Петрович — доктор наук з державного управління, кандидат технічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри державного управління Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна) ;

Титко Анна Василівна — кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна) ;

Тимошенко Наталія Юріївна — кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (м. Київ, Україна);

Турчинова Ганна Володимирівна — кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету природничо-географічної освіти та екології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна) ;

Хохліна Олена Петрівна — доктор психологічних наук, професор, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна) ;

Цимбалюк Руслан Степанович — кандидат медичних наук, доцент кафедри загальної хірургії № 1 Національного медичного університету імені О.О. Богомольця, декан медичного факультету №2 (Київ, Україна) ;

Чернуха Надія Миколаївна — доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна) ;

Якимчук Аліна Юріївна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна) ;

Яковицька Лада Савелівна — доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна) .

© автори статей, 2022
© Громадська наукова організація «Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління», 2022
© Громадська організація «Асоціація науковців України», 2022
© Видавнича група «Наукові перспективи», 2022

ЗМІСТ

СЕРІЯ «Державне управління»

Бугро В.І., Дакал А.В. 10
СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ

Кризина Н.П., Суханова Я.А., Кризина О.В. 22
СУТНІСТЬ ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ВІДОМЧОЇ МЕДИЦИНИ В УКРАЇНІ

Старикова Г.В. 35
СТАЛИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНУ: СТРАТЕГІЇ ТА ПРОГРАМИ

СЕРІЯ «Економіка»

Бохан А.В. 48
ЕКСПОРТНИЙ АКЦЕНТ У ТОРГОВЕЛЬНОМУ ПРЕДСТАВНИЦТВІ

Кобець Д.Л. 60
ТРЕНДИ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ ПРИ ПОБУДОВІ МАРКЕТИНГОВИХ СТРАТЕГІЙ

Корнута О.В., Корнута В.А., Пригоровська Т.О., Пригоровський О.В. 72
ВИКОРИСТАННЯ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ ДАНИХ ЯК ІНСТРУМЕНТА ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Новіченко Л.С. 83
ПЛАТОСПРОМОЖНІСТЬ СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ: СУТНІСТЬ, ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ТА НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ

Порфіренко В.І., Сорока М.В., Гребельник М.М., Хобта М.О. 94
РОЗВИТОК МАРКЕТИНГОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ПРОДАЖАМИ КЕРАМІЧНОЇ ПЛИТКИ ПТК ТОВ «АГРОМАТ» ЗА ЧАСІВ ПАНДЕМІЇ «COVID-19»

Романюк М.Д., Судук Н.В., Бушинський Є.В. 105
МОДЕЛЬ ОЦІНЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ БЕЗПЕКИ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Седікова І.О., Савенко І.І., Седіков Д.В. 121
ГЕНЕЗИС КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БІЗНЕСУ: СТАНОВЛЕННЯ ТА ВЕКТОРИ ВПРОВАДЖЕННЯ

Третяк А.М., Третяк В.М., Вольська А.О.
НАУКОВІ ПРОБЛЕМИ МЕТОДИКИ НОРМАТИВНОЇ ГРОШОВОЇ ОЦІНКИ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК В УКРАЇНІ 131

Ушакова-Кирпач І.М., Калінін А.М., Гребінчук О.М. 145
ЕКОНОМІЧНИЙ ТА ПСИХОЛОГО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАЙНЯТОСТІ В УКРАЇНІ

СЕРІЯ «Право»

Берш А.Я. 158
ЦІЛІ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

Зеленський С.М., Цумарєв М.І., Колісніченко Р.М. 167
ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПСИХОЛОГО-ПСИХІАТРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЗА ДОПОМОГОЮ ПОЛІГРАФУ

Стець О.М., Денисенко К.В., Музика М.М. 178
ПРАВА ЛЮДИНИ НОВОГО ПОКОЛІННЯ

СЕРІЯ «Педагогіка»

Білобрицька О.І., Вишенська О.В., Мейш Ю.А. 190
ДЕЯКІ ЗАУВАГИ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ

СЕРІЯ «Психологія»

Шиковець С.О. 199
СТЕРЕОТИПИ ТА УПЕРЕДЖЕННЯ У ПОЛЬСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ ЩОДО ЕТНОЛІНГВІСТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

СЕРІЯ «Приватне право»

Дьомін Ю.М. 208
ЗАРОДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ПРИВАТНИХ ДЕТЕКТИВІВ В УКРАЇНІ

СЕРІЯ "Економіка та підприємництво"

Іщенко М.І., Поліщук І.Г., Ільченко В.О. 217
ЕКОНОМІКО-ВИРОБНИЧІ КРІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КОМПАНІЙ ГІРНИЧО-МЕТАЛУРГІЙНОГО КОМПЛЕКСУ

ШАНОВНІ АВТОРИ І ЧИТАЧІ, ДРУЗІ І КОЛЕГИ!

Нині, настало жахливе «завтра». Від кожного з нас та всього світу залежить, наскільки швидко ми зможемо зупинити війну Російської Федерації проти України. Як каже Президент України: «Життя переможе над смертю, а світло переможе темряву». Редакція видавничої групи «Наукові перспективи» приєднується до цих слів і надалі прагне утверджувати життя та публікувати статті досвідчених молодих і учених, фахівців із різних галузей науки.

Пропонуємо Вашій увазі № 3(21) 2022 журналу категорії Б з державного управління, права, психології та економіки «Наукові перспективи».

У матеріалах журналу Ви познайомитися із концептуальними засадами здійснення економічного аналізу платоспроможності підприємств; комплексом маркетингових та управлінських заходів ефективної роботи підприємств за часів пандемічних обмежень та організації роботи в онлайн режимі; методичні проблеми здійснення нормативної грошової оцінки земельних ділянок за єдиною уніфікованою методикою як важливого економічного інструменту регулювання земельних відносин та економічного стимулювання раціонального використання і охорони земель.

Ми переможемо!

Все буде Україна!

З повагою,

Проректор з наукової роботи Національного Авіаційного Університету, доктор наук з державного управління, професор, Заслужений юрист України

Євген Романенко

ЛЮБІ ДРУЗІ, ДОРОГІ УКРАЇНЦІ!

Із самого першого дня окупаційної війни Російської Федерації проти України вважаємо злочинним і засуджуємо порушення територіальної цілісності й кордонів України з боку країни-агресора.

Вважаємо, також, неприпустимими заяви керівництва Російської Федерації стосовно нашої держави, втручання у внутрішні справи України шляхом заперечення її цивілізаційної суб'єктності та висунення вимог відмови від власного шляху розвитку.

Однак, ми сильні та маємо тверду віру, що з гідністю подолаємо всіх ворогів.

Ми пройдемо це випробування, бо українському народу все під силу, перемога рідної Вітчизни буде неодмінно.

Сьогодні, як ніколи потрібні згуртування, співпраця, відчуття дружнього і сильного плеча, підтримки, зарядження енергією.

Попри найскладніші перешкоди, українська наукова спільнота стає ще міцнішою та згуртованішою. Сам факт успішної публікації журналу у час війни свідчить сам про себе.

У матеріалах журналу Ви познайомитися із визначенням цілей примусових заходів медичного характеру; особливостями розвитку торговельних представництв за кордоном та їх ролі в сприянні експортній діяльності, захисті економічних інтересів на зарубіжних ринках на прогресивних засадах; дослідженням сутності основних понять удосконалення державного управління формуванням та реалізацією відомчої медицини в Україні в сучасних умовах функціонування сфери охорони здоров'я та ін.

Дякую за нашу спільну працю, керовану Богом задля нашої перемоги.

Ми переможемо!

Все буде Україна!

Слава Україні! Героям Слава!

З повагою,

Директор видавничої групи «Наукові перспективи», кандидат наук з державного управління, доцент

Ірина Жукова

СЕРІЯ «Державне управління»

УДК 35.078:351.773:614.2(477)

https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-3(21)-10-21

Бугро Валерій Іванович професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування, декан деканату по роботі з іноземцями, Національний університет охорони здоров'я України імені П.Л.Шупика, 9, вулиця Дорогожицька, Київ, 04112, https//orcid.org/0000-0003-3627-1198

Дакал Алла Василівна доктор наук з державного управління, доцент, завідувач науково- організаційного центру здобувачів наукових ступенів, Національний університет охорони здоров'я України імені П. Л. Шупика, вулиця Дорогожицька, 9, Київ, 04112, тел.+380678904646, https//orcid.org/0000-0003-3221-353X

СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ

Стаття присвячена розгляду особливостей запровадження стратегічного управління у сфері охорони здоров'я України в умовах сучасних глобалізаційних викликів та загроз. Обґрунтовано, що загальному вигляді управління охороною здоров'я є процесом цілеспрямованого впливу суб'єктів публічного врядування на створення, розподіл та споживання медичних послуг шляхом вирішення взаємопов'язаних медичних, соціальних економічних та екологічних проблем охорони здоров'я з метою підтримки та зміцнення здоров'я населення, зниження захворюваності, збільшення тривалості життя населення та позитивної динаміки демографічного відтворення суспільства як людської популяції країни. Це є стратегічна мета, яка вимагає стратегічного підходу та стратегічного управління.

Зроблено висновок про триєдину сутність стратегічного управління системою охорони здоров'я, яка передбачає загальне розуміння філософії людиноцентризму та охороноздоровчої функції держави як трьох взаємопов'язаних підсистем: 1) людських, суб'єкт-суб'єктних та суб'єкт-об'єктних відносин, їх нормативно-правового й адміністративно-організаційного регулювання, формування людиноцентричної філософії організації та надання медичної допомоги громадянам та розуміння здоров'я людини й суспільства в цілому як найвищої цінності держави; 2) інституційної

мережі, її структурно-функціональної розбудови, з відповідною системою цілеспрямованих впливів держави на організаційну структуру (її належне інтелектуальне, науково-технологічне, фінансове, матеріально-технічне, кадрове, освітнє тощо забезпечення); 3) процесів, механізмів та інструментів безпосереднього менеджменту й публічного-управління органами, лікувальними закладами та установами охорони здоров'я, моніторингу й контролю їх фінансового, матеріально-технічного та кадрового стану й кадрової політики з метою коригування у бік найбільш ефективного функціонування.

Ключові слова: публічне управління, стратегічне управління, охорона здоров'я, охороноздоровча державна політика.

Bugro Valeriy Ivanovych Professor of the Department of Health Care Management and Public Administration, Dean of the Dean's Office for Work with Foreigners, PL Shupyk National University of Health of Ukraine, 9, Dorogozhytska Street, Kyiv, 04112, https // orcid. org / 0000-0003-3627-1198

Dakal Alla Vasylivna Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Head of the Scientific and Organizational Center for Applicants for Degrees, PL Shupyk National University of Health of Ukraine, 9, Dorogozhytska Street, Kyiv, 04112, tel. + 380678904646, https // orcid.org / 0000-0003-3221-353X

STRATEGIC MANAGEMENT IN THE FIELD OF HEALTHCARE OF UKRAINE

Abstract. The article is devoted to the peculiarities of the introduction of strategic management in the field of health care in Ukraine in the context of modern globalization challenges and threats. It is substantiated that the general form of health care management is a process of purposeful influence of public administration entities on the creation, distribution and consumption of health services by solving interrelated medical, social, economic and environmental health problems in order to maintain and promote health. population, reducing morbidity, increasing life expectancy and the positive dynamics of demographic reproduction of society as a human population. This is a strategic goal that requires a strategic approach and strategic management.

The conclusion is made about the threefold essence of strategic management of the health care system, which provides a common understanding of the philosophy of human center and the health function of the state as three interconnected subsystems: 1) human, subject-subject and subject-object relations, their normative-legal and administrative-organizational regulation, formation of human-centered philosophy of organization and provision of medical care to citizens and understanding of health of

man and society as a whole as the highest value of the state; 2) institutional network, its structural and functional development, with the appropriate system of purposeful influences of the state on the organizational structure (its proper intellectual, scientific and technological, financial, logistical, personnel, educational, etc. support); 3) processes, mechanisms and tools of direct management and public administration of bodies, medical institutions and health care institutions, monitoring and control of their financial, logistical and personnel status and personnel policy in order to adjust towards the most effective functioning.

Keywords: public administration, strategic management, health care, public health policy functioning.

Постановка проблеми. Охорона здоров'я є однією з ключових функцій будь-якої держави та одним з головних пріоритетів державної соціальної політики, а здоров'я населення виступає найважливішою ланкою в соціально-політичному та економічному потенціалі країни, що забезпечує сталий розвиток суспільства. Особлива важливість зазначеної функції в усьому світі загострилася від початку пандемії COVID-19, коли виявилися неспроможними протистояти глобальній загрозі коронавірусу ледь не усі охороноздоровчі системи нашої планети. Протягом 2020 – 2021 рр. Усім стало зрозуміло, що збереження людського життя й здоров'я на планеті потребує всебічного вдосконалення систем надання медичної допомоги на основі стратегічного підходу з наголосом на інтенсифікацію інноваційного розвитку, поглибленої уваги до фундаментальної медичної, біологічної, генної тощо науки, запровадження нових ефективних лікувально-діагностичних технологій.

В цілому сьогодення характеризується ускладненням процесів публічного управління охороною здоров'я, які внаслідок специфіки охороноздоровчої діяльності істотно відрізняються від інших видів управління, що обумовлює необхідність врахування всіх факторів впливу ендогенного й екзогенного середовища та, за О. Рогачевським, перетворення в цілому загальної філософії стратегічного управління у медичній сфері на основі стратегічного управління [6, с. 74].

Дійсно, в загальному вигляді управління охороною здоров'я можна визначити як процес цілеспрямованого впливу суб'єктів публічного врядування на створення, розподіл та споживання медичних послуг шляхом вирішення взаємопов'язаних медичних, соціальних економічних та екологічних проблем охорони здоров'я з метою підтримки та зміцнення здоров'я населення, зниження захворюваності, збільшення тривалості життя населення та позитивної динаміки демографічного відтворення суспільства як людської популяції країни. Це є стратегічна мета й вона, очевидно, вимагає стратегічного підходу та стратегічного управління.

Зазначене є надзвичайно для України, адже за визначеннями фахівців і експертів сучасна система охорони здоров’я нашої держави знаходиться у

вкрай складному стані. Тому – зазначає В. Яценко – на часі нові підходи до стратегічного управління в системі охорони здоров'я. Стратегія розвитку охорони здоров'я повинна мати засоби, стимули, методи, для розвитку відповідної сфери, перетворення її на комплексну систему альтернативних та інноваційних рішень щодо реалізації функцій та забезпечення оптимального розподілу ресурсів [13, с. 78–79].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика охороноздоровчої політики та публічного управління в галузі охорони здоров'я є предметом наукового інтересу доволі широкого кола вітчизняних дослідників, зокрема лише у 2019-2021 рр. розкриттю різноманітних аспектів управління охороною здоров'я та охороноздоровчої політики України присвячено роботи таких науковців як О. Вівсяник [1], С. Книш [2], Л. Криничко та А. Ватанов [3], М. Мамчин, М. Колядич та І. Фуртак [4], Р. Моісеєнко та О. Набхан [5], О. Рогачевський [6], Л. Рудакова та В. Михальчук [7], Т. Сабецька та Л. Стефанишин [8], Л. Сазоненко та О. Толстанов [9], Ю. Самойлик та Л. Погребняк [10], Л. Соколенко та С. Линник [11], В. Яценко [13] та ін. Розглядаючи під різними кутами наукових підходів сучасні проблеми й перспективи розвитку охороноздоровчих процесів ці дослідники розкрили особливості реформування державного управління системою охорони здоров'я в Україні в аспектах залучення міжнародних організації до інституційного механізму державного управління системою охорони здоров'я, соціальної безпеки та децентралізації, впровадження нових технологій стратегічного управління діяльністю закладів сфери охорони здоров'я, в т.ч. – заходів антикризового управління та цифрового управління, механізмів та інструментарію стратегічного управління тощо. Водночас, на нашу думку, все ще потребує системного розгляду проблематика запровадження стратегічного управління в системі охорони здоров'я та охороноздоровчої державної політики в Україні, що й **становить мету** даної наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу дослідження. За останній час як в цілому по системі державного й управління України, так і в галузі публічного управління в галузі охорони здоров'я спостерігалося наростання різноманітних деструктивних факторів, зокрема, фактичної відмови від стратегічного та постійного планування в охороні здоров'я, втрата адміністративних важелів управління мережею медичних організацій, зменшення фінансування галузі та окремих лікувальних закладів, їх масове закриття в сільських районах і, як наслідок, дезінтеграція зусиль різних відомств та установ, пов'язаних з проблемами медицини й охорони здоров'я, оскільки негативні зміни в окремих ланках будь-якої системи неодмінно призводить до наростання дисбалансу у всій системі.

Таку точку зору відстоюють, зокрема, Л. Сазоненко та О. Толстанов, які наголошують, шо "діяльність вітчизняних закладів охорони здоров'я характеризується фінансовою розпорошеністю та ресурсною деформованістю

структури медичних послуг. В умовах фінансової кризи це сприяє погіршенню проблем медичного обслуговування населення та потребує трансформації системи охорони здоров'я щодо забезпечення зростаючого попиту населення у медичній допомозі й стримуванні зростання витрат на охорону здоров'я" [9, с. 88]. З ними погоджуються й Л. Рудакова та В. Михальчук, котрі констатують, що в націй країні "відбувається хаотичне та неконтрольоване збільшення особистих витрат громадян на медичну допомогу. Державні гарантії безоплатної медичної допомоги для громадян країни носять декларативний характер і не отримують належної фінансової підтримки. Медичні заклади та медичний персонал не бажають покращувати якість послуг, раціональніше використовують кошти та беруть на себе відповідальність за охорону здоров'я. Оскільки конкуренція між постачальниками медичних послуг практично не існує, керівництво також не зацікавлене в організації ефективної якості система контролю та пошуку шляхів зниження витрат на медичну допомогу та послуги" [7, с. 108].

Подібний стан, на думку, С. Книша, зумовлюється тим, що "на відміну від держав-учасниць Європейського Союзу, які успішно реалізували перехід від бюджетної системи охорони здоров’я до системи державного медичного страхування (Латвія, Литва, Естонія), в Україні досі немає концептуального бачення системи, що має бути утворена замість діючої сьогодні. Впровадження окремих елементів страхової медицини в сукупності зі змішаним фінансуванням закладів охорони здоров’я негативно впливає на загальну ефективність адмініструючого впливу суб’єктів владних повноважень, зокрема Міністерства охорони здоров’я. До того ж замість державного медичного фонду, який міг би стати інституцією на кшталт Пенсійного фонду України, утворено Національну службу здоров’я України, що фактично виконує функції посередника між державою та закладами охорони здоров’я" [2, с. 56].

Отже, можемо констатувати, спираючись на наведені вище точки зору й інші численні публікації, що на даний момент в Україні реформування системи охорони здоров'я перебуває лише на початковій стадії, адже реальне реформування завжди становить собою суттєву зміну інститутів, політики та самої філософії суб'єкт-суб'єктних та суб'єкт-об'єктних відносин, чого ми поки що не спостерігаємо. В цілому метою реформи системи охорони здоров’я, за Л. Криничко та А. Ватановим, є зміна парадигми державної політики, управління, забезпечення переходу до суспільства, де рішення виробляються відкрито, прозоро, демократично, згідно із законами, правилами, нормами і процедурами, що відповідають міжнародним стандартам [3, с. 60].

Додамо, що насамперед, така реформа як продукт стратегічного бачення має будуватися на основі стратегічного підходу, як сучасного й перспективного інструменту управління. У загальному бачення стратегічне управління системою охорони здоров'я держави можемо визначити як сукупність цілеспрямованого впливу суб'єктів публічного управління на відкриту систему надання медичної допомоги в державі за рахунок раціонального використання

наявних ресурсів й оптимізації управлінських структур і процесів даної системи для досягнення стратегічних цілей підтримки та зміцнення здоров'я населення, зниження захворюваності, збільшення тривалості життя населення та позитивної динаміки демографічного відтворення суспільства як людської популяції країни.

Саме такий підхід демонструє В. Яценко: "впровадження стратегії має створити належні умови задля забезпечення здоров’я населення, доступної медицини, які будуть реалізовані на принципах верховенства чинного законодавства та рівності громадян" [13, с. 78–79]. Таку точку зору поділяють Ю. Самойлик та Л. Погребняк: "основні напрями стратегічного управління розвитком закладів охорони здоров'я в умовах глобалізаційних змін охоплюють політико-правову, організаційну, фінансово-економічну, соціально-медичну сфери. Водночас галузь охорони здоров'я має бути інтегрованою з усіма сферами національної економіки, а глобальною метою ефективного стратегічного управління закладами охорони здоров'я – зменшення захворюваності та продовження тривалості життя, що в кінцевому підсумку сприятиме і економічному зростанню через підвищення продуктивності та якості праці" [10, с. 166]. У свою чергу Т. Сабецька й Л. Стефанишин додають, що "стратегія розвитку медичного закладу має відповідати вимогам суспільства щодо досягнення високого рівня громадського здоров’я, тому основним орієнтиром під час її розроблення має бути загальнонаціональна стратегія розвитку медичної галузі, яка визначає основні орієнтири й напрями розвитку ресурсного потенціалу сфери охорони здоров’я, а також стратегії розвитку системи охорони здоров’я на регіональному та муніципальному рівнях, які враховують інфраструктурні й ресурсні можливості того чи іншого регіону та орієнтовані на специфічні потреби населення в медичному обслуговуванні" [8, с. 58].

На нашу думку, можна говорити про триєдину сутність стратегічного управління системою охорони здоров'я, яка передбачає загальне розуміння філософії людиноцентризму та охороноздоровчої функції держави як трьох взаємопов'язаних підсистем:

– людських, суб'єкт-суб'єктних та суб'єкт-об'єктних відносин, їх нормативно-правового й адміністративно-організаційного регулювання, формування людиноцентричної філософії організації та надання медичної допомоги громадянам та розуміння здоров'я людини й суспільства в цілому як найвищої цінності держави;

– інституційної мережі, її структурно-функціональної розбудови, з відповідною системою цілеспрямованих впливів держави на організаційну структуру (її належне інтелектуальне, науково-технологічне, фінансове, матеріально-технічне, кадрове, освітнє тощо забезпечення);

– процесів, механізмів та інструментів безпосереднього менеджменту й публічного-управління органами, лікувальними закладами та установами охорони здоров'я, моніторингу й контролю їх фінансового, матеріально-

технічного та кадрового стану й кадрової політики з метою коригування у бік найбільш ефективного функціонування.

Водночас, на думку Р. Моісеєнко та О. Набхана "оскільки розвиток системи охорони здоров'я безпосередньо впливає на найважливіші показники життя, то остання має розглядатися як стратегічна складова соціальної безпеки держави з урахуванням державного економічного потенціалу та пріоритетів соціальної політики, що забезпечують сталий розвиток держави" [5, с. 111]. Отже, можемо говорити про четверту складову стратегічного управління системою охорони здоров'я – безпекову, основною метою якої є боротьба за здоров'я громадян.

Варто відзначити, що сучасний підвищений інтерес суспільства до медичної сфери, яка традиційно мала дотаційний і бюджетний характер фінансування спричинений, серед іншого, й такими обставинами:

– повна трансформація галузі, що передбачає створення якісно нової управлінської конструкції (моделі);

– зміна системи фінансування галузі та механізму закупівлі лікарських засобів;

– перегляд мережі закладів охорони здоров’я на всіх рівнях;

– зміна та впорядкування правовідносин «лікар – пацієнт»;

– оновлення клінічних протоколів в медичній практиці;

– впровадження електронного документообігу та телекомунікаційних засобів зв’язку тощо [2, с. 54].

Слід відзначити, що основні стратегічні цілі в сфері охорони здоров'я нашої країни конкретно визначено й закріплено в Цілях Сталого розвитку, взятих на себе Україною в контексті імплементації затверджених Самітом ООН зі сталого розвитку 2015 р. загальносвітових Цілей Сталого Розвитку. Відповідно до цього документу наша держава зобов'язалася виконати до 2030 року дев'ять основних завдань, зокрема: знизити материнську смертність; мінімізувати смертність, якій можна запобігти, серед дітей віком до 5 років; зупинити епідемії ВІЛ/СНІДу та туберкульозу, у тому числі за рахунок використання інноваційних практик та засобів лікування; знизити передчасну смертність від неінфекційних захворювань; знизити на чверть передчасну смертність населення, у тому числі за рахунок упровадження інноваційних підходів до діагностики захворювань; знизити рівень отримання тяжких травм і смертності внаслідок ДТП, у тому числі за рахунок використання інноваційних практик реанімації, лікування та реабілітації постраждалих унаслідок ДТП; забезпечити загальну якісну імунізацію населення з використанням інноваційних препаратів; знизити поширеність тютюнокуріння серед населення з використанням інноваційних засобів інформування про негативні наслідки тютюнокуріння; здійснити реформу фінансування системи охорони здоров’я [12].

На думку О. Вівсяника, у відповідності до світових інтеграційних вимог та разом з міжнародними організаціями МОЗ України зробило низку успішних кроків в напрямі посилення громадського здоров'я, зокрема:

– прийнято політичне рішення щодо повернення функцій епіднагляду до Міністерства охорони здоров'я України;

– створено Центр громадського здоров'я, обрано його генерального директора та забезпечується приєднання до нього лабораторних центрів;

– розроблено і погоджено проект концепції реформування системи громадського здоров'я;

– проведено оцінку Європейською Комісію та Європейським центром контролю за захворюваннями з питань системи епіднагляду за інфекційними захворюваннями;

– проведено оцінку сфери безпеки крові (за проектом Світового банку);

– відбулося приєднання до міжнародної ініціативи "Глобальний порядок денний з питань здоров'я", напрацьовується дорожня карта імплементації;

– відновлено співпрацю з США щодо програми з питань біобезпеки, розпочалася підготовка до впровадження електронної інтегрованої системи спостереження за захворюваннями;

– ініційовано відновлення розробки нової Концепції розбудови системи біобезпеки та біозахисту [1, с. 107—111].

Визначення сутності та змісту процесів публічного управління системою охорони здоров'я варто виокремити такі стратегічні елементи як суб'єкт та об'єкт управління (з урахуванням думки, що в цілому "медична сфера країни – це соціально-економічна система, яка одночасно є суб’єктом і об’єктом стратегічного управління, що постійно знаходяться у взаємодії та підлягають цілеспрямованому впливу один на одного під впливом внутрішньогалузевих факторів" [6, с. 68]). Отже, в якості суб'єктів публічного управління системою охорони здоров'я пропонуємо розглядати: на центральному рівні – Верховну Раду України (суб'єкт законодавчого регулювання відносин в сфері надання медичних послуг) та Кабінет Міністрів України в цілому й МОЗ зокрема (як центральний виконавчий орган, що реалізує державну охороноздоровчу політику), профільні медичні навчальні заклади, політичні партії, міжнародні та загальнодержавні громадські організації охороноздоровчої спрямованості (напр. Червоний хрест), провідні фармацевтичні кампанії; на регіональному та місцевому рівні – відповідні структурні підрозділи місцевих державних адміністрацій, державні та муніципальні органи й структури медичної галузі, адміністрації державних, муніципальних та приватних лікарень, аптечної мережі тощо.

В якості об'єктів публічного управління охороною здоров'я пропонуємо розглядати: в найбільшому узагальненні – власне систему охорони здоров'я України; в інституційному плані – державні, муніципальні та приватні лікувальні й лікувально-профілактичні заклади, фельдшерсько-акушерські пункти, наукові медичні інститути й лабораторії, фармацевтичні кампанії та підприємці-виробники медичного обладнання й інструментарію, аптеки тощо; в процесуальному плані – суспільно-відносини в цілому та безпосередньо

відносини між суб'єктами й об'єктами управління щодо створення, розподілу і споживання медичних послуг, бюджетні процеси формування і розподілу коштів галузі, формування та реалізації кадрової політики в медичній галузі, інформаційно-комунікаційна взаємодія МОЗ, лікувальних закладів та громадян і організацій громадянського суспільства тощо.

Ці відносини в сучасній Україні обтяжуються низкою негативних суб'єктивних та об'єктивних факторів, зокрема: тривалою всесвітньої пандемією COVID-19; старінням населення і скороченням кількості громадян працездатного віку, що посилює попит на медичні послуги й спричиняє додатковий тиск на лікувальні заклади; перманентним зростанням цін на медичні послуги та лікарські засоби на фоні постійного зниження купівельної спроможності населення, особливо вразливих й соціально незахищених верств; падіння дохідної та видаткової частини державного бюджету в цілому та зменшення фінансування медичної сфери зокрема; зневіра та розчарування громадян в розпочатому реформуванні медичної галузі; зростання диспропорцій щодо доступності медичних послуг як наслідку ліквідації/реструктуризації мережі закладів охорони здоров'я у сільській місцевості в рамках загальної оптимізації охорони здоров'я на рівні об'єднаних територіальних громад.

З урахуванням зазначених факторів запровадження стратегічного управління у сфері охорони здоров’я має посприяти:

– стратегічному розвитку медичного закладу з урахуванням його перспективних можливостей та загроз, ресурсного потенціалу й фінансового забезпечення що дозволить досягти реальної автономізації медичних закладів, переходу від жорсткого до гнучкого управління та командної роботи;

– стимулюванню інноваційної діяльності, проявам індивідуальної ініціативи та, як наслідку – підвищенню якості медичної допомоги й медичних послуг, покращенню рівня обслуговування пацієнтів;

– мотивації та розвитку медичного персоналу, підвищенню його якості фаховості, формуванню корпоративної культури й корпоративної етики, роботі над іміджом та репутацією медичного закладу, протидії корупційним проявам [8, с. 61];

– поширенню логістичного підходу у системі охорони здоров’я який передбачає перехід від управління об’єктами до управління процесами та надає можливість впливати на стратегію і тактику роботи лікувально-профілактичного закладу щодо створення нових конкурентних переваг на ринку медичних послуг [4, с. 107];

– створенню передумов для наукової й науково-технічної діяльності медичних установ, впровадження їх результатів в медичну практику;

– запровадженню інноваційної моделі розвитку закладів охорони здоров'я, підвищенню їх конкурентоспроможності;

– розробці нових стандартів і процедур надання медичної допомоги та медико-соціальної реабілітації населенню;

– удосконаленню методів діагностики, сучасних технологій лікування та реабілітації пацієнтів, профілактики соціально обумовлених та інфекційних захворювань;

– активізації інформаційно-комунікаційної взаємодії закладів охорони здоров'я та громадянами з формування культури здорового способу життя населення тощо.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження надає підстави для твердження, що розвиток системи охорони здоров'я в сучасних умовах вимагає запровадження стратегічного управління, нових інструментів і важелів публічного правління закладами, установами та організаціями медичної галузі, нових підходів регулювання суспільних відносин фізичних та юридичних осіб, які споживають медичні послуги.

Ключовими ж стратегічними пріоритетами закладів охорони здоров’я вітчизняні дослідники називають:

– підвищення рівня якості медичного обслуговування та приведення його до європейських та міжнародних стандартів;

– розширення асортименту медичних послуг;

– підвищення продуктивності та доступності надання медичної допомоги;

– розширення джерел фінансового забезпечення поточної діяльності та розвитку медичного закладу;

– удосконалення організаційно-управлінської структури та розвиток кадрового потенціалу [8, с. 60].

При цьому головною метою запровадження стратегічного публічного управління в галузі хорони здоров'я є підвищення рівня підтримки та зміцнення здоров'я населення, зниження захворюваності, збільшення тривалості життя населення та позитивної динаміки демографічного відтворення суспільства як людської популяції країни.

Перспективи подальших досліджень полягають у необхідності проведення актуальних досліджень щодо детального розкриття методології та особливостей використання інструментарію стратегічного публічного управління у сфері охорони здоров'я України.

Література:

1. Вівсяник О. М. Міжнародні організації в інституційному механізмі державного управління системою охорони здоров'я. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 15-16. С. 162-167.

2. Книш С. В. Удосконалення публічного управління сферою охорони здоров’я в Україні: аналіз реформи та європерспективи. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 1. С. 54-59.

3. Криничко Л. Р., Ватанов А. Р. Особливості реформування державного управління системою охорони здоров’я в Україні. *Вісник ХНАУ. Серія : Економічні науки*. 2020. № 4(1). С. 59-74.

4. Мамчин М. М., Колядич М. М., Фуртак І. І. Управління системою охорони здоров’я України на сучасному етапі її реформування. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Проблеми економіки та управління*. 2019. Вип. 4. С. 104-111.

5. Набхан О. В., Моісеєнко Р. О. Державне управління сферою охорони здоров'я як складова соціальної безпеки держави. *Інвестиції: практика та досвід.* 2021. № 5. С. 110-116.

6. Рогачевський О. П. Методи стратегічного управління у галузі охорони здоров'я. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2020. № 3. С. 67-75.

7. Рудакова Л. О., Михальчук В. М. Децентралізація управління системою охорони здоров'я на місцевому рівні (на прикладі київської області). *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 8. С. 105-112.

8. Сабецька Т. І., Стефанишин Л. С. Технологія стратегічного управління діяльністю закладів сфери охорони здоров'я. *Бізнес-навігатор*. 2020. Вип. 1. С. 56-62.

9. Сазоненко Л. В., Толстанов О. К. Заходи антикризового управління закладом охорони здоров'я. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 16. С. 86-92.

10. Самойлик Ю. В., Погребняк Л. О. Стратегія управління розвитком закладів охорони здоров'я в умовах глобалізаційних змін. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 19-20. С. 161-166.

11. Соколенко Л. Ф., Линник С. О. Впровадження засобів цифрового управління в сфері охорони здоров'я. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 8. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2020_8_8

12. Цілі Сталого Розвитку: Україна. Національна доповідь. *Міністерство економічного розвитку і торгівлі України.* Київ : Мінекономрозвитку, 2017. 174 с.

13. Яценко В. Стратегічне управління системою охорони здоров'я в контексті сучасних реформ в Україні. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2019. Вип. 25. С. 77-85.

References:

1. Вівсяник О. М. (2020). Міжнародні організації в інституційному механізмі державного управління системою охорони здоров'я [Modernization]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience.* Vol. 15–16. 162–167. [in Ukrainian]

2. Knysh S. V. (2019). Udoskonalennya publichnoho upravlinnya sferoyu okhorony zdorov″ya v Ukrayini: analiz reformy ta yevroperspektyvy [Improving public health management in Ukraine: an analysis of reform and the European perspective]. *Aktual'ni problemy pravoznavstva – Current issues of jurisprudence*. Vol. 1. 54–59. [in Ukrainian]

3. Криничко Л. Р., Ватанов А. Р. (2020). Особливості реформування державного управління системою охорони здоров'я в Україні [Philosophical]. *Вісник ХНАУ. Серія : Економічні науки.* Vol. 4(1). 59–74. [in Ukrainian]

4. Мамчин М. М., Колядич М. М., Фуртак І. І. (2019). Управління системою охорони здоров'я України на сучасному етапі її реформування [in]. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Проблеми економіки та управління*. Vol. 4. 104-111. [in Ukrainian]

5. Nabkhan O. V., Moiseyenko R. O. (2021). Derzhavne upravlinnya sferoyu okhorony zdorov'ya yak skladova sotsial′noyi bezpeky derzhavy [Public administration of health care as a component of social security of the state]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience.* Vol. 5. 110–116. [in Ukrainian]

6. Rohachevs′kyy O. P. (2020). Metody stratehichnoho upravlinnya u haluzi okhorony zdorov″ya [Methods of strategic management in the field of health care]. *Aktual'ni problemy innovatsiynoyi ekonomiky – Current issues of innovative economy*. Vol. 3. 67–75. [in Ukrainian]

7. Рудакова Л. О., Михальчук В. М. (2021). Децентралізація управління системою охорони здоров'я на місцевому рівні (на прикладі київської області). *Investytsiyi: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience.* Vol. 8. 105–112.

8. Sabets′ka T. I., Stefanyshyn L. S. (2020). Tekhnolohiya stratehichnoho upravlinnya diyal′nistyu zakladiv sfery okhorony zdorov″ya [Technology of strategic management of health care institutions]. *Biznes-navihator – Business navigator*. Vol. 1. 56–62. [in Ukrainian]

9. Sazonenko L. V., Tolstanov O. K. (2021). Zakhody antykryzovoho upravlinnya zakladom okhorony zdorov'ya [Measures of anti-crisis management of the health care institution]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience.* Vol. 16. 86-92. [in Ukrainian]

10. Samoylyk YU. V., Pohrebnyak L. O. (2020). Stratehiya upravlinnya rozvytkom zakladiv okhorony zdorov'ya v umovakh hlobalizatsiynykh zmin [Strategy for managing the development of health care facilities in the context of global change]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience.* Vol. 9-20. 161–166. [in Ukrainian]

11. Sokolenko L. F., Lynnyk S. O. (2020). Vprovadzhennya zasobiv tsyfrovoho upravlinnya v sferi okhorony zdorov″ya [Introduction of digital management tools in the field of health care]. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok – Public administration: improvement and development*. Vol. 8. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2020_8_8 [in Ukrainian]

12. Tsili Staloho Rozvytku: Ukrayina. Natsionalna dopovid (2017) [Sustainable Development Goals: Ukraine. National Report]. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine. Kyiv: Ministry of Economic Development. 174 p. [in Ukrainian]

13. Yatsenko V. (2019). Stratehichne upravlinnya systemoyu okhorony zdorov″ya v konteksti suchasnykh reform v Ukrayini [Strategic management of the health care system in the context of modern reforms in Ukraine]. *Teoretychni ta prykladni pytannya derzhavotvorennya – Theoretical and applied issues of state formation*. Vol. 25. 77–85. [in Ukrainian]

УДК 351.77:032.061

https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-3(21)-22-34

Кризина Наталія Павлівна доктор державного управління, професор, Заслужений лікар України, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування, Національний університет охорони здоров'я України імені П.Л. Шупика, м. Київ, Україна, вул Дорогожицька 9, тел.: (067) 909-17-93, https://orcid.org/0000-0003-2074-961X

Суханова Яна Анатоліївна аспірантка кафедри регіональної політики навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби, Київський національний університету імені Тараса Шевченка м. Київ, Україна, вул. Антона Целіка 20, тел.: (098) 973-89-32, https://orcid.org/0000-0002 -9652-7223

Кризина Олена Вікторівна лікар-патологоанатом, Центральний госпіталь військово-медичного управління, Служба безпеки України, Україна, м. Київ, вул. Виноградна 1, тел.: (067) 777-25-98, https//orcid.org/0000-0002-9639-271X

СУТНІСТЬ ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ВІДОМЧОЇ МЕДИЦИНИ В УКРАЇНІ

Анотація. У системі цінностей для будь-якої цивілізованої нації – особливе і значне місце відводиться людині та її здоров'ю. На всіх етапах розвитку суспільства протягом багатовікової історії - людство вивчало проблеми здоров’я, якому завжди приділялася велика увага. Науковці різних наук та фахів проникали в таємниці феномена здоров’я, визначали його сутність для того, щоб навчитися вміло керувати ним, економно використовувати здоров’я протягом усього життя та знаходити засоби для його збереження.

В "Основах законодавства України про охорону здоров'я" підкреслюється, що «…кожна людина має природне невід'ємне і непорушне право на охорону здоров'я». Суспільство і держава відповідальні перед сучасним і майбутніми поколіннями за рівень здоров'я і збереження генофонду народу України, забезпечують пріоритетність охорони здоров'я в діяльності держави, поліпшення умов праці, навчання, побуту і відпочинку населення, розв'язання екологічних проблем, вдосконалення медичної допомоги і запровадження здорового способу життя [1].

Оптимізація сфери охорони здоров'я є найважливішою частиною соціально-економічної політики держави. Охорона здоров'я розглядається як державна система з єдністю цілей, взаємодією і спадкоємністю служб (всіх

рівнів лікувальних і профілактичних) загальною доступністю кваліфікованої медичної допомоги, гуманістичною спрямованістю.

Держава через спеціально уповноважені органи виконавчої влади здійснює контроль і нагляд за додержанням законодавства про охорону здоров'я, державних стандартів, критеріїв та вимог, спрямованих на забезпечення здорового навколишнього природного середовища і санітарно-епідемічного благополуччя населення, нормативів професійної діяльності в галузі охорони здоров'я.

Негативна динаміка демографічних показників; підвищення показників захворюваності різних категорій населення; наслідки епідемії COVID-19; проведення медичної реформи, ідея розповсюдити її вплив на вторинний та третинний рівні організації медичної допомоги та здійснення широкомасштабного військового нападу Російської Федерації на Україну, все це необхідно врахувати на державному рівні при удосконалені механізмів управління сферою охорони здоров'я взагалі та відомчою медициною зокрема.

У статті ми досліджували сутність основних понять державного управління у формуванні відомчої медицини в Україні.

Ключові слова: публічне управління, державне управління, механізми державного управління, відомча медицина.

Kryzyna Natalia Pavlivna Doctor of Public Administration, Professor, Honored Doctor of Ukraine, Professor of the Department of Health Care Management and Public Administration, National University of Health of Ukraine named after P.L. Shupyka, Kyiv, Ukraine, 9 Dorogozhytska Street, tel .: (067) 909-17-93, https://orcid.org/0000-0003 -2074-961X

Sukhanova Yana Anatoliivna graduate student of the Department of Regional Policy of the Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, str. Antona Tselika 20, tel .: (098) 973-89-32, e-mail: Yana_suh@ukr.net, https://orcid.org/0000-0002 -9652-7223

Kryzyna Olena Viktorivna pathologist, Central Hospital of the Military Medical Department, Security Service of Ukraine, Ukraine, Kyiv, str. Vinogradna 1, tel .: (067) 777-25-98, https // orcid.org / 0000-0002-9639-271X

THE ESSENCE OF THE BASIC CONCEPTS OF STATE ADMINISTRATION OF THE FORMATION AND SMPLEMENTATION OF DEPARTMENTAL MEDICINE IN UKRAINE

Abstract. In the system of values for any civilized nation - a special and significant place is given to man and his health. At all stages of society's development

over the centuries, mankind has studied health issues, which have always received much attention. Scientists of various sciences and specialties have penetrated into the secrets of the phenomenon of health, to determine its essence in order to learn how to skillfully manage it, use health economically throughout life and find ways to preserve it.

The Fundamentals of the Legislation of Ukraine on Health Care emphasizes that "… everyone has a natural inalienable and inviolable right to health care." Society and the state are responsible to present and future generations for the level of health and preservation of the gene pool of the people of Ukraine, ensure the priority of health care in the state, improving working conditions, education, living and recreation, solving environmental problems, improving health care and the introduction of a healthy lifestyle [1].

Optimization of health care is the most important part of socio-economic policy of the state. Health care is seen as a state system with unity of purpose, interaction and continuity of services (all levels of treatment and prevention), universal access to qualified medical care, humanistic orientation.

The state, through specially authorized executive bodies, monitors and supervises compliance with health legislation, state standards, criteria and requirements aimed at ensuring a healthy environment and sanitary and epidemiological well-being of the population, standards of professional activity in the field of health care. .

Conducting medical reform and the idea of distributing its influence on the secondary and tertiary level of medical care and implementation of a large-scale military attack of the Russian Federation to Ukraine, all this should be taken into account at the state level with improved health management mechanisms in general and departmental medicine in particular.

In this article we explored the essence of the basic concepts of public administration in the formation of departmental medicine in Ukraine.

Keywords: public administration, public administration, mechanisms of public administration, departmental medicine.

Постановка проблеми. Впродовж останніх років, одним із ключових чинників ситуації що склалася нині у сфері охорони здоров'я України, є нестабільна політична ситуація, що привела до воєнних дій з боку Російської Федерації. Інші не менш важливі причини - низький економічний розвиток країни, організаційні, правові, фінансові, управлінські, економічні, структурні, кадрові, інформаційні помилки, що заважають Україні отримувати вигоду від власного людського капіталу. Крім того, існує величезна невідповідність між тим, що обіцяє держава і тим, що вона може забезпечити.

Основними факторами, які характеризують існуючу модель сфери охорони здоров'я та унеможливлюють отримання якісних і доступних послуг з охорони здоров'я, є неефективність та застарілість системи управління, яка

забюрократизована і не забезпечує адекватного реагування сфери охорони здоров'я на потреби людини і суспільства, що динамічно змінюються, врахування ризиків та використання потенційних можливостей; організаційно-правової бази охорони здоров'я, яка не повною мірою відповідає сучасним світовим тенденціям щодо функціонування та розвитку сфери охорони здоров'я України.

В основу всіх існуючих та функціонуючих моделей сфер охорони здоров'я покладені механізми державного управління для забезпечення якості, доступності та ефективносиі медичних послуг населенню та отримання і контролю бюджетних витрат.

Спроби реформування відомчої медицини відбувались неодноразово, проте суттєвих змін ця структура не зазнала. Тому необхідно дослідити реалізацію різних механізмів державного управління відомчою медициною у різних типах систем охорони здоров’я в процесі їх реформування. Остаточного тексту, або законопроекту про реформування відомчої медицини не було публічно озвучено, робота по розробці нової структури ще триває. Але деякі головні напрямки реформування згадуються у різних варіантах законопроектів, та обговорюються в експертному середовищі і засобах масової інформації.

Для того щоб почати проводити реформування відомчої медицини слід дослідити суть основних понять та визначень державного управління сфери охорони здоров'я загалом та відомчої медицини зокрема. Цю проблему ми і розкриваємо у нашій статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями дослідження теоретичних та організаційних засад державного управління займалися такі вітчизняні вчені, як: В. Бакуменко, П. Надолішній, В. Князєв, Ю. Сурмін, А. Михненко, Ю. Ковбасюк, В. Трощинський та інші [2].

Важливі аспекти державного (публічного) управління та державної (публічної) політики у сфері охорони здоров’я, займалися такі українські науковці як: Т.Авраменко [3], Н. Васюк [4], Д.Карамишев [5], О. Клименко [6], І. Кринична [7], В.Лехан [8], Я.Радиш [9], Г.Слабкий [10] та інших науковців.

Висвітлення наукової думки щодо механізмів формування та реалізації реформування відомчої медицини в Україні займалися такі українські учені: І. Матюрін [11], О. Сіделковський [12], І. Фуртак [19] та інші. Але на жаль багато питань залишається ще не визначеними і не можна робити дієві рекомендації щодо її ефективної реалізації в Україні.

Мета статті – дослідження сутності основних понять удосконалення державного управління формування та реалізації відомчої медицини в Україні в сучасних умовах функціонування сфери охорони здоров'я нашої держави.

Виклад основного матеріалу. Визначення основних понять стосовно дослідженої проблематики дає змогу дослідити понятійно-категорійний апарат проблем в частині удосконалення державного управління формування та реалізації відомчої медицини в Україні щодо розробки та запровадження нових,

ефективних механізмів забезпечення ефективного обслуговування населення України медичною допомогою вторинного рівня.

При проведені дослідження нами було вивчено наявні терміни та поняття, які представлені у наукових літературних джерелах, чинному законодавстві, а також запропоновані в окремих дисертаційних дослідженнях. Основними поняттями і термінами, що вживаються є такі понять: “державне управління”, “державне управління у сфері охорони здоров’я”, “відомча медицина”, "заклад охорони здоров'я", "медична допомога", "медичне обслуговування", "мережа закладів охорони здоров'я".

ВООЗ, наголошуючи на індивідуальній та суспільній значущості здоров’я, вважає, що політика у сфері охорони здоров’я полягає у визначенні певних пріоритетів, запровадженні системи заходів спрямованих на забезпечення збереження й розвиток фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності всіх членів суспільства при максимальній біологічно можливій індивідуальній тривалості життя кожної особи [13].

У публічному (державному) управлінні влада і відповідальність поширилися "вертикально і горизонтально" по інституціональних рівнях управління та суспільстві шляхом змін у підходах до демократії, формування і здійснення публічної (державної) політики для здоров'я як частини добробуту [14].

Отже, систему управління охороною здоров'я в Україні практично можна розглядати на двох рівнях: внутрішньогалузевий рівень управління (від завідуючого відділенням до керівника закладу охорони здоров'я) та державний рівень управління (від головного спеціаліста управління охорони здоров'я до міністра охорони здоров'я) [15].

"Державне управління" як, діяльність держави (органів державної влади), спрямовану на створення умов для якнайповнішої реалізації функцій держави, основних прав і свобод громадян, узгодження різноманітних груп інтересів у суспільстві та між державою і суспільством, забезпечення суспільного розвитку відповідними ресурсами [2].

Авер’янов В. Б. вважає, що "державне управління" - це особливий і самостійний різновид діяльності держави, що здійснюється за допомогою окремих спеціальних державних органів - органів виконавчої влади, де об’єктом державного управління виступає система органів державної влади [16].

За визначенням Шевцова В.Г. - поняття "державне управління системою охорони здоров’я" - це цілеспрямованість дій, які в свою чергу посилюють вплив держави на зміцнення здоров’я громадян, а також реалізуються завдяки організуючим, регулюючим, контролюючим заходам та здійснюються органами державної влади з метою надання населенню якісної медичної допомоги [17, с. 6.].

Державне управління розвитком медичної допомоги в системі охорони здоров’я є процес, який поєднує соціальну, економічну та організаційну

функції. Реалізація цих основних функцій державного управління в сучасних умовах пов'язана із загостренням суперечностей між керуючою та керованою підсистемами і невідповідністю фактичних потреб населення реальним можливостям сфери охорони здоров'я. Розв'язання цих суперечностей вимагає вдосконалення існуючих та впровадження нових механізмів державного управління системою охорони здоров'я, які повинні реалізовуватися на організаційному, економічному, правовому та соціальному рівнях. Для досягнення цього необхідно проаналізувати ресурси галузі охорони здоров'я (фахівців, споруди, медичне обладнання та ін.). Результатом проведеної роботи є конкретні діагностично-лікувальні й профілактичні технології для надання медичної допомоги з відповідним обґрунтованим використанням медичних послуг, які ефективно розподіляються в системі охорони здоров'я [18, с. 157].

Дієвість державного управління розвитком медичної допомоги повинна відповідати таким критеріям, як ефективність, економічність і результативність. Для забезпечення ефективного державного управління розвитком медичної допомоги використовуються практичні заходи, важелі та стимули, за допомогою яких органи державної влади впливають на стан системи охорони здоров'я. Тому ефективність державного управління в процесі реорганізації медичної галузі визначається відповідністю між витратами і досягнутим результатом. Ефективність безпосередньо пов'язана з економічністю державного управління, яка обумовлюється отриманням певних результатів з найменшими витратами. Результативність державного управління визначається мірою досягнення поставленої мети та ефективним розвитком медичної допомоги

На сьогодні, за даними багатьох досліджень, вивчення теоретико-методологічних засад державного управління сферою охорони здоров'я спрямовується у площину поліпшення її функціонування за рахунок підвищення якості медико-соціального забезпечення населення.

Як зазначають дослідники, результативність і ефективність удосконалення державного управління охороною здоров'я у контексті євроінтеграції України буде досягнуто за умови, якщо вдасться створити систему управління медико-соціальною сферою, здатну виконати необхідні цілі та завдання [18].

Автори зауважують, що процеси європейської інтеграції та інституційні перетворення у цій сфері сприяють формуванню нової системи управління нею, яке має на меті пошук можливостей забезпечення усім верствам населення доступного, якісного медико-соціального забезпечення. Визначено за доцільне не зруйнувати радикальними реформами, а еволюційно перебудувати існуючу систему на основі широкомасштабного планового впровадження новітніх технологій.

Державне управління системою охорони здоров'я здійснюється відповідно до вимог Конституції України, Основ законодавства про охорону здоров'я та інших законів України. Також можна зазначити численні підзаконні

нормативно-правові акти, положення про відповідні органи виконавчої влади й місцевого самоврядування, медичні заклади та посадові особи затверджені указами Президента України, постановами Уряду і наказами Міністерства охорони здоров'я України.

Державне управління у сфері охорони здоров'я визначає Верховна Рада України шляхом закріплення конституційних і законодавчих основ охорони здоров'я, визначення її цілей, головних завдань, напрямів, принципів і пріоритетів, встановлення нормативів і об'ємів бюджетного фінансування, створення системи відповідних кредитно-фінансових, фіскальних, митних і інших регуляторів, затвердження переліку комплексних і цільових загальнодержавних програм охорони здоров'я.

Основу державного управління охороною здоров'ям формує Верховна Рада України шляхом закріплення конституційних і законодавчих засад, визначення її мети, головних завдань, напрямків, принципів і пріоритетів, встановлення нормативів і обсягів бюджетного фінансування, створення системи відповідних кредитно-фінансових, податкових, митних та інших регуляторів, затвердження переліку комплексних і цільових загальнодержавних програм охорони здоров'я.

Реалізація управління охорони здоров'я покладається на органи державної виконавчої влади. Особисту відповідальність за неї несе Президент України, який, у своїй щорічній доповіді Верховній Раді України передбачає звіт про стан реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я. Він виступає гарантом права громадян на охорону здоров'я, забезпечує виконання законодавства про охорону здоров'я через систему органів державної виконавчої влади і органи місцевого самоврядування втілює у життя державну політику охорони здоров'я та здійснює інші повноваження, передбачені Конституцією України.

До системи органів державного управління охороною здоров'я відносяться Кабінет Міністрів України, Міністерство охорони здоров'я України, Рада міністрів АРК, місцеві державні адміністрації (управління охорони здоров'я обласних державних адміністрацій, відділи охорони здоров'я районних державних адміністрацій).

Кабінет Міністрів України організує розробку і здійснення комплексних і цільових програм; створює економічні, правові і організаційні механізми, стимулюючи ефективну діяльність у даній сфері; укладає міжурядові угоди і координує міжнародну співпрацю з питань охорони здоров'я.

Отже, коли ми говоримо про державне управління охороною здоров'я, то розуміємо діяльність органів держави щодо організації й управління усіма складовими сфери охорони здоров'я для задоволення потреб громадян України щодо збереження та зміцнення здоров'я.

З точки зору системного підходу об'єктом державного управління сферою охороною здоров'я є вся державна система охорони здоров'я України, а його

суб'єктом - система органів виконавчої влади, між якими розподілені певні завдання й функції.

Шевцов В.Г дає таке визначення - "медична допомога" визначається як комплекс заходів, що здійснюються медичними фахівцями з метою профілактики, діагностики та лікування захворювань [17, с. 6.].

Галацан О.В. пропонує ряд визначень:

- "медична допомога" – це діяльність професійно підготовлених медичних працівників, спрямована на профілактику, діагностику, лікування та реабілітацію у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями і патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю та пологами [20];

- "медичне обслуговування" − діяльність закладів охорони здоров'я та фізичних осіб-підприємців, які зареєстровані та одержали відповідну ліцензію в установленому законом порядку, у сфері охорони здоров'я, що не обов'язково обмежується медичною допомогою [20];

- "мережа закладів охорони здоров'я" − сукупність закладів охорони здоров'я, що забезпечують потреби населення у медичному обслуговуванні на відповідній території» [20];

"заклад охорони здоров'я" − юридична особа будь-якої форми власності та організаційно-правової форми або її відокремлений підрозділ, основним завданням яких є забезпечення медичного обслуговування населення на основі відповідної ліцензії та професійної діяльності медичних (фармацевтичних) працівників [20];

- "заклади охорони здоров'я" − підприємство, установа чи організація, завданням яких є забезпечення різноманітних потреб населення у наданні медико-санітарної допомоги, включаючи широкий спектр профілактичних заходів і послуг медичного характеру, а також виконання інших функцій на основі професійної діяльності медичних працівників [20].

Відповідно до ст. 16 "Основ законодавства України про охорону здоров'я" - "заклади охорони здоров'я" є різних видів: санітарно-профілактичні, лікувально-профілактичні, фізкультурно-оздоровчі, санаторно-курортні, аптечні, науково-медичні та ін. [1].

Заклади охорони здоров'я можуть бути різних форм власності, включаючи приватну за наявності необхідної матеріально-технічної бази і кваліфікованих фахівців. Порядок та умови створення закладів охорони здоров'я, державної реєстрації та акредитації цих закладів, а також порядок ліцензування медичної і фармацевтичної практики визначаються актами законодавства України [21].

"Заклад охорони здоров'я" здійснює свою діяльність на підставі статуту, що затверджується власником або уповноваженим ним органом. Незалежно від юридичного статусу закладу охорони здоров'я керівництво ним може здійснювати тільки особа, яка відповідає встановленим державою єдиним кваліфікаційним вимогам. Керівникові закладу охорони здоров'я має бути

забезпечена незалежність у вирішенні всіх питань, пов'язаних з охороною здоров'я. Кабінет Міністрів України, Міністерство охорони здоров'я України та уповноважені ними органи, а також у межах своїх повноважень органи місцевого самоврядування мають право припинити діяльність будь-якого закладу охорони здоров'я у разі порушення ним законодавства про охорону здоров'я, невиконання державних вимог щодо якості медичної допомоги та іншої діяльності в галузі охорони здоров'я або вчинення дій, що суперечать його статутові [21].

Органи які мають в своєму веденні установи охорони здоров’я також виконують державні функції у цій сфері. До них відносяться Міністерство оборони України, Міністерство Внутрішніх Справ (МВС) України, Служба безпеки України, Міністерство транспорту України.

Базовою ланкою практичної медицини є лікарні. За галузевою приналежністю можна виділити відомчі лікарні і лікарні, які входять у систему Міністерства охорони здоров’я України; за територіальною ознакою — окружні, районні, міжрайонні, міські, обласні лікарні.

Особливу групу складають лікарні відомчого типу (МВС України, Служби безпеки України та інші). Заклади охорони здоров’я створюються підприємствами, установами і організаціями різних форм власності, а також приватними особами за наявності необхідної матеріально-технічної бази і кваліфікованих фахівців. Законодавством України визначається порядок і умови створення таких закладів, їх державна реєстрація і акредитація, порядок ліцензування медичної і фармацевтичної практики. Свою діяльність здійснюють на підставі статуту, затвердженого власником або уповноваженим їм органом. Державні органи призначають і звільняють з посади керівників закладів охорони здоров’я.

Отже, виходячи із вище вказаного, слід зазначити, що в умовах демократичної держави формується децентралізована система управління, із широким використанням механізмів делегування повноважень вищих органів нижчим.

Під механізмом управління розуміють складову частину системи управління, що забезпечує вплив на чинники, від стану яких залежить результат діяльності управлінського об’єкта. До комплексного механізму державного управління належить система економічних, мотиваційних, організаційних, політичних та правових механізмів.

Здійснення державного управління тісно пов’язане із застосуванням методів адміністративно-правового регулювання суспільних відносин. Проте в сучасних умовах реформування, демократизації суспільства роль і значення цих методів суттєво змінилася.

З впровадженням нових демократичних принципів в сучасне суспільне життя, перебудовою та зміною соціальних цінностей та цілей, в процесі побудови соціальної, правової держави та громадянського суспільства,

важливого значення набуває питання про зміну самої доктрини адміністративного права та державного управління.

Висновки. В проведеному нами досліджені визначено основні поняття і терміни з питань державного управління формування та реалізації відомчої медицини. За висновками проведеного дослідження можливо розв'язати існуючі суперечності щодо вдосконалення існуючих та впровадження нових механізмів державного управління формування та реалізації відомчої медицини України.

Література:

1. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1993. № 4. Ст. 19. URL : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2801-12&c=1

2. Бакуменко В. Д. Державне управління. *Енциклопедичний словник з державного управління* / [укл.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.]; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. Київ: НАДУ, 2010. С. 150.

3. Авраменко Т. П. Розвиток державного управління у сфері охорони здоров'я України в період змін. Вісник НАДУ. 2013. № 4. С. 31–37.

4. Васюк Н. О., Юрочко Т. П. Публічне управління охороною здоров'я в сучасних умовах реформування в Україні. Державне управління: теорія та практика. 2019. № 1. URL: http://www.e-patp.academy.gov.ua/pages/dop/25/ files/2d05ff43-355c-41db-8823-1871dbc0cf9f.pdf.

5. Карамишев Д. В., Федак Н. М. Реалізація державної політики щодо професійної підготовки керівних кадрів галузі охорони здоров'я. Вісник Академії митної служби України. Сер. : Державне управління. 2011. № 1. С. 68–75. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamcudu_2011_1_11

6. Клименко О. В. Державне регулювання медичної діяльності в Україні: ґенеза та тенденції розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук з держ. упр. : 25.00.01. Київ, 2016. 36 с.

7. Кринична І. Державне регулювання реформування галузі охорони здоров'я в Україні: аналіз очікуваних результатів реалізації реформ. Державне управління та місцеве самоврядування. 2015. Вип. 2. С. 137–147. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dums_2015_2_16

8. Лехан В. М., Крячкова Л. В., Борвінко Е. В. Яким повинен бути сучасний управлінець у сфері охорони здоров'я. Україна. Здоров'я нації. 2016. № 4 (1). С. 139–145. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uzn_2016_4% 281%29__26

9. Державна політика у сфері охорони здоров'я : кол. моногр. : у 2 ч. / кол. авт. ; упоряд. проф. Я. Ф. Радиш ; передм. та заг. ред. проф. М. М. Білинської, проф. Я. Ф. Радиша. Київ : НАДУ, 2013. Ч. 1. 396 с.

10. . Слабкий Г. О., Погоріляк Р. Ю. Сучасна система підготовки керівників в сфері охорони здоров'я України : метод. рекоменд. Київ, 2019. 46 с.

11. І. Матюрін Особливості реформування системи охорони здоров'я військовослужбовців в Україні. Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток». 2013 № 11, URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=648

12. Сіделковський О. Л. Відомчі заклади охорони здоров'я у системі єдиного медичного простору: організаційно-правові засади. Південноукраїнський правовий часопис Актуальні проблеми історико-правової та міжнародно-правової науки. 2019. №4. С. 160-164. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2019/4/part_3/38.pdf

13. Глоссарий терминов, используемых в серии «Здоровье для всех». Женева : ВОЗ, 1984. № 1–8. URL: http://www.who.int.

14. Білинська М. М., Жаліло Л. І., Мартинюк О. І. Управління для забезпечення здоров'я як нова стратегія в державному управлінні. Вісник 207 Національної академії державного управління при Президентові України. 2013. № 3. С. 92–97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2013_3_16 (дата звернення: 01.06.2019).

15. Князевич В. М., Васюк Н. О., Савіна Т. В. Публічна служба у сфері охорони здоров'я в Україні та світі : нормативно-правовий аспект. Інвестиції : практика та досвід. 2017. № 14. С. 74–78.

16. Авер'янова В. Б. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Факт, 2003. – 384 с.

17. Шевцов В. Г. Державне управління розвитком медичної допомоги в умовах реформування системи охорони здоров'я. Автореферат на дис. роб. канд. наук: 25.00.02. / 2011. 207 с., с. 6.

18. Шевцов В. Г. Державне управління розвитком медичної допомоги в умовах реформування системи охорони здоров'я / В. Г. Шевцов // Актуал. пробл. розвитку управлінь. систем: досвід, тенденції, перспективи : зб. матеріалів наук.-практ. конф., 19 квіт. 2006 р. – Х. : Магістр, 2006. – С. 157 – 163.

19. Фуртак І. Напрями удосконалення державного управління охороною здоров'я в Україні / І. Фуртак, О. Грицко // Ефективність державного управління : зб. наук. пр. – 2011. – Вип. 26. – С. 210–215.

20. Галацан О.В. Організаційно-економічний механізм управління охороною здоров'я: Автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / О.В. Галацан ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Харк. регіон. ін-т держ. упр. − Х., 2004. − 17 с.

21. Гладун З. С.: персоналії // Медичне право. - . 2009. - .№ 3. - С. 142-144.

References:

1. Zakon Ukrainy: Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia pryiniatyi 19.11.1992 roku № 2801-XII. [Law of Ukraine *Fundamentals of the legislation of Ukraine on health care from November 19 1992,* № 2801-XII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.*1993№ 4. P. 19. Retrieved from http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2801-12&c=1 [in Ukrainian].

2. Bakumenko V. D. (2010). *Derzhavne upravlinnia. Entsyklopedychnyi slovnyk z derzhavnoho upravlinnia [Public administration. Encyclopedic Dictionary of Public Administration*] Kyiv: NAPA, p. 150 [in Ukrainian].

3. Avramenko T. P. (2013). *Rozvytok derzhavnoho upravlinnia u sferi okhorony zdorovia Ukrainy v period zmin [Development of public administration in the field of health care in Ukraine in the period of change]*. Visnyk NADU. - NAPA Bulletin, № 4. p. 31–37. [in Ukrainian].

4. Vasiuk N. O., Yurochko T. P. (2019). *Publichne upravlinnia okhoronoiu zdorovia v suchasnykh umovakh reformuvannia v Ukraini [Public health care management in modern conditions of reform in Ukraine]*. Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka - Public administration: theory and practice. 1. Kyiv: Retrieved from http://www.e-patp.academy.gov.ua /pages/ dop/25/ files/2d05ff43-355c-41db-8823-1871dbc0cf9f.pdf. [in Ukrainian].

5. Karamyshev D. V., Fedak N. M. (2011) . *Realizatsiia derzhavnoi polityky shchodo profesiinoi pidhotovky kerivnykh kadriv haluzi okhorony zdorovia [Implementation of state policy on professional training of managers in the field of health care]* . Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy. Ser. : Derzhavne upravlinnia - Bulletin of the Academy of Customs Service of Ukraine. Ser. : Governance, 1. p. 68–75. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ vamcudu_2011_1_11 [in Ukrainian].

6. Klymenko O. V. (2016). *Derzhavne rehuliuvannia medychnoi diialnosti v Ukraini: geneza ta tendentsii rozvytku [State regulation of medical activity in Ukraine: genesis and development trends]*. Extended abstract of Doctor's thesis. p. 36. Kyiv. [in Ukrainian].

7. Krynychna I. (2015). *Derzhavne rehuliuvannia reformuvannia haluzi okhorony zdorovia v Ukraini: analiz ochikuvanykh rezultativ realizatsii reform [State regulation of health care reform in Ukraine: analysis of expected results of reforms]*. Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia - Public administration and local self-government. 2. p. 137–147. Kyiv: Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/dums_2015_2_16 [in Ukrainian].

8. Lekhan V. M., Kriachkova L. V., Borvinko E. V. (2016). *Yakym povynen buty suchasnyi upravlinets u sferi okhorony zdorovia [What should be a modern manager in the field of health care]*. Ukraina. Zdorovia natsii - Ukraine. The health of the nation. 4 (1). p. 139–145. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uzn_2016_4% 281%29__26 [in Ukrainian].

9. Bilynska M. M., Radysh Ya. F. (2013). *Derzhavna polityka u sferi okhorony zdorovia [State policy in the field of health care]*. Kyiv NAPA 1. p.396. [in Ukrainian].

10. Slabkyi H. O., Pohoriliak R. Yu. (2019). *Suchasna systema pidhotovky kerivnykiv v sferi okhorony zdorovia Ukrainy – [Modern system of training of leaders in the field of health care of Ukraine]*. p. 4. Kyiv: [in Ukrainian].

11. Matiurin I. (2013). *Osoblyvosti reformuvannia systemy okhorony zdorovia viiskovosluzhbovtsiv v Ukraini [Features of reforming the health care system of servicemen in Ukraine]*. Elektronnyi zhurnal «Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok» - Electronic journal "Public Administration: Improvement and Development" 11. Retrieved from http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=648 [in Ukrainian].

12. Sidelkovskyi O. L. (2019). Vidomchi zaklady okhorony zdorovia u systemi yedynoho medychnoho prostoru: orhanizatsiino-pravovi zasady [Departmental health care institutions in the system of a single medical space: organizational and legal principles]. Pivdennoukrainskyi pravovyi chasopys Aktualni problemy istoryko-pravovoi ta mizhnarodno-pravovoi nauky - South Ukrainian Legal Journal Actual Problems of Historical and Legal and International Legal Science. 4. C. 160-164. Kyiv: Retrieved from http://www.sulj.oduvs.od. ua/archive/2019/4/part_3/38.pdf [in Ukrainian].

13. Hlossaryi termynov, yspolzuemыkh v seryy «Zdorove dlia vsekh» [Glossary of terms used in the Health for All series]. (1984). Geneva: WHO, 1–8. Retrieved from http://www.who.int [in Ukrainian].

14. Bilynska M. M., Zhalilo L. I., Martyniuk O. I. (2013). Upravlinnia dlia zabezpechennia zdorovia yak nova stratehiia v derzhavnomu upravlinni [Management for health care as a new strategy in public administration]. Visnyk 207 Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy3 - Bulletin 207 of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. p. 92–97. Kyiv: Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2013_3_16 [in Ukrainian].

15. Kniazevych V. M., Vasiuk N. O., Savina T. V. (2017). Publichna sluzhba u sferi okhorony zdorovia v Ukraini ta sviti : normatyvno-pravovyi aspekt. [Public service in the field of health care in Ukraine and the world: regulatory and legal aspect.]. Investytsii : praktyka ta dosvid - Investments: practice and experience. 14. p. 74–78.

16. Averianov V. B. (2003). Derzhavne upravlinnia: problemy administratyvno-pravovoi teorii ta praktyky / za zah. red. V. B. Averianova. - *[Public administration: problems of administrative-legal theory and practice / for general. ed. VB Averyanov.]* Kyiv: Fakt, p. 384 [in Ukrainian].

17. Shevtsov V. H. (2011). Derzhavne upravlinnia rozvytkom medychnoi dopomohy v umovakh reformuvannia systemy okhorony zdorovia. Avtoreferat na dys. rob. kand. nauk: 25.00.02. – *[State management of medical care in terms of reforming the health care system. Abstract of dis. slave Cand. Science: 25.00.02.]*. 207 p. 6. Kyiv. [in Ukrainian].

18. Shevtsov V. H. (2006). Derzhavne upravlinnia rozvytkom medychnoi dopomohy v umovakh reformuvannia systemy okhorony zdorovia. – *[State management of medical care in*

terms of reforming the health care system]. Aktual. probl. rozvytku upravlin. system: dosvid, tendentsii, perspektyvy : Kyiv: *zb.* materialiv nauk.-prakt. konf. p. 157 – 163. [in Ukrainian].

19. Furtak I. (2011). Napriamy udoskonalennia derzhavnoho upravlinnia okhoronoiu zdorovia v Ukraini – *[Directions for improving public health management in Ukraine / I. Furtak, O. Hrytsko]* Kyiv: Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia: zb. nauk. pr. № 26. – p. 210–215. [in Ukrainian].

20. Halatsan O.V. (2004). Orhanizatsiino-ekonomichnyi mekhanizm upravlinnia okhoronoiu zdorovia: Avtoref. dys... kand. nauk z derzh. upr.: 25.00.02. – *[Organizational and economic mechanism of health care management: Author's abstract. dis ... cand. Sciences of the state. ynp: 25.00.02].* p.17 Kharkiv: NAPA [in Ukrainian].

21. Hladun Z. S. (2009). Personalii [Personalities]. Medichne pravo – Medical law, 3, 142-144 [in Ukrainian].

УДК 332.1

https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-3(21)-35-47

Старикова Ганна Віталіївна аспірант 4 курсу навчання кафедри регіональної політики, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 02000, м. Київ, вул. Ежена Потьє, 20, https//orcid.org/0000-0001-7855-0801

СТАЛИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНУ: СТРАТЕГІЇ ТА ПРОГРАМИ

Анотація. Статтю присвячено теоретичному аналізу концепції сталого розвитку та ефективності її реалізації в стратегіях розвитку країни і її регіонів. Актуальність дослідження пов'язана з необхідністю вирішення багатьох економічних та соціальних проблем у сучасних умовах глобалізації та світових кризових тенденцій. У статті здійснено порівняльний аналіз стратегій розвитку Запорізької, Сумської та Львівської, визначено відповідність стратегій вказаних областей Методології інтегрованого планування регіонального розвитку, положенням концепції сталого розвитку та принципам смарт-спеціалізації. Детально проаналізовано структуру та стратегічні цілі стратегій розвитку трьох областей. Проведено якісний аналіз змісту стратегій з виділенням позитивних аспектів та існуючих недоліків. Встановлено, що в стратегії розвитку Львівської області більш комплексно враховано принципи сталого розвитку регіону та положення сматр-спеціалізації. На основі проведеного аналізу окреслено напрями вдосконалення стратегій та планів сталого розвитку регіонів України та держави в цілому з метою ефективної реалізації в них концепції сталого розвитку та принципів смарт-спеціалізації. Обгрунтовано, що вдосконалення розглянутих стратегій трьох областей та інших регіонів України має включати комплекс заходів, спрямованих передусім на раціональне і ефективне використання наявних ресурсів територій, впровадження інноваційних технологій та розвиток потенціалу регіону на основі принципів смарт-спеціалізації.

Ключові слова: концепція сталого розвитку, стратегія розвитку, інноваційні діяльність, смарт-спеціалізація, регіональний розвиток.

Starykova Ganna Vitalievna graduate student of the 4th year of study of the Department of Regional Policy, Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 02000, Kyiv, Eugene Pottier str., 20, https//orcid.org/0000-0001-7855-0801

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE REGION: STRATEGIES AND PROGRAMS

Abstract. The article is devoted to the theoretical analysis of the concept of sustainable development and the effectiveness of its implementation in the development strategies of the country and its regions. The relevance of the study is related to the need to solve many economic and social problems in the current context of globalization and global crisis trends. The article compares the development strategies of Zaporizhia, Sumy and Lviv, determines the compliance of the strategies of these areas of the Methodology of integrated regional development planning, the provisions of the concept of sustainable development and the principles of smart specialization. The structure and strategic goals of the development strategies of the three oblasts are analyzed in detail. A qualitative analysis of the content of strategies with the identification of positive aspects and existing shortcomings. It is established that the development strategy of Lviv region takes into account the principles of sustainable development of the region and the provisions of specialization. Based on the analysis, the directions of improving the strategies and plans of sustainable development of the regions of Ukraine and the state as a whole are outlined in order to effectively implement the concept of sustainable development and the principles of smart specialization. It is substantiated that the improvement of the considered strategies of three oblasts and other regions of Ukraine should include a set of measures aimed primarily at rational and efficient use of available resources, introduction of innovative technologies and capacity building of the region based on smart specialization.

Key words: concept of sustainable development, development strategy, innovation, smart specialization, regional development.

Постановка проблеми. Наявні глобальні та національні суспільно-політичні та економічні проблеми сьогодення актуалізують питання сталого розвитку як держави в цілому, так і окремих її регіонів. Більшість розвинених країн світу вже розбудовують економіку на основі концепції сталого розвитку. Україна, яка прагне утвердження світових стандартів в економічній та соціальній сферах, також рухається у напрямку впровадження цієї концепції. Проте нині в нашій країні ще існують проблеми щодо реалізації стратегій та програм сталого розвитку, які потребують окремого теоретичного осмислення та з’ясування шляхів їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні наукові дослідження з питань пошуку механізмів економічного зростання і сталого регіонального розвитку України проводять такі вчені як В. Бабаєв, В. Бакуменко, В. Куйбіда, Т. Лозинська, В. Мартиненко, Н. Мікула, С. Мосов, О. Поважний, С. Саханенко, Ю. Сурмін, В. Удовиченко, М. Чумаченко, Ю. Шаров та ін. Політико-правові й економічні основи концепції сталого розвитку предсталені

у наукових працях О. Бобровської, С. Герасимова, Л. Круглякова, В. Кухар, О. Царенко, В. Шевчука та ін. Проблематика розробки стратегії економічного розвитку регіонів стала предметом досліджень О. Гуменюк, Ю. Горященко, В. Ільченко, О. Ляшевської, О. Очеретяна, П. Пуцентейло, Л. Шаблистої, М. Шашиної та ін.

Але попри значну кількість наукових публікацій із проблематики стратегічного планування та сталого розвитку регіонів України все ще залишається низка не вирішених проблем, які потребують додаткового опрацювання.

Мета статті полягає в теоретичному аналізі проблем реалізації концепції сталого розвитку в стратегіях та програмах розвитку регіонів України на прикладах стратегій розвитку Запорізької, Сумської та Львівської областей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні Україна крок за кроком рухається у євроінтеграційному напрямку, і це обумовлює певні якісні зміни, що відбуваються в її економічному та соціально-культурному розвитку. Підтримання вже досягнутого рівня та нарощування економічного потенціалу держави потребує нових підходів і методів управління регіональним розвитом. За таких умов саме концепція сталого розвитку регіонів виступає в якості головного орієнтиру розбудови сильної і спроможної України.

Сталий розвиток, на думку В. Устименко та Р. Джабраілова, можна визначити «як забезпечення невиснажливого, ощадного та ефективного використання енергетичних, матеріальних, природних та інших ресурсів для задоволення потреб нинішнього покоління з урахуванням інтересів майбутніх поколінь, справляє значний вплив на формування та здійснення державної регіональної політики» [18, с. 181]. Під сталим розвитком також можна розуміти процес розбудови держави на основі узгодження та гармонізації економічної, соціальної та екологічної складових, спрямований на задоволення потреб населення на сучасному етапі та у майбутньому. В основі концепції сталого розвитку лежить паритетність відносин у системі «людина – господарство – природа». Саме в рамках цієї концепції відбувається активізація ролі кожної людини в суспільстві, повноцінне забезпечення її прав та свобод, збереження навколишнього природного середовища й гармонізація зв’язку людини з природою. Перехід до сталого розвитку в Україні можливий виключно за умов ефективного використання всіх видів ресурсів, модернізації виробництва, активного використання творчого потенціалу суспільства для розбудови і процвітання всієї держави та окремих регіонів [4].

Як слушно зазначає В. Ільченко, основна мета впровадження концепції сталого розвитку на регіональному і локальному рівнях полягає у: 1) поліпшенні соціально-економічної бази та її більш ефективному використанні; 2) підвищенні рівня й якості життя громадян; 3) збільшенні обсягів виробництва якісної конкурентоспроможної продукції; 4) створенні нових робочих місць та відтворенні трудових ресурсів; 5) раціональному

використанні природних ресурсів, створенні умов для їх відновлення; 6) гарантованому забезпеченні житлом соціально незахищених верств населення; 7) поліпшенні екологічного стану населених пунктів і створенні безпечних умов для життя їх мешканців [2, с. 388]. Забезпечення сталого розвитку регіонів України – це стратегічне завдання державного і місцевого управління. Вирішенню цього завдання сприяють прийняті на державном рівні нормативні акти, зокрема, Закон України «Про засади державної регіональної політики» [9] та Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» [12], Цілі сталого розвитку України до 2030 року [19], Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки [10] та План заходів на 2021-2023 роки з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки [8]. Крім того, інструментами регіонального розвитку слугують і регіональні стратегії розвитку, плани заходів із реалізації регіональних стратегій, інвестиційні програми та проекти, які спрямовані на розвиток конкретних регіонів.

Так, Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки має на меті прискорення економічного зростання регіонів, підвищення їх конкурентоспроможності, створення нових робочих місць, підвищення рівня зайнятості населення та ін. Вона спрямована на ефективне використання державних ресурсів територіальних громадах і регіонів, сталий розвиток населених місць, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання вітчизняних природних ресурсів [10].

У Законі України «Про стимулювання розвитку регіонів» найголовнішими цілями державного регулювання регіонального розвитку визначено поєднання економічних, соціальних і екологічних інтересів у загальнодержавному вимірі та на регіональному рівні за умови ефективного і раціонального використання потенціалу регіонів задля задоволення інтересів їх жителів та всієї держави [12]. Водночас, відповідно до Державної цільової програми відновлення та розбудова миру в східних регіонах України, яка затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 13.12.2017 № 1071, модернізація різних аспектів життєдіяльності східних регіонів України як в економічній, так і в соціальній та екологічній сферах, також має відбуватися на засадах сталого розвитку. Це, своєю чергою, передбачає: нарощування економічного потенціалу; відновлення й розвиток соціальної сфери; підтримку малого та середнього бізнесу; реалізацію проектів екологічного спрямування та заходів з охорони навколишнього природного середовища; сприянню розвитку інститутів громадянського суспільства і різних форм самоорганізованої діяльності громадян тощо [11].

Однак сталий розвиток регіонів прямо залежить від забезпечення регіонів України ресурсами розвитку, їх підтримки, відтворення і збільшення. Саме це забезпечення визначає ресурсне обгрунтування стратегічних планів регіонального розвитку, адже, як справедливо вважає О. Бобровська, «без попереднього повного уявлення про наявний і необхідний ресурсний потенціал

за його видами, групами, особливостями та іншими характеристиками неможливо розробити дієву політику, стратегії, програми і плани сталого розвитку регіонів та України в цілому» [1, с. 55-56].

Успішність сталого розвитку регіонів та реалізація відповідних стратегій і планів визначається також рівнем фінансування заходів з Державного фонду регіонального розвитку, яке до цього часу залишається недостатнім. Відповідно до чинного законодавства, державний фонд регіонального розвитку визначається в обсязі не менше 1% прогнозного обсягу доходів загального фонду проекту Державного бюджету України на відповідний бюджетний період, що створює умови для неналежного наповнення зазначеного Державного фонду. Зокрема, у 2021 році кошти Державного фонду регіонального розвитку склали 4,5 млрд грн., за які були реалізовані 306 проєктів, а саме: профінансовано будівництво та оновлення 121 навчального закладу, 21 об'єкту водопостачання та водовідведення, 38 медичних об'єктів та закладів соціального захисту, 22 об'єктів сфери культури, 76 спортивних об'єктів, 6 екологічних проєктів та 6 Центрів надання адміністративних послуг [7]. Проте, реально в регіонах існує значно більше нагальних проблем, які могли б реалізуватися в рамках відповідних стратегій розвитку.

Принциповим положенням концепції сталого розвитку регіонів є те, що сама територія виступає як проєкт або комплекс проєктів. Саме проєктно-територіальний підхід створює умови для забезпечення результативності у досягненні цілей регіонального розвитку за рахунок поєднання різних галузевих стратегій, які реалізуються в конкретному регіоні. Загалом, як зазначають П. Пуцентейло і О. Гуменюк, проєктний підхід до управління регіональною економікою – «це принцип впливу держави на територіальний розвиток за допомогою прямої підтримки реалізації інноваційно-інвестиційних проектів, що здійснюється на основі приватно-державного партнерства» [14, с. 101]. Звідси держава має стимулювати створення спроможних територіальних громад, які здатні до саморозвитку та можуть досягти кращих результатів.

Аналізуючи ефективність реалізації концепції сталого розвитку в регіонах України, варто перш за все дослідити стратегії розвитку регіонів (областей). Ці стратегії були сформовані відповідно до Методології планування регіонального розвитку в Україні (далі – Методологія) [5]; згідно зі Стратегією сталого розвитку України до 2030 року на підставі аналізу тенденцій і проблем економічного, соціального й екологічного розвитку регіонів, SWOT-аналізу, визначення переваг, викликів і ризиків в них визначено страгегічні та конкретні оперативні цілі, відповідні завдання для їх досягнення й індикатори виміру результатів [13]. Задля успішної реалізації стратегій розвитку регіонів було також запроваджено застосування смарт-спеціалізації, яка передбачає виділення окремих інвестиційно привабливих галузей (секторів) економіки з метою їхнього активного розвитку [9].

Стратегія розвитку кожного регіону має свої певні відмінності, що відповідають ресурсним можливостям та перспективам життєдіяльності території. Загальом схематично структуру стратегії можна представити таким чином (рис. 1):

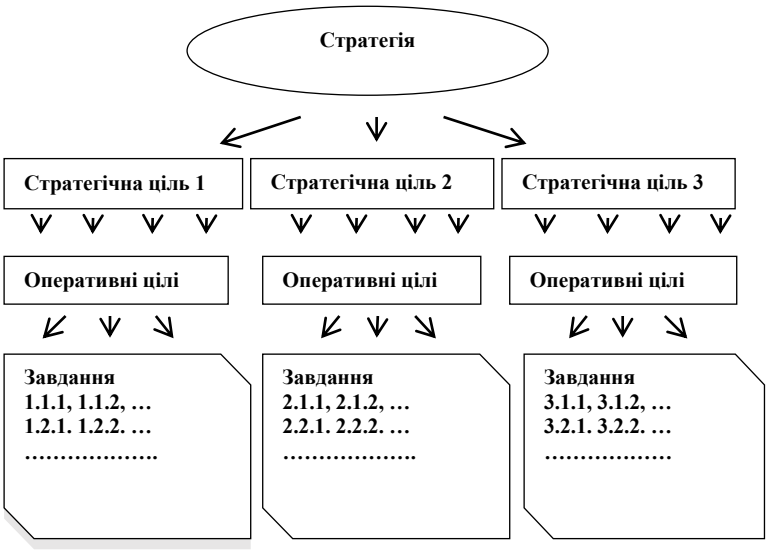

Рис. 1 Структура стратегії розвитку регіону

Джерело: узагальнено автором на основі положень Методології [5].

З рис.1 можна побачити, що на першому рівні представлені стратегічні цілі, яких за рекомендаціями зазначеної вище Методології може бути 3 – 6. Саме така кількість стратегічних цілей передбачає оптимальне використання ресурсів регіону і досягнення ефективної реалізації стратегії. На другому рівні визначені оперативні цілі, які сприяють досягненню відповідної стратегічної цілі, в основному вони представлені відповідними програмами або проєктами регіону з конкретними термінами реалізації та кількісними індикаторами. Нарешті, третій рівень стратегії представлений завданнями, або конкретними заходами, які необхідні для реалізації визначених стратегічних цілей. Виконання завдань також має конкретні терміни та визначених відповідальних осіб [5].

З метою детального аналізу проблем реалізації стратегій та програм сталого розвитку регіонів України звернемося до стратегій трьох областей – Запорізької [15], Сумської [16] та Львівської областей [17]. Кожен з цих регіонів має свою ресурсну базу, потенціал економічного зростання та відповідні складнощі реалізації плану стратегічного розвитку. Всі ці вихідні умови відбиваються у стратегічних, оперативних цілях та завданнях щодо реалізації стратегій. Аналіз показує, що кількість стратегічних цілей в кожній із вказаних стратегій відповідає рекомендаціям Методології: Запорізька область –4, Сумська область – 3 і Львівська область – 5 цілей (табл. 1).

Таблиця 1

Стратегічні цілі стратегій розвитку Запорізької, Сумської та Львівської областей

Найменування стратегії	Стратегічні цілі
Стратегія регіонального розвитку Запорізької області на період до 2027 року	1. Розвиток людського капіталу та підвищення якості життя населення.
	2. Конкурентоспроможна економіка регіону (яка розвивається на засадах смарт-спеціалізації) у національному та глобальному просторі.
	3. Гармонійний просторовий розвиток.
	4. Екологічна безпека та збереження природних ресурсів.
Стратегія розвитку Сумської області на період 2021-2027 роки	1. Розвиток регіональної економіки на засадах смарт-спеціалізації.
	2. Розвиток регіональної інфраструктури.
	3. Розвиток людського капіталу.
Стратегія розвитку Львівської області на 2021-2027 роки	1. Конкурентоспроможна економіка на засадах смарт-спеціалізації.
	2. Якісне життя.
	3.Збалансований просторовий розвиток.
	4. Чисте довкілля.
	5. Туристична привабливість.

Звертає на себе увагу розширений виклад цілей стратегії розвитку Львівської області, що вочевидь сприяє деталізації оперативних цілей та конкретних завдань, спрощуючи процес оцінки стану реалізації стратегії. Зокрема, серед трьох представлених стратегій лише в Львівському регіоні передбачені заходи з підвищення інвестиційної привабливості території, створення інклюзивного суспільства та науково-технічного розвитку. Однак це не означає, що в Сумській та Запорізькій областях заплановані заходи є недієвими або недостатніми, адже всі оперативні цілі та відповідні завдання стратегій цих двох областей цілком розкривають сутність стратегічних цілей та направлені та їх реалізацію.

Як свідчить аналіз економічного потенціалу кожної з названих областей, впродовж останніх років динаміка змін щодо валового регіонального продукту (далі – ВРП) по регіонах теж вказує на переваги Львівщини перед двома іншими областями. При цьому за умови зосередження промислового комплексу в Запорізькій області, а на Сумщині – агропромислової галузі, Львівщина на кінець 2019 року мала понад 5% від загального підсумку по Україні (табл. 2).

Таблиця 2

Валовий регіональний продукт (ВРП) Запорізької, Сумської та Львівської областей у 2015-2019 рр. та їх частка у % до загального підсумку по Україні

Рік	Україна	Запорізька область		Сумська область		Львівська область	
	разом, млн. грн.	ВРП, млн. грн.	частка, %	ВРП, млн. грн.	частка, %	ВРП, млн. грн.	частка, %
2015	1988544	89061	4,5	41567	2,1	94690	4,8
2016	2385367	104323	4,4	46287	1,9	114842	4,8
2017	2983882	130377	4,4	56530	1,9	147404	4,9
2018	3560596	147076	4,1	68489	1,9	177243	5,0
2019	3978400	155235	3,9	75855	1,9	214453	5,4

Джерело: побудовано автором на основі даних Державної служби статистики України [6].

Підтвердженням різних можливостей згаданих регіонів є індекс конкурентоспроможності міст, розрахований українським незалежним аналітичним центром «Інститут економічних досліджень та політичних консультацій». Зокрема, у 2021 році індекс конкурентоспроможності Львова склав 64,75 (3 місце у рейтингу), Сум – 51,53 (28 місце у рейтингу) та Запоріжжя – 41,96 (41 місце у рейтингу) [3]. Отже, стратегії розвитку цих регіонів мають бути різними і за цілями, і за конкретними планами реалізації.

Запорукою успішної реалізації стратегії розвитку регіону слугують й обсяги прямих іноземних інвестицій (далі – ПІІ) у регіони. Для розуміння рівня інвестиційної привабливості Запорізької, Сумської та Львівської областей зазначимо, що загальні обсяги ПІІ по Україні станом на кінець 2019 року склали 51,4 млрд дол. США [6]. В цілому ж, вивчення динаміки залучення ПІІ по досліджуваних областях показало, що Львівська область теж лідирує за своїми позиціями у цьому напрямку (рис. 2).

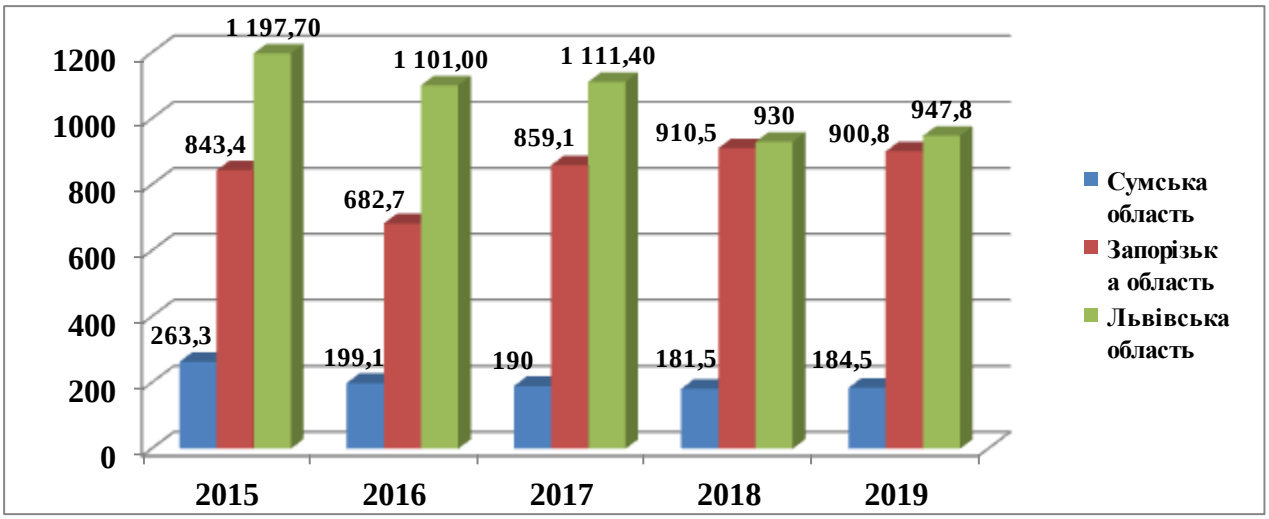

Рис. 2. Динаміка обсягу ПІІ (акціонерний капітал) до Сумської, Запорізької та Львівської областей у 2015-2019 рр., млн.дол. США [6]

Джерело: побудовано автором на основі даних Державної служби статистики України [6].

Можна зазначити, що притоку інвестицій до Львівщини сприяє близькість цього регіону до країн східної Європи, а також напрацьований досвід спільних проектів з європейськими підприємствами та фондами. Однак і Запорізька та Сумська області теж мають свої пріоритетні галузі. Зокрема, відповідно до статистичних даних, галузева структура ПІІ в економіку Запорізької області показала, що переважна частка інвестицій була вкладена у машинобудування, виробництво харчової продукції та добувну промисловість [15, с. 40]. У Сумській області інвестування здійснювалося в сільське, лісове та рибне господарство та промисловість [16, с. 43]. Натомість у Львівській області вкладення інвестицій було сконцентровано на промисловості та будівництві [17, с. 38].

Співставлення наведених вище даних щодо обсягів та галузевої структури ПІІ з оперативними цілями і завданнями стратегій розвитку зазначених регіонів вказує на існування певної кореляції між ними. Дійсно, наявність заходів з розвитку інвестиційної діяльності підприємств Запорізької, Сумської та Львівської областей за умови економічної і політичної нестабільності свідчать про реальні можливості вплинути на інвестиційний клімат цих регіонів. Крім того, завдання стратегій вказаних областей, пов’язані з інвестиційною та інноваційною діяльністю, можуть прямо вплинути на ефективне і стабільне функціонування економіки, поліпшення інвестиційної інфраструктури, забезпечення розвитку фінансового сектору тощо. В кінцевому результаті, економічне зростання і розвиток підприємств регіонів слугує передумовою створення належних умов для розвитку соціальної та екологічної сфер на відповідній території.

У цьому контексті позитивним можна вважати те, що стратегії розвитку регіонів ґрунтуються на засадах смарт-спеціалізації, яка передбачає всебічний розвиток і модернізацію регіональної економіки, а також усіх основних галузей господарства: агропромислового комплексту, транспорту, житлово-коиунального господарства та інших сфер [20]. Тож у стратегіях розвитку Запорізької, Сумської і Львівської областей можна побачити заходи з визначення пріоритетних з точки зору смарт-спеціалізації галузей, в яких заплановано впровадження технологічних нововведень, інноваційних заходів та сучасних методів управління. Важливо зазначити, що смарт-спеціалізація виступає як інструмент розвитку не лише промисловості, але й інших секторів регіональної економіки.

Реалізація концепції сталого розвитку в процесі планування стратегій розвитку регіонів на засадах смарт-спеціалазації вимагає максимального використання потенціалу економіки реґіону і всіх ресурсів: матеріальних, фінансових, організаційних та інтелектуальних. Проте, як показує аналіз, ще спостерігається недостатньо ефективне використання цих ресурсів в названих регіонах, зокрема, в Запорізькій та Сумській областях, що потребує корегування заходів та завдань стратегій розвитку регіонів. Крім того, ефективність використання потенціалу регіонів прямо впливає на можливість адекватної комплексної оцінки самих стратегій розвитку регіонів.

Як передбачено Методологією, реалізація стратегії розвитку регіону здійснюється в два етапи, що включають два Плани реалізації: перший – 2021-2023 роки і другий – 2024-2027 роки. Поскільки перший план заходів з реалізації стратегії відповідного регіону має бути виконаним у 2023 році, поки ще рано робити висновки по кожній з досліджуваних областей. Однак можна зазначити, що зміни ситуації в політичному та економіко-соціальному середовищі в Україні та світі в цілому вочевидь потребують певних коректив планів і заходів сталого розвитку всіх регіонів, і зокрема Запорізької, Сумської та Львівської областей. При цьому, доцільно звернути увагу передусім на збереження і відновлення тих галузей економіки, які можуть надати більш швидкі результати розвитку, не відкидаючи, безумовно, довгострокові проєкти, які мають перспективи у майбутньому. Все це сприятиме збереженню та ефективному використанню ресурсної бази і сталому розвитку згаданих регіонів та Української держави загалом.

Висновки. Проведений теоретичний аналіз концепції сталого розвитку та стану її реалізації в стратегіях і планах розвитку регіонів України показав, що основними орієнтирами сталого розвитку є вжиття заходів в економічній та соціальній сферах. Основною ціллю реалізації концепції сталого розвитку регіонів перш за все є орієнтація на людину та спрямовання на створення належних економічних, соціально-культурних та еконологічних умов для якісного життя населення і ефективного розвитку відповідних територій. Детальний аналіз стратегій розвитку Запорізької, Сумської та Львівської областей засвідчив те, що ці стратегії ґрунтуються на концепції сталого розвитку, а також відповідають сучасним підходам до планування стратегічного розвитку регіонів на основі смарт-спеціалізації. Вивчення і оцінка стратегічних та оперативних цілей стратегій розвитку вказаних областей з урахуванням деяких показників їх економічного розвитку в динаміці дозволило в цілому дати позитивну оцінку всіх трьох стратегій. Однак за багатьма фінансово-економічними показниками встановлено, що стратегія розвитку Львівської області за своїми структурою та змістовим наповненням є такою, що більш відповідає концепції сталого розвитку та принципам смарт-спеціалізації. Для вдосконалення стратегій та планів сталого розвитку регіонів України з метою приведення їх у відповідність до сучасних умов розвитку економіки доцільно передбачувати більше заходів із впровадження інноваційних технологій, активніше залучати інвестиційні кошти та раціонально використовувати власні ресурси і потенціальні джерела, сприяючись на наукові принципи та положення концепції сталого розвитку регіонів.

Література:

1. Бобровська О. Формування та відтворення потенціалу сталого розвитку територій регіону. Державне управління та місцеве самоврядування. 2017. Вип. 1. С. 54-61.

2. Ільченко В. М., Горященко Ю. Г. Удосконалення підходів до стратегування та маркетингового планування сталого розвитку регіону. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. 2019. Випуск 4 (21). С. 381-389.

3. Індекс конкурентоспроможності міст України: Звіт 2021 рік. URL: http://www.ier.com.ua/files/Projects/2021/IKM/IKM2021.png.

4. Ляшевська О. І. Система державної політики сталим розвитком регіонів. Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління. 2015. Вип. 2 (3). URL: http://nuczu.edu.ua/sciencearchive/PublicAdministration/vol3/030.pdf.

5. Методологія планування регіонального розвитку в Україні: Інструмент для розробки стратегій регіонального розвитку і планів їх реалізації. К.: Проект ЄС «Підтримка політики регіонального розвитку України», 2016. 159 с.

6. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/

7. Міністерство розвитку громад та територій України. URL: https://www.minregion.gov.ua/

8. План заходів на 2021-2023 роки з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки, затверджений розпорядженням КМУ від 12 травня 2021 р. № 497-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-realizaciyi-u-20212023-a497r.

9. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 № 156-VIII. Офіційний вісник України. 2015. № 18. Ст. 470.

10. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 року № 695. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0% BF#Text.

11. Про затвердження Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.12.2017 № 1071. URL: https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/prozatverdzhennya-derzhavnoyi-cilov.

12. Про стимулювання розвитку регіонів: Закон України від 08.09.2005 № 2850-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 51. Ст. 548.

13. Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року: Проект Закону України від 07.08.2018 № 9015. URL: https://ips.ligazakon.net/document/JH6YF00A.

14. Пуцентейло П. Р., Гуменюк О. О. Формування програми стратегії управління економічним розвитком регіону. Міжнародний науково-виробничий журнал «Сталий розвиток економіки». 2018. № 1(38). С. 98-106.

15. Стратегія регіонального розвитку Запорізької області на період до 2027 року. URL:http://www.zoda.gov.ua/news/48277/strategiya-regionalnogo-rozvitku-na-period-do-2027-roku.html.

16. Стратегія регіонального розвитку Сумської області на 2021-2027 роки URL: http://gue.sm.gov.ua/images/docs/strategiya/2027/Strategiya2027.pdf.

17. Стратегія розвитку Львівської області на період 2021-2027 років. URL: https://loda.gov.ua/upload/users_files/22/upload/948_Strategija.pdf.

18. Устименко В. А., Джабраілов Р. А. Правове забезпечення сталого розвитку регіонів України. Економіко-правові аспекти сталого розвитку: держава, регіон, місто: матеріали Першої міжнародної науково-практичної конференції (7 червня 2019 р., м. Київ). Київ: Наук. ред. В. А. Устименко. НАН України. Ін-т економіко-правових досліджень, 2019. С. 181-186.

19. Цілі сталого розвитку на 2016-2030 роки, затверджені Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 25.09.2015. URL: http://www.un.org.ua/ua/tsilirozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku.

20. Шашина М. В., Солосіч О. С., Місяйло О. В., Очеретяна О. В. Аналіз стратегій регіонального розвитку в контексті імплементації засадничих положень концепції

смарт-спеціалізації у національну політику розвитку регіонів. Електронне фахове наукове видання «Ефективна економіка». 2021. № 5. DOI: 10.32702/2307-2105-2021.5.71.

References:

1. Bobrovska, O. (2017). Formuvannia ta vidtvorennia potentsialu staloho rozvytku terytorii rehionu [Formation and reproduction of the potential of sustainable development of the region]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia – Public administration and local self-government*, 1, 54-61 [in Ukrainian].

2. Ilchenko, V. M. & Horiashchenko, Yu. H. (2019). Udoskonalennia pidkhodiv do stratehuvannia ta marketynhovoho planuvannia staloho rozvytku rehionu [Improving approaches to strategy and marketing planning for sustainable development of the region]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia – Eastern Europe: Economy, Business and Management*, 4 (21), 381-389 [in Ukrainian].

3. Indeks konkurentospromozhnosti mist Ukrainy: Zvit 2021 rik. *www.ier.com.ua*. Retrieved from: http://www.ier.com.ua/files/Projects/2021/IKM/IKM2021.png [in Ukrainian].

4. Liashevska, O. I. (2015). Systema derzhavnoi polityky stalym rozvytkom rehioniv Ukrainy [The system of public policy sustainable development of regions]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu tsyvilnoho zakhystu. Seriia: Derzhavne upravlinnia – Bulletin of the National University of Civil Defense of Ukraine. Series: Public Administration*, 2 (3). *nuczu.edu.ua*. Retrieved from: http://nuczu.edu.ua/sciencearchive/PublicAdministration/vol3/030.pdf [in Ukrainian].

5. Metodolohiia planuvannia rehionalnoho rozvytku v Ukraini: Instrument dlia rozrobky stratehii rehionalnoho rozvytku i planiv yikh realizatsii [Methodology of regional development planning in Ukraine: A tool for developing regional development strategies and plans for their implementation]. 2016. K.: Proekt YeS «Pidtrymka polityky rehionalnoho rozvytku Ukrainy» [in Ukrainian].

6. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. *www.ukrstat.gov.ua*. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/

7. Ministerstvo rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy [Ministry of Development of Communities and Territories of Ukraine]. *www.minregion.gov.ua*. Retrieved from: https://www.minregion.gov.ua/ [in Ukrainian].

8. Plan zakhodiv na 2021-2023 roky z realizatsii Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku na 2021-2027 roky, zatverdzhenyi rozporiadzhenniam KMU vid 12 travnia 2021 r. № 497-r. *www.kmu.gov.ua*. Retrieved from: https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-realizaciyi-u-20212023-a497r. [in Ukrainian].

9. Zakon Ukrainy «Pro zasady derzhavnoi rehionalnoi polityky» vid 05.02.2015 № 156-VIII [Law of Ukraine «On the principles of state regional policy» of 05.02.2015 № 156-VIII] [in Ukrainian].

10. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku na 2021-2027 roky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 5 serpnia 2020 roku № 695 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On approval of the State Strategy for Regional Development for 2021-2027» of August 5, 2020 № 695.]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0% BF#Text [in Ukrainian].

11. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi tsilovoi prohramy vidnovlennia ta rozbudovy myru v skhidnykh rehionakh Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13.12.2017 № 1071 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On approval of the State target program for the restoration and development of peace in the eastern regions of Ukraine» of 13.12.2017 № 1071]. *www.kmu.gov.ua*. Retrieved from: https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/prozatverdzhennya-derzhavnoyi-cilov [in Ukrainian].

12. Pro stymuliuvannia rozvytku rehioniv: Zakon Ukrainy vid 08.09.2005 № 2850-IV [Law of Ukraine «On Stimulating the Development of Regions» of September 8, 2005 № 2850-IV] [in Ukrainian].

13. Pro Stratehiiu staloho rozvytku Ukrainy do 2030 roku: Proekt Zakonu Ukrainy vid 07.08.2018 № 9015 [Draft Law of Ukraine «On the Strategy of Sustainable Development of Ukraine» until 2030: dated 07.08.2018 № 9015]. *ips.ligazakon.net*. Retrieved from: https://ips.ligazakon.net/document/JH6YF00A [in Ukrainian].

14. Putsenteilo. P. R. & Humeniuk, O. O. (2018). Formuvannia prohramy stratehii upravlinnia ekonomichnym rozvytkom rehionu [Formation of the program of strategy of management of economic development of the region]. *Mizhnarodnyi naukovo-vyrobnychyi zhurnal «Stalyi rozvytok ekonomiky» – International Research and Production Journal «Sustainable Economic Development»*, 1(38), 98-106 [in Ukrainian].

15. Stratehiia rehionalnoho rozvytku Zaporizkoi oblasti na period do 2027 roku [Strategy of regional development of Zaporozhye region for the period up to 2027]. *www.zoda.gov.ua*. Retrieved from: http://www.zoda.gov.ua/news/48277/strategiya-regionalnogo-rozvitku-na-period-do-2027-roku.html [in Ukrainian].

16. Stratehiia rehionalnoho rozvytku Sumskoi oblasti na 2021-2027 roky [Strategy of regional development of Sumy region for 2021-2027]. *gue.sm.gov.ua*. Retrieved from: http://gue.sm.gov.ua/images/docs/strategiya/2027/Strategiya2027.pdf [in Ukrainian].

17. Stratehiia rozvytku Lvivskoi oblasti na period 2021-2027 rokiv [Development strategy of Lviv region for the period 2021-2027]. *loda.gov.ua*. Retrieved from: https://loda.gov.ua/upload/users_files/22/upload/948_Strategija.pdf [in Ukrainian].

18. Ustymenko, V. A. & Dzhabrailov, R. A. (2019). Pravove zabezpechennia staloho rozvytku rehioniv Ukrainy [Development strategy of Lviv region for the period 2021-2027]. *Ekonomiko-pravovi aspekty staloho rozvytku: derzhava, rehion, misto: materialy Pershoi mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (7 chervnia 2019 r., m. Kyiv) – Economic and legal aspects of sustainable development: state, region, city: materials of the First International Scientific and Practical Conference (June 7, 2019, Kyiv)*, 181-186. [in Ukrainian].

19. Tsili staloho rozvytku na 2016-2030 roky, zatverdzheni Rezoliutsiieiu Heneralnoi Asamblei OON vid 25.09.2015 [Sustainable Development Goals for 2016-2030, approved by the UN General Assembly Resolution of 25.09.2015]. *www.un.org.ua*. Retrieved from: http://www.un.org.ua/ua/tsilirozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku [in Ukrainian].

20. Shashyna, M. V., Solosich, O. S., Misiailo, O. V. & Ocheretiana, O. V. (2021). Analiz stratehii rehionalnoho rozvytku v konteksti implementatsii zasadnychykh polozhen kontseptsii smart-spetsializatsii u natsionalnu polityku rozvytku rehioniv [Analysis of regional development strategies in the context of implementation of the basic provisions of the concept of smart specialization in the national policy of regional development]. *Elektronne fakhove naukove vydannia «Efektyvna ekonomika» – Electronic professional scientific publication «Effective Economics»*, 5 [in Ukrainian].

.

СЕРІЯ «Економіка»

УДК 339.5

https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-3(21)-48-59

Бохан Аліна Василівна доктор економічних наук, доцент, професор кафедри світової економіки, Державний торговельно-економічний університет, 02156, м. Київ, вул. Кіото, 21, тел.: (044)531-48-72, https://orcid.org/0000-0002-6279-4374

ЕКСПОРТНИЙ АКЦЕНТ У ТОРГОВЕЛЬНОМУ ПРЕДСТАВНИЦТВІ

Анотація. Сучасні проблеми міжнародних економічних відносин розглянуто у контексті важливих аспектів розвитку експортної діяльності. Міжнародна конкуренція впливає на стратегії економічного розвитку країн, але залежить від тенденцій глобалізації і вимагає активності держав, функціонування її інституцій. Діяльність торговельних представництв за кордоном є ринковим інтегратором, стимулює дію внутрішні та зовнішні сили дипломатії. Проблематика дослідження діяльності торговельних представництв за кордоном в підтримці експорту охоплює різні аспекти: політичні, дипломатичні, безпекові, інституційні, політичні, правові, стратегічні. Пріоритет стимулювання експорту передбачає заходи державного характеру для підтримання механізмів збуту вітчизняної продукції на зарубіжних ринках.

Функціональна складова торговельних представництв змінюється, трансформує національне і міжнародне середовища контактів ринкових суб'єктів. Головні завдання: захист національних економічних, комерційних і бізнес інтересів, розвиток механізмів дипломатичного супроводу та експортного консалтингу, використання державних методів та інструментів стимулювання експорту. Констатовано про важливу роль економічної дипломатії в цих процесах і виконання функцій: презентації, аналітики, безпеки, посередництва, медіації, патронажу, інтервенції, іміджу.

Визначено, що фінансова криза, пандемія, торговельні суперечки, ресурсна експансія, політична конфронтація, війни кардинально змінюють міжнародне середовище. Це зменшує «економічний тонус» країн, але збільшує потребу у діяльності торговельних представництв за кордоном. Важливим є розвиток і удосконалення експортної політики країни, створення конструктивних механізмів підтримки національного виробника, розвитку державно-приватного партнерства та дипломатичного потенціалу.

Ключові слова: міжнародна взаємодія, експорт, економічна дипломатія, торговельне представництво, функції дипломатії, економічні інтереси.

Bokhan Alina Vasylivna Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor Department of World Economy State University of Trade and Economics; Kyiv, 02156, Kioto str.,19. tel.: (044)531-48-72, https://orcid.org/0000-0002-6279-4374

EXPORT ACCENT IN A TRADE MISSION

Abstract. Current problems of international economic relations are considered in the context of the development of export activities. International competition affects the economic development strategies of countries, but depends on the trends of globalization and requires the activity of states, the functioning of its institutions. The activity of trade missions abroad is a market integrator, stimulates the action of internal and external forces of diplomacy. Problems of studying the activities of trade missions abroad in support of exports cover various aspects: political, diplomatic, security, institutional, political, legal, strategic. The priority of export promotion is state measures to support the mechanisms of sales of domestic products in foreign markets. The functional component of trade missions is changing, transforming the national and international environment of contacts of market participants. Main tasks: protection of national economic, commercial and business interests, development of mechanisms of diplomatic support and export consulting, use of state methods and instruments of export promotion. The important role of economic diplomacy in these processes and performance of functions: presentation, analytics, security, mediation, mediation, patronage, intervention, image is stated. It is determined that the financial crisis, pandemic, trade disputes, resource expansion, political confrontation, wars are radically changing the international environment. This reduces the "economic tone" of countries, but increases the need for trade missions abroad. It is important to develop and improve the country's export policy, create constructive mechanisms to support the national producer, develop public-private partnerships and diplomatic capacity.

Keywords: international cooperation, exports, economic diplomacy, trade representation, functions of diplomacy, economic interests.

Постановка проблеми. В умовах загострення міжнародної конкуренції та зміни стратегій економічного розвитку країн, зовнішньоекономічна політика спрямовується на підтримку експортної діяльності та диверсифікацію напрямів торговельно-економічних взаємодій між країнами. Сама діяльність торговельних представництв за кордоном набуває ознак ринкового інтегратора, що стимулює дії внутрішніх і зовнішніх сил дипломатичного характеру.

Існуюча спроможність торговельних представництв і місій як учасників ринкових процесів брати участь в збільшенні можливостей країн щодо їх

виходу на зарубіжні ринки, залучення іноземних інвестицій, покращення позицій у міжнародних рейтингах пов'язується з необхідністю їх розвитку. Організаційні та інфраструктурні потенціали у цій сфері характеризуються різноманітністю і залежать від політичних, економічних, соціальних, демографічних і екологічних факторів дислокації торговельних представництв, а також від міжнародного права і зобов'язань, міжнародних договорів і звичаїв.

Статус торговельних представництв може розглядатися як певні відносини: коли держава (приватна компанія, комерційна організація) від імені експортерів здійснює процеси організації, координації та стимулювання експортних операцій); коли торговельне представництво є дієвим з огляду реалізації ініціатив, ресурсів та управлінських рішень представників бізнесу. Водночас, глобалізаційні тренди є надзвичайно мінливими, формуючий не лише динаміку конкуренції, але й політико-економічну напругу, тим самим активізуючи сили дипломатії в цілях розвитку експортно орієнтованої моделі економіки країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна проблематика, в якій звертається увага на роль торговельних представництв за кордоном в підтримці експорту охоплює різні аспекти: політичні Н. Ривак [1]; дипломатичні (І. Безверха, О. Шаров) [2-3]; безпекові (Н. Левченко, Л. Антонова) [4]; інституційні (Г. Дугінець) [5]; торговельно-політичні та правові (Н. Дерунець) [6]; фінансові (О. Юхта) [7]; стратегічні (Н. Кравчук) [8] та ін. Еволюція розвитку інституту торговельного представництва має характерну складність і проблемність, але все ж набуває свого відродження та підтримку. Адже існує нагальність у розбудові дипломатичних каналів, збільшенні переговорних площадок, формуванні інвестиційного клімату та довіри, покращання рівня функціонування міжнародних економічних відносин.

Мета статті передбачає визначення особливостей розвитку торговельних представництв за кордоном та їх ролі в сприянні експортній діяльності, захисті економічних інтересів на зарубіжних ринках на прогресивних засадах.

Виклад основного матеріалу. Урізноманітнення прояву явищ глобалізації найбільше спостерігається на фоні зміни не лише амплітуди економічної співпраці, але й спрямованості експортно-імпортних потоків, ескалації торгових суперечностей, амбітних проєктів здобуття лідерства одних країн за рахунок ресурсів інших. У даному контексті можна спостерігати зростаючий інтерес теоретиків і практиків до діяльності торговельних представництв і місій – закордонних органів держав, які на дипломатичному рівні представляють їх національні інтереси в економічній сфері та є включеними у механізми підтримання експортного потенціалу.

Перелік завдань у сфері діяльності торговельних представництв є широким, де управлінським центром виступає держава через задіяння нею відповідних інструментів впливу на ці процеси. Стимулювання експорту передбачає заходи переважно державного характеру для підтримання

механізмів збуту вітчизняної продукції на зарубіжних ринках. З цього огляду, функціональна складова торговельних представництв суттєво розширюється, тим самим засвідчуючи трансформацію як національного, так і міжнародного середовища політико-економічних взаємодій господарюючих суб'єктів (рис. 1).

Рис. 1. Спрямованість дій торговельних представництв за кордоном*

*Розроблено автором

Наприклад, історичний ракурс торговельного представництва як інституту галузі зовнішньоекономічної діяльності України окреслюється таким чином:

- I період (від 24 серпня 1991 р. до 17 серпня 1993 р.) → діяльність торговельних представництв України регулювалась радянським «Положенням про торговельні представництва за кордоном»1989 р.);
- II період (від 17 серпня 1993 р. до 30 квітня 1994 р.) → завдання діяльності торговельних представництв України було закріплене в «Положенні про торговельне представництво України за кордоном» [9]);

- III період (від 30 квітня 1994 р. до 8 квітня 2010 р.) → було введено в дію «Положення про торговельно-економічну місію у складі закордонної дипломатичної установи» [10]. Це пояснювалося дублюванням функцій економічних радників диппредставництв та торговельно-економічних місій; необхідності проведення угодженого зовнішньополітичного курсу України, вдосконаленням механізму захисту за кордоном інтересів держави в економічній сфері, розвитку економічних зв'язків з іноземними державами і міжнародними організаціями [11];
- IV період (від 8 квітня 2010 р. до 16 жовтня 2014 р.) → виконання функцій торговельних представництв було покладено на відділи з економічних питань при дипломатичних представництвах України за кордоном;
- V період (від 16 жовтня 2014 р. по теперішній час) → введення «Положення про Торгового представника України» з метою забезпечення просування економічних інтересів України на європейському та світовому ринку, здійснення у межах своїх повноважень координації діяльності торгових представництв у складі закордонних дипломатичних установ України [12]. Розвивається інститут торгових представників у закордонних дипломатичних установах, інститут почесних торговельних аташе та ін.

Доцільно зазначити, що «експортні акценти» в політиці економічного розвитку нашої країни відображені у цілому ряді сучасних нормативно-правових актах. У Законі України «Про дипломатичну службу» (№ 2449-VIII від 07.06.18) визначено завдання забезпечення дипломатичними методами захисту торговельно-економічних інтересів; вивчення та аналіз економічного становища у світі, зовнішньої та внутрішньої політики іноземних держав, діяльності міжнародних організацій; функцію координації діяльності з торговельно-економічних питань закордонними дипломатичними установами України. Запроваджено вимогу погодження з боку МЗС України призначень керівників і співробітників торговельних представництв України [13].

В «Експортній стратегії України («дорожній карті» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017-2021 роки» було також зазначено про важливість: системної підтримки українських виробників на зовнішніх ринках та інституційної спроможності держави в наданні інформаційного, консультативного, дорадчого, логістичного та організаційного супроводу їх зовнішньоекономічної діяльності на додаток до вже існуючих механізмів у цій сфері, посилення економічної спроможності закордонних дипломатичних установ України [14].

У «Положенні про закордонні дипломатичні установи України», що затверджено Указом президента України від 15.03.21 № 99/2021, до основних функцій закордонних дипломатичних установ України наразі включено:

- проведення аналізу стану відносин України з державою перебування або міжнародною організацією, зовнішньої та внутрішньої політики держави перебування, її соціально-економічного розвитку;

- участь у підготовці пропозицій щодо розвитку політичних, економічних, гуманітарних, культурних, наукових та інших зв'язків України з державою перебування або міжнародною організацією;
- сприяння експорту продукції українського походження, залученню інвестицій в Україну;
- сприяння розвитку науково-технічного співробітництва України з державою перебування або міжнародною організацією, зокрема у сферах інноваційної діяльності, трансферу технологій, захисту прав інтелектуальної власності [15].

В «Стратегії зовнішньополітичної діяльності України», затвердженій Указом Президента України від 26.08.21 № 448/2021, наголошується на необхідності використання «м'якої сили» через засоби публічної дипломатії, що сприятиме формуванню позитивного іміджу держави для налагодження нових політичних зв'язків, розвитку торговельно-економічного партнерства, поширення достовірної інформації про розвиток та досягнення України [16].

Можна стверджувати, що особливістю задіяння ресурсів торговельних представництв є їх пов'язаність з довгостроковими цілями розвитку в системі державного управління, механізмами удосконалення законодавчої, політичної, організаційної, фінансової, інформаційної та логістичної підтримки. У цьому контексті для України важливим є підтримання курсу економізації сфери дипломатії та використання потенціалів різних видів дипломатії (економічної, торговельної, комерційної, екологічної, енергетичної, кліматичної, культурної), що активно розвиваються в умовах прояву модальності глобалізації [17]. Пріоритетом для «Офісу з розвитку підприємництва та експорту» при Міністерстві економіки України та «Ради експортерів та інвесторів» при Міністерстві закордонних справ України (МЗС) має бути активна дипломатія. Адже перспективи торговельних представництв і місій за кордоном пов'язуються з умінням країн розвивати свій експортний потенціал у цілях диверсифікації торговельно-економічних зв'язків, зміцнення еколого-економічної безпеки, використання дипломатії в розв'язанні глобальних проблем людства.

У зв'язку з цим, можна погодитися з провідним експертом Національного інституту стратегічних досліджень О. Шаровим про те, що сучасна економічна дипломатія виконує цілий ряд важливих функцій: виконавчу (реалізацію економічної частини зовнішньої політики держави); аналітичну (інформаційне забезпечення зовнішньоекономічних відносин держави); безпекову (сприяння гарантіям національної економічної безпеки); посередницьку/медіаційну (обстоювання економічних інтересів держави, суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності у переговорах); патронажну (просування національних економічних інтересів); інтервенційну (здійснення легального дипломатичного впливу на міжнародні організації, іноземні уряди, бізнес); патерналістську (забезпечення державного сприяння участі вітчизняних виробників та інвесторів у

міжнародній економіці); іміджеву (створення і підтримання позитивного іміджу держави у міжнародних економічних відносинах) [3, С. 15].

Спроба ідентифікації потенціалу економічної дипломатії представлена також у рамках проєкту «Українська призма: Зовнішня політика», що охоплює понад п'ятдесять напрямів і оцінюється за п'ятьма основними індикаторами[1] стану реалізації зовнішньої політики: 1) політичний інтерес; 2) інституційна співпраця; 3) стратегічне бачення; 4) діяльність; 5) результати та досягнення. Дослідження показали, що впродовж 2015-2020 рр. відбулися позитивні зрушення у системі функціонування інститутів підтримки українського експорту та стимулювання іноземних інвестицій в Україну (рис. 2) [18].

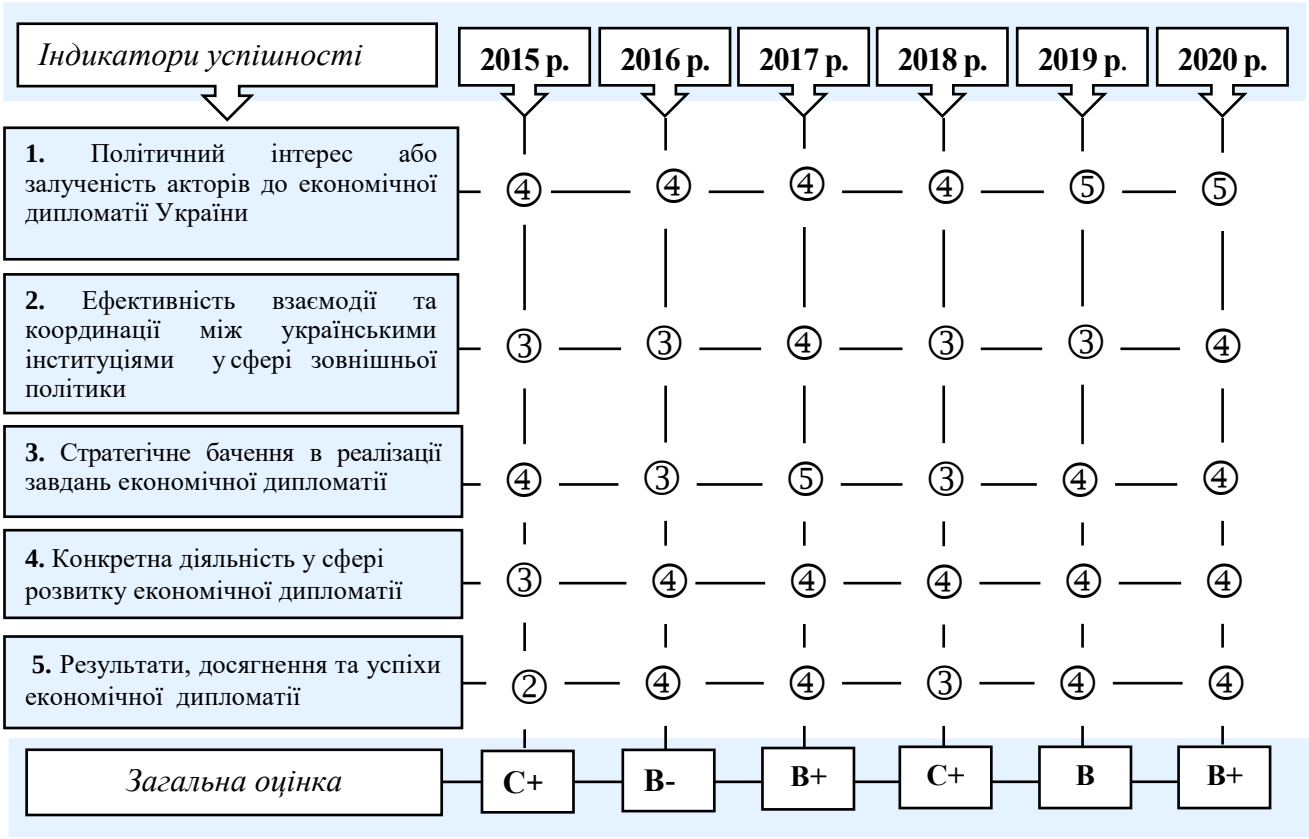

Рис. 2. Досягнення в сфері економічної дипломатії України*

*Розроблено автором на основі [17,18]

[1] Кожен із зазначених індикаторів оцінюється за п'ятибальною шкалою, де 1 бал – мінімальна, 5 балів – максимально можлива оцінка. Для кожного індикатора визначено нормативну та фактологічну базу. За усіма індикаторами загальна оцінка напряму визначається середньоарифметичним показником. Загальна оцінка (рейтинг) зазначається у формі латинських літер (A, B, C, D, E) з арифметичними знаками дії (+/-) залежно від значення отриманого показника: A (5 балів); A- (4,6-4,9); B+ (4,1-4,5); B (4); B- (3,6-3,9); C+ (3,1-3,5); C (3); C- (2,6-2,9); D+ (2,1-2,5); D (2); D- (1,6-1,9); E+ (1,1-1,5); E (1) [16].

Згідно цього дослідження, у 2020 р. у сфері економічної дипломатії було активізовано два основні напрямки – європейський та азійський. МЗС України брало участь у переговорах із представниками Перської затоки, АСЕАН, Китаю та Японії. Взаємодія міністерства і бізнесу відбувалася у форматі онлайн-брифінгів для українських експортерів за участю послів України. Інструментом просування економічної дипломатії були делегації України до парламентських асамблей різних міжнародних організацій. В онлайн форматі були проведені бізнес-форуми та торговельні місії до країн ЄС, Азії, Африки та Латинської Америки. У зоні уваги Торгового представника України домінували ЄС, Велика Британія та Туреччина, меншою мірою – Китай та США. Переважно ініціативи на дипломатичному фронті пов'язуються з модернізацією управління економічного співробітництва МЗС України і створення на його основі Департаменту економічної дипломатії, нині вже Директорату економічної дипломатії. Активізовано діяльність Ради експортерів та інвесторів, Експортно-кредитного агентства. Це дозволило запровадити нові критерії та показники оцінки ефективності сприяння розвитку експорту та інвестицій у діяльності закордонних дипломатичних установ [19, с. 290-294].

Міжнародне середовище економічних взаємодій перебуває під впливом складнопрогнозованих факторів, серед яких фінансова криза, пандемія, торговельні конфлікти, ресурсна експансія, політична конфронтація, війни. За таких умов спостерігається зниження «економічного тонусу» країн, але і збільшення запитів до торговельних представництв як діяти в нових умовах. Україна долаючи етапи соціально-економічних трансформацій, реалізуючи практики європейської інтеграції, протидіючи зовнішній політичній агресії, загарбницькій ментальності та військовому вторгненню Росії на її територію, а також розглядаючи можливість отримання допомоги від зарубіжних партнерів – має посилювати свій внесок у розвиток національної та світової економіки.

Так, аналізуючи показники зовнішньої торгівлі, можна стверджувати, що експорт України мав різну тенденцію та оцінювався: у 2018 р. в 57280,9 млн дол. США (у тому числі товари – 47335,0 млн дол. США; послуги 11637,9 млн дол. США); у 2019 р. – 64050,3 млн дол. США (товари – 50054,6 млн дол. США; послуги – 15628,9 млн дол. США); у 2020 р. – 59367,9 млн дол. США (товари – 49191,8 млн дол. США; послуги – 11387,6 млн дол. США). Зокрема, у 2020 р. основними країнами в експорті товарів були: Китай, Польща, Росія, Туреччина, Німеччина, Індія, Італія. Основні країни в експорті послуг були: Росія, США, Швейцарія, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Німеччина, Польща, Кіпр. Товарна структура експорту за цей період включала: зернові культури – 19,2%; чорні метали – 17,5%, жири та олії тваринного або рослинного походження – 9,5%; руди, шлак і зола – 9,0%; електричні машин – 5,5%; насіння та плоди олійних рослин – 5,1%; реактори ядерні, котли, машини – 3,4%. Структура експорту послуг охоплювала сфери: трубопровідного транспорту – 37,8%, комп'ютерну – 13,1%; переробки товарів з метою

реалізації за кордоном – 10,4%; повітряного транспорту – 9,1%; професійну, консалтингову – 3,8%; морського транспорту – 3,8% [20]. Вже у 2021 р. порівняно з 2020 р. експорт товарів збільшився – на 38,4%, до 68,09 млрд дол. США. Найбільше товарів за минулий рік Україна експортувала до: Китаю (на 8 млрд дол. США; на 12,7% більше, ніж за 2020 р.); Польщі (на 5,23 млрд дол. США; на 59,7% більше); Туреччини (на 4,14 млрд дол. США; на 70,0% більше) [20]. Беручи до уваги, що зовнішньоторговельні операції проводились із партнерами із 235 країни світу, це означає збільшення ролі суб'єктів економічної дипломатії.

Головною проблемою для України залишається перевищення обсягів імпорту над експортом, від'ємне сальдо товарообігу, незадовільна структура експортно-імпортних операцій і переважання сировинних товарів в експорті. Все це вимагає подолання прогалин у експортній політиці країни, створення конструктивних механізмів підтримки національного виробника, розвитку державно-приватного партнерства та дипломатії в сприянні цим процесам.

Висновки. Нові умови міжнародної конкуренції мають очевидні ознаки зміни стратегій економічного розвитку країн, що реалізуються за допомогою інструментів геополітичного, дипломатичного, економічного, кон'юнктурного, фінансового та інформаційного впливу. Зовнішньоекономічна діяльність у традиційних і ринкових абрисах нині зазнає кардинальних змін, бо експортна політика постає важливим індикатором сильних (або слабких) позицій держав на світовій арені. У цьому контексті роль торговельних представництв і місій за кордоном буде збільшуватися, а форми їх участі в міжнародних проєктах сприяння експортній діяльності – набуватимуть прогресивного спрямування.

Література:

1. Ривак Н. Пріоритети експортної політики ЄС в контексті релевантності для України. Економічний часопис Волин. нац.ун-ту ім. Л. Українки 2021. № 25. С. 28-36. URL: https://echas.vnu.edu.ua/index.php/echas/article/view/644/523 (дата звернення: 12.01.2022).
2. Безверха І.А. Типізація комерційної дипломатії. Науковий вісник Ужгор. нац. ун-ту. Сер. «Міжнародні економічні відносини та світове господарство». Вип. 18. Ч 1. 2018. 35-40 с.
3. Шаров О. М. Економічна дипломатія: основи, проблеми та перспективи: монографія. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2019. 230 с.
4. Левченко Н. М., Антонова Л. В. Економічна дипломатія як запорука національної безпеки держави. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2020. № 5. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1698 (дата звернення: 12.01.2022).
5. Дугінець Г., Чернишев О. Інституційна підтримка українського експорту. Вісник Київ. нац. торг.-екон. ун-ту. 2020. № 4. С. 20-32.
6. Дерунець Н. О. Форми діяльності торговельних представництв держави. Актуальні проблеми держави і права. 2018. Вип. 80. С. 52-55.
7. Юхта О.І. Експортно-кредитне агентство як ефективний інститут організації фінансово-кредитної підтримки експортерів. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 11. С. 76-81.
8. Кравчук Н. Стратегічні домінанти економічної дипломатії в умовах асиметрій глобального розвиток. Економічний аналіз. 2021. №1. Том 31. URL: https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/view/1895 (дата звернення: 12.01.2022).

9. Про Положення про торговельне представництво України за кордоном: Указ Президента України від 17 серпня 1993 р. № 319/93. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/313/93#Text дата звернення: 12.01.2022)

10. Про Положення про торговельно-економічну місію у складі закордонної дипломатичної установи: Указ Президента України від 30 квітня 1994 р. № 200/94. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/200/94 (дата звернення: 12.01.2022).

11. Про деякі питання представництва економічних інтересів України за кордоном: Указ Президента України від 8 квітня 1993 р. № 522/2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/522/2010#Text (дата звернення: 12.01.2022).

12. Про затвердження Положення про Торгового представника Україн: Постанова Кабінет міністрів України від 16 жовтня 2014 р. № 550 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-2014-%D0%BF#n12 (дата звернення: 12.01.2022).

13. Закон України «Про дипломатичну службу» № 2449-VIII від 07.06.18). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19#Text (дата звернення: 12.01.2022).

14. Про схвалення Експортної стратегії України (“дорожньої карти” стратегічного розвитку торгівлі) на 2017-2021 роки. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1017-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2017-%D1%80#Text (дата звернення: 12.01.2022).

15. Про Положення про закордонні дипломатичні установи України: Указ Президента України від 15 березня 2021 року № 99/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/99/2021#Text (дата звернення: 12.01.2022).

16. Стратегія зовнішньо-політичної діяльності України: Указ Президента України від 26 серпня 2021 року № 448/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/2021#Text (дата звернення 15.02.22).

17. Бохан А.В. Екологічна дипломатія в інтерактивній модальності глобалізації: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 375 с.

18. Українська призма: Зовнішня політика 2019. URL: http://prismua.org/wp-content/uploads/2020/05/UkrainianPrism.ForeignPolicy19_ukr.pdf (дата звернення 15.02.22)

19. Українська призма: Зовнішня політика 2020. Аналітичне дослідження. ГО «Рада зовнішньої політики “Українська призма”», Фонд ім. Ф. Еберта. Київ, 2021. 344 с.

20. Зовнішня торгівля України 2020. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2021. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/06/ztu_20_ue.pdf (дата звернення 15.02.22).

21. Експорт та імпорт України збільшився на третину. Економічна правда (15.02.2022) URL: https://www.epravda.com.ua/news/2022/02/15/682382/ (дата звернення 15.02.22)

References:

1. Ryvak, N. (2021). Priorytety eksportnoi polityky YeS v konteksti relevantnosti dlia Ukrainy [EU export policy priorities in the context of relevance for Ukraine]. *Ekonomichnyi chasopys Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky – Economic Journal of Lesya Ukrainka Volyn National University, 25.* 28-36. Retrieved from https://echas.vnu.edu.ua/index.php/echas/article/view/644/523 [in Ukrainian].

2. Bezverkha, I.A. (2018). Typizatsiia komertsiinoi dyplomatii [Typification of commercial diplomacy]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Ser. «International economic relations and the world economy», 18,* P.1. 35-40 [in Ukrainian].

3. Sharov, O. M. (2019). *Ekonomichna dyplomatiia: osnovy, problemy ta perspektyvy: monohrafiia [Economic diplomacy: basics, problems and prospects: a monograph]*. Kyiv: National Institute for Strategic Studies, 230. [in Ukrainian].

4. Levchenko, N. M., Antonova, L. V. (2020) Ekonomichna dyplomatiia yak zaporuka natsionalnoi bezpeky derzhavy [Economic diplomacy as a guarantee of national security]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok – Public administration: improvement and development, 5.* Retrieved from http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1698 [in Ukrainian].

5. Duhinets, H., Chernyshev, O. (2020). Instytutsiina pidtrymka ukrainskoho eksportu [Institutional support for Ukrainian export]. *Visnyk Kyivckoho natsionalnoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu – Bulletin of Kyiv National University of Trade and Economics,4,* 20-32 [in Ukrainian].

6. Derunets, N. O. (2018). Formy diialnosti torhovelnykh predstavnytstv derzhavy [Forms of activity of trade missions of the state]. *Aktualni problemy derzhavy i prava – Current issues of state and law, 80.* 52-55. [in Ukrainian].

7. Iukhta, O.I. (2019). Eksportno-kredytne ahentstvo yak efektyvnyi instytut orhanizatsii finansovo-kredytnoi pidtrymky eksporteriv [Export credit agency as an effective institution for organizing financial and credit support for exporters]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience,11,* 76-81 [in Ukrainian].

8. Kravchuk, N. (2021). Stratehichni dominanty ekonomichnoi dyplomatii v umovakh asymetrii hlobalnoho rozvytok [Strategic dominants of economic diplomacy in the asymmetries of global development]. *Ekonomichnyi analiz – Economic analysis, 1.* T. 31. Retrieved from https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/view/1895 [in Ukrainian].

9. Pro Polozhennia pro torhovelne predstavnytstvo Ukrainy za kordonom: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 17 serpnia 1993 r. № 319/93 [On Regulations on Trade Representation of Ukraine Abroad: Decree of the President of Ukraine from August 17, 1993 № 319/93] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/313/93#Text [in Ukrainian].

10. Pro Polozhennia pro torhovelno-ekonomichnu misiiu u skladi zakordonnoi dyplomatychnoi ustanovy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 30 kvitnia 1994 r. № 200/94 [On the Regulations on the trade and economic mission of a foreign diplomatic mission: Decree of the President of Ukraine from April 30, 1994 № 200/94] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/200/94 [in Ukrainian].

11. Pro deiaki pytannia predstavnytstva ekonomichnykh interesiv Ukrainy za kordonom: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 8 kvitnia 1993 r. № 522/2010 [On some issues of representation of economic interests of Ukraine abroad: Decree of the President of Ukraine from April 8, 1993 № 522/2010] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/522/2010#Text [in Ukrainian].

12. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Torhovoho predstavnyka Ukrain: Postanova Kabinet ministriv Ukrainy vid 16 zhovtnia 2014 roku № 550 [On approval of the Regulation on the Trade Representative of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from October 16, 2014]. *(n.d.). zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-2014-%D0%BF#n12 [in Ukrainian].

13. Zakon Ukrainy «Pro dyplomatychnu sluzhbu»: vid 7 chervnia 2018 roku № 2449-VIII) [Law of Ukraine "On Diplomatic Service" from June 7, 2018 № 2449-VIII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19#Text [in Ukrainian].

14. Pro skhvalennia Eksportnoi stratehii Ukrainy (“dorozhnoi karty” stratehichnoho rozvytku torhivli) na 2017-2021 roky. Rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainyvid 27 hrudnia 2017 r. № 1017-r [On approval of the Export Strategy of Ukraine ("road map" of strategic trade development) for 2017-2021. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 27, 2017 № 1017-r]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2017-%D1%80#Text [in Ukrainian].

15. Pro Polozhennia pro zakordonni dyplomatychni ustanovy Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 15 bereznia 2021 roku № 99/2021 [On Regulations on Foreign Diplomatic Institutions of Ukraine: Decree of the President of Ukraine from March 15, 2021 № 99/2021]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/99/2021#Text [in Ukrainian].

16. Stratehiia zovnishno-politychnoi diialnosti Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 26 serpnia 2021 roku № 448/2021 [Strategy of foreign policy of Ukraine: Decree of the President of Ukraine from August 26, 2021 № 448/2021] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/2021#Text [in Ukrainian].

17. Bokhan, A.V. (2018). *Ekolohichna dyplomatiia v interaktyvnii modalnosti hlobalizatsii: monohrafiia [Environmental diplomacy in the interactive modality of globalization: a monograph]*. Kyiv: Kyiv National University of Trade and Economics, 375 [in Ukrainian].

18. *Ukrainska pryzma: Zovnishnia polityka 2019. Analitychne doslidzhennia [Ukrainian Prism: Foreign policy 2019. Analytical research.]*. Retrieved from http://prismua.org/wp-content/uploads/2020/05/UkrainianPrism.ForeignPolicy19_ukr.pdf [in Ukrainian].

19. *Ukrainska pryzma: Zovnishnia polityka 2020 Analitychne doslidzhennia [Ukrainian Prism: Foreign policy 2020. Analytical research.]* Kyiv NGO "Council of Foreign Policy" Ukrainian Prism ", Foundation. F. Ebert, 344 p.

20. *Zovnishnia torhivlia Ukrainy 2020. Statystychnyi zbirnyk [Foreign trade of Ukraine 2020. Statistical collection]*. Kyiv: State Statistics Service of Ukraine, 2021. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/06/ztu_20_ue.pdf [in Ukrainian].

21. Eksport ta import Ukrainy zbilshyvsia na tretynu [Ukraine's exports and imports increased by a third]. *Ekonomichna pravda – Economic truth* (15.02.2022). Retrieved from https://www.epravda.com.ua/news/2022/02/15/682382/ [in Ukrainian].

УДК 330

https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-3(21)-60-71

Кобець Дмитро Леонтійович кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку, аудиту та оподаткування, Хмельницький національний університет, вул. Інститутська, 11, м. Хмельницький, 29016, тел.: (068)830-91-23, https://orcid.org/0000-0002-4822-2951

ТРЕНДИ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ ПРИ ПОБУДОВІ МАРКЕТИНГОВИХ СТРАТЕГІЙ

Анотація. У статті проаналізовано вплив інформатизаційних, глобалізаційних та діджиталізаційних перетворень на формування маркетингово-ринкових стратегій просування продукту/товару/послуги на ринку. Крім того, досліджено взаємозв'язок між поняттями інноватизації та інтелектуалізації процесів стратегічно-розробницького планування.

Стаття надає дослідницько-критичну оцінку поняттям «діджитал-маркетинг», «цифровізація маркетингу», «онлайн-маркетинг».

Здійснено додаткове визначення «ковідних концептів» побудови маркетингової стратегії на ринку. Розглянуто аспекти «дистанційного потенціалу» просування товарів/послуг/продукції на ринку із актуалізацією макроекономічних фінансових показників компаній/корпорацій. Наведено ідеологічні підходи щодо глобальних економіко-соціальних трендів та їх впливу на «ультраспоживчу» еру із одночасним визначенням ролі діджиталізаційних перетворень як «ілюстратора» та «визначника» даного процесу.

Відмічено, що маркетинг як процес взаємодії компанії/корпорації та клієнта повинен базуватися на системності та стратегічності. Політика збуту в цифрову епоху охоплює Інтернет-платформи, сторінки у соціальних мережах та використання спеціалізованих додатків. Економічний аспект стає простіше реалізувати: глобальна мережа подекуди «налагоджує» процес конекції з потенційним клієнтом на інтуїтивному рівні.

Критично досліджено вплив цифрово-трансформаційної політики на формування маркетингових стратегій підприємства.

Факультативно, надається авторський механізм удосконалення цільової реклами та просування маркетингових стратегій на ринку із врахуванням особливостей сучасного цифрового середовища.

Ключові слова: діджиталізація, соціальні перетворення, глобальні тренди, соціально-економічна надбудова, маркетингові стратегії підприємства, транснаціоналізація, євроатлантичні концепти, інтелектуалізація.

Kobets Dmytro Leontijovych Candidate of economic science (PhD), Associate professor, Associate professor at the department of accounting, auditing and taxation, Khmelnytsky National University, Instytutska street, 11, Khmelnytsky, Ukraine 29016. 29016, tel.: (068)830-91-23, https://orcid.org/0000-0002-4822-2951

TRENDS OF DIGITALIZATION IN THE CONSTRUCTION OF MARKETING STRATEGIES

Abstract. The article analyzes the impact of informatization, globalization and digitalization transformations on the formation of marketing and market strategies to promote a product / product / service in the market. In addition, the relationship between the concepts of innovation and intellectualization of strategic development planning processes has been studied.

The article provides a research and critical assessment of the concepts of "digital marketing", "digitalization of marketing", "online marketing".

An additional definition of "guiding concepts" in building a marketing strategy in the market. Aspects of "remote potential" of promotion of goods / services / products on the market with actualization of macroeconomic financial indicators of companies / corporations are considered. Ideological approaches to global economic and social trends and their impact on the "ultra-consumer" era are presented, while defining the role of digitalization transformations as an "illustrator" and "determinant" of this process.

It is noted that marketing as a process of interaction between the company / corporation and the client should be based on system and strategic. The sales policy in the digital age covers Internet platforms, social media pages and the use of specialized applications. The economic aspect is becoming easier to implement: the global network sometimes "establishes" the process of connecting with potential customers on an intuitive level.

The influence of digital transformation policy on the formation of marketing strategies of the enterprise is critically studied.

Optionally, the author's mechanism for improving targeted advertising and promotion of marketing strategies in the market, taking into account the peculiarities of the modern digital environment.

Key words: digitalization, social transformations, global trends, socio-economic superstructure, marketing strategies of the enterprise, transnationalization, Euro-Atlantic concepts, intellectualization.

Постановка проблеми. Як правило, маркетингові стратегії підприємства щодо пропозицій конкретного товару/послуги/продукції формуються відповідно до стандартного «SWOT-набору» : він включає сильні сторони (strength) концепту; негативні (або слабкі — weaknesses) прояви певної стратегії; можливості розповсюдження/експансії певного

товару/продукції/послуги (opportunities); загрози впровадженню певної маркетингової стратегії на ринку (threats).

Однак, зазначена модель є лише «ідеальним» форматом маркетингу на теоретико-філософському рівні. Реальність диктує інші вимоги : «маркетинговий Інтернет-простір»; розширення Інтернет-торгівлі, попит на купівлю товарів у «мережі», себто онлайн; підвищення «питомої ваги» онлайн-ринку (фріланс, Інтернет-біржі, купівля-продаж товарів на онлайн-майданчиках) тощо.

Варто відмітити, що «двигуном» даного прогресу виступає своєрідна «тріада цифрового світу» : діджиталізація, інформатизація та глобалізація. Британський дослідник С. Кінгснорт відмічає взаємозв'язок вищенаведених елементів —вважаємо за доцільне розглядати дану теорію комплексно [1].

Відтак, маркетингові онлайн-стратегії набули додаткової актуальності з початком пандемії : COVID-19 сформував необхідність обрання «постпандемічного курсу» суспільно-політичного та економічного розвитку. Відзначимо транснаціональний характер «цифрового маркетингу» : це не лише вимога, але й виклик часу. Обмін «позитивними даними» щодо просування продукції/товарів/послуг на маркетинговому ринку — запорука соціально-економічної інтернаціоналізації процесів, відмічає дослідник Ф. Котлер у колективній монографічній праці «Маркетинг 4.0 : перехід від традиційного до цифрового» [2].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженнями трендів діджиталізації при побудові маркетингових стратегій займалися українські та, переважно, американсько-європейські дослідники. Серед українського кластеру виділяється науковий доробок наступних науковців : Пономаренко І. [3], Карп В. [4], Ярош-Дмитренко Л. [5], Каліна І. [6], Красовська О. [7] та ін.

Серед американсько-європейського «науково-теоретичного блоку» доцільно відзначити роботи М. Льюріка [8] К. Грієко [9], А. Чарлзуорта [10] та ін.

Метою даної статті є дослідження специфічних аспектів побудови маркетингово-трендових ознак впливу на ринок продукції/товарів/послуг окремими виробниками/компаніями.

Виклад основного матеріалу.

ТРЕНДИ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ ПРИ ПОБУДОВІ МАРКЕТИНГОВИХ СТРАТЕГІЙ

Основними трендами діджиталізації при побудові маркетингових стратегій варто називати інформатизаційно-глобалізаційні, техніко-технологічні та «дистанційно-пандемічні» мотиви «таргетованого впливу» на потенційного клієнта.

В свою чергу, явище онлайн-маркетингу є певним «симфонічним симбіозом» комунікативно-цифрових теорій, що сприяють ефективізації Інтернет-торгівлі та «соціалізації» економіко-фінансової сфери товарообігу.

Маркетингові корпорації / профільні фірми пропонують послуги пошуку, розробки та предметного впровадження маркетинг-планів індивідуального характеру. Автор Б. Лан вважає яскравим прикладом успішних маркетингових онлайн-стратегій корпорацію Apple : у Купертино створюють продукт, що за своїми властивостями є інноваційним, промислово придатним та має «винахідницький рівень» (iPhone, iPad, MacBook, Apple TV тощо) та надають можливість онлайн-перегляду анімаційних міні-роликів із виокремленням основних властивостей продукту : потенційний клієнт стає покупцем, і має можливість оформити придбання товару безпосередньо у Інтернет-магазині на офіційному сайті apple.com [11].

Презентації компанії Apple вважаються новаторськими: спочатку С. Джобс, далі — Т. Кук (CEO Apple) створюють інтерактивний варіант взаємодії із аудиторією, що позитивно впливає на статус корпорації, рівень очікування від появи нових продуктів, їх сприйняття та схвалення аудиторією. Усе вищезазначене є успішним «збірним маркетинговим механізмом» компанії.

Отже, для маркетингово-стратегічних цілей особливої важливості набуває веб-сайт підприємства. Цільовими елементами системи, на думку З. Андрушкевич, є : зручне користування; інформаційно-оперативна ефективність для потенційного клієнта; простота, зрозумілість та доступність. «Мова клієнта» повинна налаштовувати споживача до своєрідного «діалогу» із компанією, що пропонує продукт/товар/послугу [12].

Окрім того, процес діджиталізації пов’язують із візуалізацією даних особою. Маркетингові комунікативні зв’язки, на переконання психологів, краще будувати завдяки «текстово-зображувальній комунікації».

Економічний аспект маркетингової діджиталізації, на думку Н. Стукало та Н. Сімахової, виявляється у «соціалізації економіки». Складовою даного процесу є побудова індивідуального соціального простору. В свою чергу, соціальна політика повинна створюватися з огляду на соціально- та культурно-ціннісні нагромадження. Таким чином, воєдино кооперується економіко-соціальна та політична функції держави : маркетинг виступає своєрідним «двигуном інформаційних перетворень», що скеровує корпоративно-споживчий курс до потрібних форм [13].

Деякі автори, як М. Матвіїв, вважають доцільним побудову маркетингових діджитал-стратегій шляхом використання веб-сайтів та месенджерів (розсилки). Коректне налаштування усіх «точок фокусу», на думку науковця, підвищує привабливість підприємства та його фінансову успішність. При цьому, поняття «довіри клієнтів» розглядається як економіко-соціальна величина : таким чином відбувається залучення «широкої аудиторії» [14].

На рис. 1 представлено економічні аспекти діджиталізації під час побудови маркетингових стратегій.

Рис.1. Економічні аспекти діджиталізації під час побудови маркетингових стратегій*

*розроблено автором

На думку британського дослідника Т. Л. Флойда, діджиталізація маркетингу напряму пов'язана із автоматизацією даного процесу. Для споживачів це — предмет додаткової зручності, в той час як для компанії/корпорації може створювати проблеми щодо побудови ефективного ланцюгу «цифрової взаємодії» з клієнтом. Отже, говоримо про можливі негативні економічні тенденції суцільно інформатизованого просування продукції/товарів/послуг на ринку [15].

ЕКОНОМІЧНА СТИЛІСТИКА ПОБУДОВИ СУЧАСНИХ ЦИФРОВИХ МАРКЕТИНГОВИХ СТРАТЕГІЙ

Американські дослідники Е. Райс та Дж. Траут відзначають необхідність включення наступних економічних елементів побудови маркетингової стратегії на ринку: залучення перспектив (створення маркетинг-контенту; підвищення рівня відвідуваності веб-сайту; впровадження пошукової оптимізації (search engine optimization — SEO); використання ролі соціального спілкування як методу просування продукту на ринку); конвертація потенційних клієнтів (контроль трафіку веб-сайту; пошук потенційних клієнтів; підтримка клієнтоорієнтованості; використання концепції «простого (зрозумілого) контенту»; пошук ефективних електронних комунікацій); «закриття продажів» (використання інструментів та даних задля конвертації потенційних угод у реально-предметні із отримання економічних дивідендів) [16].

Варто звернути увагу на висловлювання П. Ф. Друкера, котрий вважав маркетинг процесом «пізнання та розуміння бажань клієнта». За правильного підбору стратегії, товар/послуга/продукт будуть «продаватися автоматично». Дана позиція виглядає досить неоднозначною, проте акцентує увагу на згаданому «соціально-економічному» підтексті діджитал-маркетингу [17].

Окрім того, маркетинг є підвидом економічної науки та субформою прикладної економіки. Тренди обміну, максимізованого прибутку, корисності та раціональності є фундаментальними економічними величинами, що пов’язані із пошуком маркетингових стратегій. Британець К. Лавлок визначав стратегічним маркетинговим завданням врегулювання ринково-економічних, цифрових та стратегічних тенденцій [18].

Економічний зміст маркетингової діяльності повинен базуватися на фахових знаннях. Значення та зміст цифрового маркетингу, за даними Європейської асоціації маркетингу, виявляється у формуванні високої якості продукції; ефективному управлінні (дослідницько-розробницьких ініціативах та побудові маркетингових політик); отриманні прибутку (тут виникає соціально-економічний контекст зазначеного процесу).

При цьому, Д. Райан та К. Джонс відзначають наступні управлінські риси «діджиталізованого маркетингу» : організаційно-перспективні дії щодо просування продукції на ринку; інформаційний розвиток товару/послуги із виокремленням його економічних характеристик; фінансово-економічний контроль маркетингово-стратегічного планування [19].

Маркетинг як процес взаємодії компанії/корпорації та клієнта повинен базуватися на системності та стратегічності. Політика збуту в цифрову епоху охоплює Інтернет-платформи, сторінки у соціальних мережах та використання спеціалізованих додатків. Економічний аспект стає простіше реалізувати: глобальна мережа подекуди «налагоджує» процес конекції з потенційним клієнтом на інтуїтивному рівні.

В той же час, С. Ковальчук визначає інформативно-комунікативний аспект функціональною складовою Інтернет-технологій як маркетингового механізму. Так, інформаційний обмін передбачає комерціалізацію даних між контрагентами однієї галузі на ринку та запровадження е-опитувань як механізму отримання необхідних даних від респондентів. Комунікація означає використання PR-методик як засобів реклами та просування продукту/товару/послуги певної компанії/корпорації із підтримкою споживачів та формуванням категорій отримання відгуків (фідбек, зворотний зв'язок) задля максимізації ефективності купівельно-збутових ітерацій на маркетинговому ринку [20].

Отже, відзначається певний симбіоз між соціальним, цифровим та економічним призначенням сучасного «діджитал-маркетингу».

Значного розвитку діджитал-маркетинг досяг у Японії та Південній Кореї. Там найбільш задіяною є послугова сфера — сюди припадає близько 2/3 виробництва та економічного прибутку. Зроблено акцент на просування телекомунікацій, розвиток інформаційних технологій та надання фінансових послуг.

На думку С. Раменської, розвинена економіка передбачає масштабний розвиток маркетингових стратегій. Економічну діяльність пов'язують із бізнесом та наданням послуг/виробництвом товарів/реалізацією певної затребуваної ринком продукції. До інструментів розвитку маркетингово-послугових ініціатив відноситься науково-технічний прогрес, пошук «виключних видів діяльності», глобалізаційно-фінансовий бум тощо. Новітні технології виступають «двигуном прогресу» — адже скеровують та координують аспекти товарно-ринкової пропозиції та своєчасного виробництва. Важливим для економічної складової маркетингу є залучення іноземних інвестицій, адже цим забезпечується розвиток торгівельного, страхового та банківського бізнес-сегментів держави. Високий рівень економічного розвитку передбачає приріст робочо-послугових вакансій на підприємствах, поступове нарощування «частки персоналу» та контроль за станом макроекономіки — зокрема, превенція інфляції та супутніх негативних національно-валютних інтервенцій [21].

З політекономічної точки зору, послугу можна розглядати як «суспільно-корисну діяльність на благо індивіду або суспільству». На переконання Л. Чемберлен та К. Бокса, побудова маркетингових стратегій у контексті кругової (циркулярної) економіки повинна будуватися з урахуванням сучасних економічних особливостей та прогностичних тенденцій економічного розвитку. Сучасні маркетинг-послуги, на думку вищенаведених авторів, варто поділити на дві групи : найбільш розповсюджені (фінанси, транспорт, побут) та «сучасні послуги» (інформаційно-комп'ютерні, освітньо-наукові, біржово-аудиторські, консалтингово-довідкові) [22].

На рис. 2. представлено економічні тенденції побудови сучасних маркетингових стратегій.

Рис. 2. Економічні тенденції побудови сучасних маркетингових стратегій*

*розроблено автором

ПОСТПАНДЕМІЧНІСТЬ РОЗВИТКУ МАРКЕТИНГОВИХ СТРАТЕГІЙ

Журнал Forbes [23] визначає чотири маркетингові «постпандемічні стратегії», що дозволять залишитись на бізнес-вершині в умовах COVID-19. Це, зокрема, такі концепти :

«Підведення підсумків» та «вимірювання маркетингу» — критичний погляд на економічно ефективні / менш ефективні ітерації; використання маркетингового слогану «Action + Measurement = Result (Дія + Вимірювання = Результати); проведення маркофінансового маркетингового аудиту — результати підняття/зниження бізнес-стартапів для розуміння економічної ефективності маркетингових стратегій;

Інтернет-діяльність — підтримання зв'язку із клієнтами, колегами та «рекомендаційними джерелами»; просування «віртуальних подій» — онлайн-заходів розширення клієнтської бази та залучення потенційних клієнтів за регіональним розташуванням;

Соціально-стратегічний підхід (використання LinkedIn для маркетингових продажів) — реклама власних послуг, оферів для працевлаштування та стратегічної комерціалізації бізнес-проєктів. Дослідження демонструють, що використання платформи LinkedIn перевищує цілі продажів щонайменше вдвічі та підвищує inMail активність (респонденція потенційних клієнтів) щонайменше на 85%;

Визначення нового «шляху розвитку» (path forward) — впорядкування та систематизація бізнес-проєктів відповідно до концептів ефективності та економічної мобільності (окупності), формування планової підзвітності шляхом впровадження інноваційних ідей та актуальних маркетингових кампаній.

В свою чергу, Дж. Беліс у статті для онлайн-журналу Harvard Business Review відмічає зв'язок постпандемічного маркетингу зі знанням «сегменту власного клієнта» [24] Маркетингові стратегії повинні відповідати критеріям персональної релевантності потенційного споживача. Купівельний сегмент та фінансово-економічні показники залежать від ефективності психографічних та комерційних досліджень щодо певної продукції/товару/послуги на ринку. Економічний підтекст сучасного маркетингу видозмінився : відтепер компанія/корпорація «змагається» із останнім найкращим досвідом, що мав клієнт. Відтак, варто виділити три економічно вигідні постпандемічні маркетингові стратегії :

- ***оцінка бренду за ключовими економічними показниками*** *(аналітика реального часу);*
- ***створення технологічних основ ведення маркетингу*** *(підтримка клієнтської бази)*;
- ***узгодження індивідуальних та колективних цілей*** (*поєднання процесів маркетингу, продажів та обслуговування клієнтів).*

Висновки. Таким чином, сучасні маркетингові стратегії нерозривно пов'язані не лише із діджиталізацією, але й із процесом «соціалізації економіки». Процес надання послуг є універсальним інструментарієм отримання прибутку від продажу/реалізації товарі/послуг/продукції.

Водночас, діджитал-маркетинг побудовано на використанні концепцій механізованого прибутку, корисності та раціональності як фундаментальних економічних величин. Відтак, в умовах сьогодення концепція «обрання правильного ринкового курсу» П. Ф. Друкера набуває додаткової актуальності.

Окрім того, постпандемічний період та розвиток циркулярної економіки створюють необхідність економічного прогнозування та розподілу маркетингових послуг на окремі групи : розповсюджені та сучасні.

Застосовності набуває також Інтернет-інформатизація як процес глобально-діджиталізаційних змін маркетингового середовища.

Література:

1. S. Kingsnorth. Digital Marketing Strategy : An Integrated Approach to Online Marketing : Kogan Page, 2019. — 384 p.
2. P. Kotler. Marketing 4.0. : Moving from Traditional to Digital : Wiley, 2016 .— 208 p
3. Пономаренко І., Віннікова І. Теоретико-методологічні основи цифрового маркетингу : Інфраструктура ринку, 2018. — с. 174-180
4. Карп В. Маркетинг і діджиталізація. Два нюанси (НВ Бізнес, 2019) // Режим доступу : https://biz.nv.ua/ukr/experts/marketing-i-didzhitalizaciya-50056028.html
5. Ярош – Дмитренко Л. Діджиталізація маркетингу в умовах пандемії COVID-19 : Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, 2020, № 45 .— с. 147-152
6. Каліна І. Інноваційні інструменти маркетингу в епоху цифровізації : Бізнес-навігатор, 2019. — с. 188-194
7. Красовська О. Інтернет-маркетинг як сучасний інструмент комунікацій підприємства : Проблеми системного підходу в економіці, 2018. — с. 67-71
8. M. Lewrick. Market Orientation and Innovators' Success: an Exploration of the Influence of Customer and Competitor Orientation : Journal of Technology Management & Innovation, 22.08.2011 // Режим доступу : https://www.jotmi.org/index.php/GT/article/view/art206
9. C. Grieco, G. Iasevoli. Co-marketing alliances: definitions and approaches. Insights from a literature review : 18.09.2017 // Режим доступу : https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/MRR-11-2016-0270/full/html
10. A. Charlesworth. Digital Marketing : A Practical Approach : Routledge, 2014 .— 366 p.
11. B. Lan. Analysis of Apple`s Marketing Strategy : Atlantis Press, 2021 // Режим доступу : file:///Users/admin/Downloads/125955105.pdf
12. Андрушкевич З. Нянько В., Сітарчук О. Діджиталізація — дієвий інструмент комунікативної політики підприємства в період пандемії COVID-19 : Вісник ХНУ, 2020. – с. 15-18
13. Стукало Н., Сімахова Н. Глобальні тренди розвитку соціальної економіки : Міжнародна економічна політика, 2021. — с. 7-22
14. Матвіїв М. Формування цифрового маркетингу підприємств : Ефективність державного управління, 2014. — с. 252-261
15. T. L. Floyd. Digital Fundamentals, Global Edition : Pearson, 2015. —912 p
16. E. Rice & J. Trout. Marketing Warfare : McGraw Hill Education, 2005. — 216 p.
17. П. Ф. Друкер. Бізнес та інновації : Вільямс, 2007. — 432 с.
18. C. H. Lovelock Principles of Service Marketing and Management : Prentice Hall College Div, 1999.— 432 p.
19. Ryan D., Jones C. The Best Digital Marketing Campaigns in the World: Mastering the Art of Customer Engagement : Kogan Page, 2011. — 224 p.
20. Ковальчук С. Стратегічні напрями розвитку маркетингових технологій в умовах глобальної цифровізації економіки : Економічні науки, 2021 .— с. 7-15
21. Раменська С. Створення маркетингової системи компанії сфери послуг : Причорноморські економічні студії, 2017. — с. 88-93
22. L. Chamberlain, C, Boks. Marketing Approaches for a Circular Economy: Using Design Frameworks to Interpret Online Communications : Norwegian University of Science and Technology (NTNU), 2018 .— 27 p.
23. Forbes : Marketing In The Next Normal: Four Marketing Strategies For A Post-Pandemic World, 24.09.2021 // Режим доступу : https://www.forbes.com/sites/ellevate/2021/09/24/marketing-in-the-next-normal-four-marketing-strategies-for-a-post-pandemic-world/?sh=2c91701b66e9

24. J. Balis. 10 Truths About Marketing After the Pandemic : Harvard Business Review (HBR), 10.03.2021 // Режим доступу : https://hbr.org/2021/03/10-truths-about-marketing-after-the-pandemic

References:

1. S. Kingsnorth. Digital Marketing Strategy : An Integrated Approach to Online Marketing : Kogan Page, 2019. — 384 p.
2. P. Kotler. Marketing 4.0. : Moving from Traditional to Digital : Wiley, 2016 .— 208 p
3. Ponomarenko, I., Vinnikova, I. (2018). Teoretiko-metodologichni osnovi cifrovogo marketingu [Theoretical and methodological foundations of digital marketing]. *Infrastruktura rinku - Market Infrastructure*, 174-180 [in Ukrainian].
4. Karp, V. (2019). Marketing i didzhitalizacija. Dva njuansi (HB Biznes, 2019) [Marketing and digitalization. Two nuances (HB Business, 2019)]. *biz.nv.ua* Retrieved from https://biz.nv.ua/ukr/experts/marketing-i-didzhitalizaciya-50056028.html [in Ukrainian].
5. Jarosh – Dmitrenko, L. (2020). Didzhitalizacija marketingu v umovah pandemiї COVID-19 [Digitalization of marketing in a pandemic COVID-19]. *Naukovij visnik Mizhnarodnogo gumanitarnogo universitetu - Scientific Bulletin of the International Humanities University*, 45, 147-152 [in Ukrainian].
6. Kalina, I. (2019). Innovacijni instrumenti marketingu v epohu cifrovizacії [Innovative marketing tools in the era of digitalization]. *Biznes-navigator - Business Navigator*, 188-194 [in Ukrainian].
7. Krasovs'ka, O. (2018). Internet-marketing jak suchasnij instrument komunikacij pidprієmstva [Internet marketing as a modern tool of enterprise communications]. *Problemi sistemnogo pidhodu v ekonomici - Problems of system approach in economics*, 67-71 [in Ukrainian].
8. M. Lewrick. Market Orientation and Innovators' Success: an Exploration of the Influence of Customer and Competitor Orientation : Journal of Technology Management & Innovation, 22.08.2011// Режим доступу : https://www.jotmi.org/index.php/GT/article/view/art206
9. C. Grieco, G. Iasevoli. Co-marketing alliances: definitions and approaches. Insights from a literature review : 18.09.2017 // Режим доступу : https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/MRR-11-2016-0270/full/html
10. A. Charlesworth. Digital Marketing : A Practical Approach : Routledge, 2014 .— 366 p.
11. B. Lan. Analysis of Apple`s Marketing Strategy : Atlantis Press, 2021 // Режим доступу : file:///Users/admin/Downloads/125955105.pdf
12. Andrushkevich, Z. Njan'ko, V., Sitarchuk, O. (2020). Didzhitalizacija — diєvij instrument komunikativnoї politiki pidprієmstva v period pandemiї COVID-19 [Digitalization is an effective tool of communication policy of the enterprise during the pandemic COVID-19]. *Visnik HNU - Bulletin of KhNU*, 15-18 [in Ukrainian].
13. Stukalo, N., Simahova, N. (2021). Global'ni trendi rozvitku social'noї ekonomiki [Global trends in social economy]. *Mizhnarodna ekonomichna politika - International Economic Policy*, 7-22 [in Ukrainian].
14. Matviїv, M. (2014). Formuvannja cifrovogo marketingu pidprієmstv [Formation of digital marketing of enterprises]. *Efektivnist' derzhavnogo upravlinnja - Efficiency of public administration*, 252-261[in Ukrainian].
15. T. L. Floyd. Digital Fundamentals, Global Edition : Pearson, 2015. —912 p
16. E. Rice & J. Trout. Marketing Warfare : McGraw Hill Education, 2005. — 216 p.
17. П. Ф. Друкер. Бізнес та інновації : Вільямс, 2007. — 432 с.
18. C. H. Lovelock Principles of Service Marketing and Management : Prentice Hall College Div, 1999.— 432 p.

19. Ryan D., Jones C. The Best Digital Marketing Campaigns in the World: Mastering the Art of Customer Engagement : Kogan Page, 2011. — 224 p.

20. Koval'chuk, S. (2021). Strategichni naprjami rozvitku marketingovih tehnologij v umovah global'noï cifrovizacії ekonomiki [Strategic directions of development of marketing technologies in the conditions of global digitalization of economy]. *Ekonomichni nauki - Economic sciences*, 7-15 [in Ukrainian].

21. Ramens'ka, S. (2017). Stvorennja marketingovoï sistemi kompanії sferi poslug [Creating a marketing system for a service company]. *Prichornomors'ki ekonomichni studії - Black Sea Economic Studies*, 88-93 [in Ukrainian].

22. L. Chamberlain, C, Boks. Marketing Approaches for a Circular Economy: Using Design Frameworks to Interpret Online Communications : Norwegian University of Science and Technology (NTNU), 2018 .— 27 p.

23. Forbes : Marketing In The Next Normal: Four Marketing Strategies For A Post-Pandemic World, 24.09.2021 // Режим доступу : https://www.forbes.com/sites/ellevate/2021/09/24/marketing-in-the-next-normal-four-marketing-strategies-for-a-post-pandemic-world/?sh=2c91701b66e9

24. J. Balis. 10 Truths About Marketing After the Pandemic : Harvard Business Review (HBR), 10.03.2021 // Режим доступу : https://hbr.org/2021/03/10-truths-about-marketing-after-the-pandemic

УДК: 339.138:004.4

https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-3(21)-72-82

Корнута Олена Володимирівна, кандидат технічних наук, доцент, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, вул. Карпатська, 15, Івано-Франківськ, 76019, https://orcid.org/0000-0062-888X

Корнута Володимир Андрійович, кандидат технічних наук, доцент, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, вул. Карпатська, 15, Івано-Франківськ, 76019, https://orcid.org/0000-0002-3345-2578

Пригоровська Тетяна Олексіївна, кандидат технічних наук, ассистент, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, вул. Карпатська, 15, м. Івано-Франківськ, 76019, https://orcid.org/0000-0002-1311-6622

Пригоровський Олександр Володимирович, кандидат технічних наук, ассистент, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, вул. Карпатська, 15, м. Івано-Франківськ, 76019, https://orcid.org/0000-0002-5106-0682

ВИКОРИСТАННЯ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ ДАНИХ ЯК ІНСТРУМЕНТА ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. В статті розглядається стан досліджень в сфері використання візуальної аналітики для аналізу даних, актуальність чого викликана інноваційними змінами застосування принципово нових методів аналізу (статистичного, контекстуального, кількісного, прогностичного, когнітивного, візуального та ін.). Виконано аналіз ключових слів статей, які представлені в науково-метричних базах ScienceDirect, PubMed, Emerald, IEEEXplore, Scopus, Web of Science, Taylor & Francis, за період з 2009 по 2021 роки за ключовими словами. Встановлено, основні нові напрями розвитку досліджень у економічній сфері, пов’язані із візуалізацією даних. Показано, що розвиток у цій сфері відбувався за таким напрямком: *інфографіка – візуалізація даних – візуальна аналітика*. Візуальна аналітика та візуалізація можуть використовувати систему людського сприйняття для інтерпретації та виявлення прихованих закономерностей у Big Data. Суть методу візуалізації у тому, що за початковими аналізованими даними за допомогою прикладної програми візуалізації ставиться у відповідність деяка їх статична або динамічна інтерпретація, яка візуально аналізується, а результати аналізу цієї графічної інтерпретації (графічних даних) потім пояснюються стосовно вихідних даних.

Якісне підвищення обсягу і ступеня сприйняття даних користування без відсікання істотних деталей, можливо при комплексному використанні математичних методів, нових інформаційних технологій та врахування принципів когнітивної психології. Візуальна аналітика методами штучного інтелекту дозволять ефективно аналізувати масивні економічні дані для керування логістичними процесами. Запропоновані основні шляхи підготовки студентів першого (бакалаврського) рівня закладів вищої освіти до набуття компетенцій щодо візуалізації даних у професійній сфері.

Ключові слова: інфографіка, візуалізація, візуальна аналітика, Big Data, економічні процеси.

Kornuta Olena Volodymyrivna, Ph.D, Associate Professor of Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, 76019, Ivano-Frankivsk, Str. Karpatska, 15, https://orcid.org/0000-0062 -888X

Kornuta Volodymyr Andriiovych, Ph.D, Associate Professor of Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, 76019, Ivano-Frankivsk, Str. Karpatska, 15, https://orcid.org/0000-0002-3345-2578

Pryhorovska Tetiana Oleksiivna, Ph.D, Assistant of Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, 76019, Ivano-Frankivsk, Str. Karpatska, 15, https://orcid.org/0000-0002-1311-6622

Pryhorovskyi Oleksandr Volodymyrovych, Assistant of Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, 76019, Ivano-Frankivsk, Str. Karpatska, 15, https://orcid.org/0000-0002-5106-0682

USING DATA VISUALIZATION AS A TOOL OF ECONOMIC ACTIVITY

Abstract. The article examines the state of research in the field of using visual analytics for data analysis, which is relevant due to innovative changes in the use of fundamentally new methods of analysis (statistical, contextual, quantitative, prognostic, cognitive, visual, etc.). The analysis of articles' keywords presented in ScienceDirect, PubMed, Emerald, IEEEXplore, Scopus, Web of Science, Taylor & Francis scientometric databases, for the period from 2009 to 2021 has been performed. The main new directions of economic research development related to data visualization have been identified. It has been demonstrated that the development in this area took place in the following direction: infographics - data visualization - visual analytics. Visual analytics and visualization can use the human perception system to interpret and identify hidden patterns in Big Data. The essence of the visualization method is the following: based on the initial analyzed data some

kind of their static or dynamic interpretation is matched with the help of the visualization application program, which is then visually analyzed, and the results of this graphical interpretation (graphic data) are then explained in relation to the original data. Qualitative increase in the volume and degree of perception of usage data without cutting off essential details, possibly with the integrated use of mathematical methods, new information technologies and taking into account the principles of cognitive psychology. Visual analytics using artificial intelligence methods can effectively analyze massive economic data to manage logistics processes. The main ways of preparing the first (bachelor's) level students of higher educational institutions to acquire competencies in data visualization in the professional sphere have been proposed.

Keywords: infographics, visualization, visual analytics, Big Data, economic processes.

Постановка проблеми. В сучасному інформаційному суспільстві процес поширення інформації зазнає серйозних змін через використання сучасних ресурсів та інструментів. Сьогодні обсяг економічних даних у світі величезний і продовжує швидко зростати в результаті інноваційних змін застосування принципово нових методів аналізу (статистичні, контекстуальні, кількісні, прогностичні, когнітивні, візуальні та ін.). Проте, незважаючи на те що наявність значного обсягу інформації дає можливість прийняти більш виважені економічні рішення, аналітична обробка великих обсягів даних стала важчою, отже потребує впровадження нових більш ефективних інструментів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тенденція до ефектної подачі інформації визнається практично всіма експертами у сфері візуалізації даних [1, 2, 3, 4]. Візуалізація даних відноситься до методів, що використовуються для представлення інформації чітко та ефективно [5]. Це один з необхідних кроків у аналізі економічних даних, оскільки ступінь складності таких даних значно зростає в інформаційному суспільстві. Виникає так звана проблема комплексності, складності (complexity challenge), що робить малопридатними традиційні підходи до економічного аналізу.

Аналіз зарубіжних робіт із візуалізації економічних даних за останні роки показує, що вони включають у собі цілий ряд напрямів комп'ютерної візуалізації, серед яких наукова та інформаційна візуалізація, візуалізація програмного забезпечення, візуальний аналіз даних, верифікація та валідація візуалізації, вивчення когнітивної складової візуалізації при використанні «великих екранів» та середовищ віртуальної реальності. Серед завдань візуалізації економічних даних розглядаються такі: візуалізація потоків даних; візуальний інтелектуальний аналіз даних; візуальний пошук та рекомендації; опис ситуацій на основі Big Data із використанням візуалізації; масштабовані методи паралельної візуалізації; сучасні апаратні засоби та архітектури для аналізу та візуалізації даних; людино-комп'ютерний інтерфейс та візуалізація

Big Data; програми візуалізації Big Data, включаючи кіберрозвідку та контррозвідку, бізнес-аналіз (бізнес розвідку), електронну комерцію, аналіз наукової інформації, освіту тощо. [6, 7].

Здійснення процесу інтерпретації результатів обробки даних вимагає подальшого розвитку засобів візуалізації та відображення інформації, таких як тривимірні проекції, голограми, інструменти доповненої та віртуальної реальності [8]. Якісне підвищення обсягу і ступеня сприйняття даних користування без відсікання істотних деталей, можливо при комплексному використанні математичних методів, нових інформаційних технологій та врахування принципів когнітивної психології. Орієнтування візуальних засобів на сформовані еволюційним шляхом базові пізнавальні структури людської свідомості знижує необхідний рівень мінімально необхідних теоретичних та спеціальних знань користувача і дозволяє значно збільшити обсяг одночасно сприйманих даних, що призводить до підвищення якості прийнятих економічних рішень [3].

Візуальна аналітика та візуалізація можуть використовувати систему людського сприйняття для інтерпретації та виявлення прихованих закономерностей у Big Data. Методи візуалізації, які використовують пізнавальні патерни людини, застосовуються для виконання аналізу даних моніторингу та моделювання, відображення [9].

Візуалізація інформації – один із важливих аспектів вирішення цієї проблеми. Візуалізація використовується у тих процесах підтримки та прийняття рішень, в яких задіяна людина, спрощуючи сприйняття інформації, і тим самим підвищуючи ефективність аналізу інформації, у тому числі оперативність (своєчасність) прийняття рішень та їхню обґрунтованість [10].

Мета статті – аналіз поточного стану, проблем та перспектив використання технологій візуальної аналітики для аналізу даних для подальшого застосування під час викладання економічних дисциплін.

Для цього проведено теоретичний аналіз та узагальнення, систематизацію результатів досліджень у таких провідних наукометричних базах даних як ScienceDirect, PubMed, Emerald, IEEEXplore, Scopus, Web of Science, Taylor & Francis, за період з 2009 по 2021 роки за ключовими словами: visual analytics, Big Data стосовно економічних досліджень. При цьому був використаний підхід, представлений у [11] із адаптацією його до економічних дисциплін

Виклад основного матеріалу. Основні нові напрями розвитку досліджень у економічній сфері, описані за допомогою кількох ключових слів, є такі: «ефективність діяльності (фірми)» (можна виділити організаційно-економічні, галузеві та інституційні аспекти), «фінансування» (звертає на себе увагу значущість венчурного капіталу, політик фінансування та ризиків), «працю та людський капітал» (з посиленням уваги до жіночого підприємництва, мігрантів та національних меншин, а також освіти), «інновації», «регіональний аспект»,

«глобалізація», «історія підприємництва». Кожен із перелічених напрямів, у свою чергу, може деталізуватися та підкріплюватися окремими дослідженнями [9, 12, 13].

Тенденція до ефектної подачі інформації визнається практично всіма експертами у сфері візуалізації даних [14]. Здатність візуалізувати результати інтелектуального аналізу даних допомагає користувачеві зрозуміти та довіряти знанням, закладеним у них. Візуалізація даних та інформації дає користувачеві можливість отримати інтуїтивно зрозуміле уявлення про дані та результати, наприклад, у формі правил. Ця здатність може бути використана в багатьох сферах бізнесу, наприклад, для виявлення шахрайства, діагностики та під час перевірки кредитоспроможності [15].

Віртуальна реальність та спільні віртуальні середовища відкривають нові можливості для збору даних. Візуальна аналітика ідеально пристосована для аналізу буквено-цифрових даних та відображення їх на нескінченній кількості вимірювань. Спільні віртуальні середовища забезпечують основу для спільного та розподіленого аналізу даних шляхом проведення іммерсивного та синергетичного аналізів даних.

Візуалізація даних розглядається багатьма дисциплінами як сучасний еквівалент візуальної комунікації і, водночас, не належить якійсь одній області, а знаходить застосування в багатьох (наприклад, вона розглядається як сучасний напрямок статистики, але також як обґрунтовану теорію розвитку інструментарію в інших областях). Вона включає в себе створення та дослідження візуального представлення даних. Це робить комплексну інформацію більш доступною, зрозумілою та корисною [10].

Інфографіка - одна з форм інформаційного дизайну через графічний спосіб подачі даних [11, 16]. Головна мета використання інфографіки – передати знання про предмет уваги, позбавивши читача від витрат часу на порівняльний аналіз даних. Зазвичай візуалізуються у формі інфографіки: бюджети; звіти; новини та інфоприводи; технічні завдання тощо. Інфографіка дозволяє організувати більші обсяги інформації в короткій та наочній формі. Матеріал може бути поданий в інфографіці, якщо містить велику кількість чисел, пояснення комплексних понять, процесів і т. д. У графічну форму, як правило, передиться складна для сприйняття у вербальній формі інформація [15]. Сфери застосування інфографіки: інтернет-маркетинг; статистика; журналістика; освіта; технічні матеріали та ін.

Одним з останніх трендів створення інфографіки є відео інфографіки. Відеоформат інфографіки збільшує вплив на людину за рахунок використання графіки у русі, а також додавання музики та звукових ефектів [17, 18]. По суті створюється не просто ролик, а мініфільм, який мають захотіти подивитись. А ще краще в digital-просторі – щоб їм захотіли поділитися у соціальних мережах [13]. Корисними критеріями при створенні інфографіки, є:

1) швидкість і актуальність візуалізованої інформації;
2) реферативність та точність даних;

3) об'єктивність інформації;
4) смак та стриманість у питаннях дизайну (колір, типографіка і т.д.);
5) різноманітність у виборі засобів візуалізації;
6) простота сприйняття;
7) стислість.

Найбільш зручним способом створення інфографіки є використання безкоштовних сервісів [19]. Незважаючи на безумовну корисність як інструмента передачі даних, інфографіка також може служити цілям створення помилкового представлення про статистичні дані та маніпулювання ня громадською думкою [10].

На сьогодні суттєвими проблемами є обмежені можливості людського пізнання та зростаючий тиск на програмні системи із боку даних. З погляду розробників програмного забезпечення реалізація програми управління великими економічними даними утруднюється тим, що у традиційних рівнях апаратури та програмного забезпечення відсутні важливі сервіси, необхідні людським когнітивним системам при обробці складної інформації.

Візуальна аналітика – продукт областей інформаційної та наукової візуалізації, яка зосереджується на аналітичних розрахунках, полегшених інтерактивними візуальними інтерфейсами [16]. Big data допомагає структурувати та візуалізувати величезну кількість даних. Візуалізація даних – це візуальне уявлення аналізу великих даних у простій вигляд.

Інструменти візуальної аналітики зазвичай застосовуються до економічних даних, що стосуються однієї з трьох категорій: бізнес-проекти, завдання та наукові дослідження у різних галузях [15]. Корисним буде вивчення моделі покупок клієнтів для прогнозу майбутніх продажів. Складання CJM (customer journey map або шлях клієнта) дозволяє компаніям зрозуміти, хто їх цільова аудиторія, чому вона робить покупки або йде до конкурентів, які існують точки контакту, чому вони впливають на клієнтів чи ні. CJM дозволяє побачити слабкі місця та знайти шляхи їх вирішення.

Суть методу візуалізації у тому, що за початковими аналізованими даними за допомогою прикладної програми візуалізації ставиться у відповідність деяка їх статична або динамічна інтерпретація, яка візуально аналізується, а результати аналізу цієї графічної інтерпретації (графічних даних) потім пояснюються стосовно вихідних даних. Поряд з цим, можуть відрізнятися і цілі аналізу вихідних даних. Візуальна аналітика поєднує методи візуалізації інформації з методами обчислювального аналізу даних, при цьому відображення посилює пізнавальні здібності людини наступними основними способами: збільшення обсягу джерел даних; скорочений пошук - у малому просторі може відображати значний обсяг даних; підтримка зв'язків даних; можливість користувача вивести відносини чи закономірності даних; відстеження за великою кількістю можливих варіантів подій.

Методи візуального аналізу надають наукову основу для ефективного поширення економічних процесів [20]. Інструменти візуальної аналітики націлені на досягнення наступних взаємопов'язаних завдань: розробка методів візуального представлення багатовимірних даних економіко-соціальної взаємодії населення у вигляді геосоціальних форм, які можуть полегшити виявлення патернів поведінки, розробка методів для перетворення створених моделей на надійні знання для підтримки процесів прийняття рішень [20]. Візуальна аналітика методами штучного інтелекту дозволять ефективно аналізувати масивні економічні дані для керування логістичними процесами.

Особа, яка приймає рішення, отримує можливість виявлення неявних зв'язків в керованій системі, що, зрештою, на якісному рівні підвищує ефективність управлінські рішення [14]. Візуальна аналітика підтримує виявлення нових та невідомих знань шляхом знаходження зв'язків, патернів, трендів та аномалій у потенційно великих та складних даних. Візуальна аналітика допомагає користувачам розуміти сенс різнорідних даних великого обсягу за рахунок інтеграції кількох методологій аналізу даних [21], забезпечує більш доступний та інтуїтивно зрозумілий підхід до аналізу даних [13]. На сьогоднішній момент розроблено значну кількість детерміністських підходів у теорії розпізнавання образів: штучні нейронні мережі з алгоритмом навчання; метод опорних векторів для лінійного випадку роздільності та лінійної неподільності класів; кластерний аналіз із різними алгоритмами розміщення центрів кластерів; класифікація за допомогою функцій відстані між вектором мі-образами та класами; метод потенційних функцій, що дозволяє за допомогою нескладного алгоритму оцінювати вагу об'єктів початкової вибірки; методи дискримінантного аналізу зі знаходженням лінійної та узагальненої функції [19].

Візуальна аналітика стає дедалі більше популярним методом дослідження та аналізу Big Data в галузі економіки [12]. Складність економічних процесів, велика кількість слабоформалізованих факторів, які підлягають аналізу, з одного боку, та наявність, з іншого боку, досить жорстких математичних вимог до обсягу та узгодженості до даних комп'ютерного аналізу призводить до необхідності виявлення прихованих закономірностей у статистичних даних про ці процеси. Рішення даної задачі можливо на основі застосування автоматизованих систем, які забезпечують керівника засобами інтелектуальної підтримки та прийняття рішень орієнтованих на обробку різнорідних (кількісних, якісних, текстових даних необмеженого обсягу. При цьому інструментальні засоби для обробки «сирих» даних повинні бути прості в використанні, а результати повинні бути конкретні та зрозумілі користувачеві.

Аналіз мультимодальних та гетерогенних економічних даних, що часто містять також надлишкові, нерелевантні та суб'єктивні відомості, створює значні проблеми для дослідників, які намагаються отримувати корисні результати для розуміння сутності завдання.

Методи візуальної аналітики пропонують багатообіцяючі інструменти для використання Big Data для покращення керованості економічних процесів. Візуальна аналітика може полегшити дослідження Big Data, щоб генерувати гіпотези та спрямовувати вибір та використання розширених методів аналітики [6]. Тому поширення інформаційних систем збільшить попит на економістів, які можуть подолати розрив між економічними та інформаційними науками. У зв'язку із цим виникає необхідність підготовки студентів першого (бакалаврського) рівня закладів вищої освіти за економічними та фінансовими освітніми програмами для набуття компетенцій щодо візуалізації даних у професійній сфері. Бажано отримати такі результати навчання студентів за бакалаврськими програмами: знання основних понять графічного дизайну, типів візуалізації даних та правил інфодизайну; технології використання інтерактивних інструментів візуалізації досліджень, аналізу даних та бізнес-процесів; візуалізації планування, управління цілями та прийняття рішень; принципів комп'ютерного дизайну презентацій і технологій їх створення в різних додатках; графічного аналізу економічних та фінансових даних засобами MS Excel; хмарних сервісів візуалізації даних. Все це дасть можливість майбутнім фахівцям бути конкурентоспроможними на сучасному ринку праці.

Висновки. Візуальна аналітика має величезний потенціал для обробки Big Data, що дозволяє проводити комплексний аналіз даних для покращення якості економічного аналізу складних гетерогенних даних різної природи.

Також це дозволяє підвищити ефективність використання зібраних та накопичених даних, виявляти нові та невідомі знання шляхом знаходження зв'язків, патернів, трендів та аномалій у Big Data.

Використання візуальної аналітики дозволить вирішити проблему інформаційного навантаження, яке виникає при аналізі величезних масивів даних, установити зв'язок між великою кількістю змінних.

Література:

1. Мельник К. М., Улянич Ю. В. Інструменти візуалізації страхової діяльності. *Економіка та держава*. 2021. № 8. С. 124–128. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.8.124

2. Чаплінський В. Р., Кушнір О. К., Свідер О. П. Аналіз великих даних та їх візуалізація для потреб бізнесу. *Ефективна економіка*. 2021. № 6. – URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8979 (дата звернення: 18.03.2022). DOI: 10.32702/2307-2105-2021.6.89

3. Umesh U., Kagan M. Data Visualization in Marketing. Journal of Marketing Management (JMM). 2015. 3. DOI:10.15640/jmm.v3n2a4

4. Moher D., Liberati A., Tetzlaff J., Altman D. G. Preferred reporting items for systematic reviews and meta-analyses: the PRISMA statement. PLoS Med., 2009. 6 (7), e1000097. doi: 10.1371/journal.pmed.1000097

5. Jonathan A. Schwabish. An Economist's Guide to Visualizing Data Journal of Economic Perspectives. 2014. Volume 28 (1). 209–234. https://pubs.aeaweb.org/doi/pdf/10.1257/jep.28.1.209

6. Bendoly E., Clark S. (Eds.). Visual Analytics for Management: Translational Science and Applications in Practice (1st ed.). 2016. Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315640891

7. Zavala A., Ramirez-Marquez J. Visual analytics for identifying product disruptions and effects via social media. International Journal of Production Economics, Elsevier, 2019. vol. 208(C). 544-559. DOI: 10.1016/j.ijpe.2018.12.020

8. Дрокіна Н.І., Дарчук В.Г., Крижко О.В. Інструменти бізнес-аналітики для візуалізації маркетингових даних. Причорноморські економічні студії. 2018. 26(1). - С. 128-138. - Режим доступу: http://bses.in.ua/journals/2018/26_1_2018/27.pdf

9. Ko S., Cho I., Afzal S., Yau C., Chae J. A Survey on Visual Analysis Approaches for Financial Data. Computer Graphics Forum. 2016. https://doi.org/10.1111/cgf.12931

10. Chuprikova E., Meng L. Reasoning about socio-economic data: a visual analytics approach to Bayesian network, International Journal of Cartography. 2019. 5:2-3, 225-241, DOI: 10.1080/23729333.2019.1613073

11. Петров В. В., Мінцер1 О. П., Крючин А. А., Крючина Є. А. Візуальна аналітика — ефективна технологія оброблення big data в медицині. Медична інформатика та інженерія. 2020, № 2, 50-62, https://doi.org/10.11603/mie.1996-1960.2020.2.11173

12. Varian H. Big Data: New Tricks for Econometrics. *Journal of Economic Perspectives.* 2014.28 (2): 3-28. DOI: 10.1257/jep.28.2.3

13. Ikpe J., Ayodotun S. Digitization and technological transformation of small business for sustainable development in the less developed and emerging economies: a research note and call for papers. *Journal of Small Business & Entrepreneurship.* 2021. DOI:10.1080/08276331.2021.1924505.

14. Akpan Ikpe J. Scientometric evaluation and visual analytics of the scientific literature production on entrepreneurship, small business ventures, and innovation. Journal of Small Business & Entrepreneurship. 2021. 33:6. 717-745. DOI: 10.1080/08276331.2020.1786229

15. Cui W. Visual Analytics: A Comprehensive Overview. *IEEE Access*, vol. 7, pp. 81555-81573. 2019. doi: 10.1109/ACCESS.2019.2923736

16. Caban J. J., Gotz D. Visual analytics in healthcare-opportunities and research *challenges. J Am Med Inform Assoc. 2015. Vol. 22 (2). 260-262.* DOI: 10.1093/jamia/ocv006

17. Tanisaro P., Schöning J., Kurzhals K., Heidemann G., Weiskopf D. Visual analytics for video applications. It - Information Technology. vol. 57(1). 2015. 30-36. https://doi.org/10.1515/itit-2014-1072

18. Lusardi A., Samek A., Kapteyn A., Glinert I., Hung A., Heinberg A. Visual tools and narratives: New ways to improve financial literacy. Journal of Pension Economics and Finance. 2017. 16(3), 297-323. doi:10.1017/S1474747215000323

19. Savikhin A., Maciejewski R., Ebert D. Applied visual analytics for economic decision-making. VAST'08 - IEEE Symposium on Visual Analytics Science and Technology, Proceedings. 2008. DOI:10.1109/VAST.2008.4677363

20. Flood M., Lemieux V., Varga M., William W. The application of visual analytics to financial stability monitoring. *Journal of Financial Stability*, Elsevier. 2016. vol. 27(C). 180-197. https://cutt.ly/2SE5a4b

21. Akpan I.J., Akpan A.A. Multiple criteria analysis of the popularity and growth of research and practice of visual analytics, and a forecast of the future trajectory. *International Transactions in Operational Research*. 2021. 28:5. 2275-2298. https://doi.org/10.1111/itor.12952

References:

1. Melnyk, K.M., & Ulyanich, Y.V. (2021). Instrumenty vizualizatsii strakhovoi diialnosti [Insurance visualization tools]. *Ekonomika ta derzhava–Economy and state*, 8, 124–128. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.8.124 [in Ukrainian]

2. Chaplinsky, V.R., & Kushnir, O.K. (2021). Analiz velykykh danykh ta yikh vizualizatsiia dlia potreb biznesu. [Analysis of big data and their visualization for business needs]. *Efektyvna ekonomika – Effective economy*, 6. Retrieved from: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8979 DOI: 10.32702/2307-2105-2021.6.89 [in Ukrainian]

3. Umesh, U., & Kagan, M. (2015). Data Visualization in Marketing. *Journal of Marketing Management* (JMM). 3. DOI:10.15640/jmm.v3n2a4

4. Moher, D., Liberati, A., Tetzlaff J., & Altman D. G. (2009). Preferred reporting items for systematic reviews and meta-analyses: the PRISMA statement. *PLoS Med.,* 6 (7), e1000097. doi: 10.1371/journal.pmed.1000097

5. Jonathan, A. & Schwabish, A. (2014). An Economist's Guide to Visualizing Data. *Journal of Economic Perspectives.* 28 (1), 209–234. https://pubs.aeaweb.org/doi/pdf/10.1257/jep.28.1.209

6. Bendoly, E., & Clark, S. (2016). Visual Analytics for Management: Translational Science and Applications in Practice (1st ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315640891

7. Zavala, A., & Ramirez-Marquez, J.(2019). Visual analytics for identifying product disruptions and effects via social media. *International Journal of Production Economics,* Elsevier, 208(C). 544-559. DOI: 10.1016/j.ijpe.2018.12.020

8. Drokina, N.I., Darchuk, V.H., & Kryzhko, O.V. (2018). Instrumenty biznes-analityky dlia vizualizatsii marketynhovykh danykh [BI tools for marketing data visualization]. *Prychornomorski ekonomichni studii – Black Sea Economic Studies,* 26(1), 128-138. Retrieved from: http://bses.in.ua/journals/2018/26_1_2018/27.pdf [in Ukrainian]

9. Ko, S., Cho, I., Afzal, S., Yau, C., & Chae, J. (2016). A Survey on Visual Analysis Approaches for Financial Data. *Computer Graphics Forum*. https://doi.org/10.1111/cgf.12931

10. Chuprikova, E., & Meng, L. (2019). Reasoning about socio-economic data: a visual analytics approach to Bayesian network. *International Journal of Cartography*. 5:2-3, 225-241, DOI: 10.1080/23729333.2019.1613073

11. Petrov, V. V., Mintser, O. P., Kriuchyn, A. A., & Kriuchyna, Ye. A. (2020). Vizualna analityka — efektyvna tekhnolohiia obroblennia big data v medytsyni [Visual analytics — an effective technology for processing big data in medicine]. *Medychna informatyka ta inzheneriia – Medical Informatics and Engineering*, 2, 50–61. https://doi.org/10.11603/mie.1996-1960.2020.2.11173 [in Ukrainian]

12. Varian, H. (2014). Big Data: New Tricks for Econometrics. *Journal of Economic Perspectives.*28 (2). 3-28. DOI: 10.1257/jep.28.2.3

13. Ikpe, J., & Ayodotun, S. (2021). Digitization and technological transformation of small business for sustainable development in the less developed and emerging economies: a research note and call for papers. *Journal of Small Business & Entrepreneurship*. DOI:10.1080/08276331.2021.1924505.

14. Akpan Ikpe, J. (2021). Scientometric evaluation and visual analytics of the scientific literature production on entrepreneurship, small business ventures, and innovation. *Journal of Small Business & Entrepreneurship*. 33:6. 717-745. DOI: 10.1080/08276331.2020.1786229

15. Cui, W. (2019). Visual Analytics: A Comprehensive Overview. *IEEE Access*, 7, 81555-81573. doi: 10.1109/ACCESS.2019.2923736

16. Caban, J. J., & Gotz, D. (2015). Visual analytics in healthcare-opportunities and research challenges. *J Am Med Inform Assoc. 22 (2). 260-262.* DOI: 10.1093/jamia/ocv006

17. Tanisaro P., Schöning J., Kurzhals K., Heidemann G., Weiskopf D. Visual analytics for video applications. It - Information Technology. vol. 57(1). 2015. 30-36. https://doi.org/10.1515/itit-2014-1072

18. Lusardi A., Samek A., Kapteyn A., Glinert I., Hung A., Heinberg A. Visual tools and narratives: New ways to improve financial literacy. Journal of Pension Economics and Finance. 2017. 16(3), 297-323. doi:10.1017/S1474747215000323

19. Savikhin, A., Maciejewski, R., & Ebert, D. (2008). Applied visual analytics for economic decision-making. VAST'08 - IEEE Symposium on Visual Analytics Science and Technology, Proceedings. DOI:10.1109/VAST.2008.4677363

20. Flood, M., Lemieux, V., Varga, M., & William, W. (2016). The application of visual analytics to financial stability monitoring. *Journal of Financial Stability*, Elsevier. 27(C). 180-197. https://cutt.ly/2SE5a4b

21. Akpan, I.J., & Akpan, A.A. (2021). Multiple criteria analysis of the popularity and growth of research and practice of visual analytics, and a forecast of the future trajectory. *International Transactions in Operational Research*. 28:5. 2275-2298. https://doi.org/10.1111/itor.12952

УДК 336.201.2

https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-3(21)-83-93

Новіченко Людмила Степанівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку, аудиту та оподаткування, Національна академія статистики, обліку та аудиту, 04107, м. Київ, вул. Підгірна, 1, каб. 68 а, тел.: (044) 484-48-93, https//orcid.org/0000-0003-3475-361X

ПЛАТОСПРОМОЖНІСТЬ СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ: СУТНІСТЬ, ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ТА НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ

Анотація. Стабільний та безперервний розвиток підприємства залежить від рівня його платоспроможності. В сучасних умовах нестабільного стану економіки, розширення видів ризиків, які негативно впливають на ефективність функціонування суб'єкта господарювання зумовлюють потребу розвитку методичних положень економічного аналізу платоспроможності та пошуку напрямів її підвищення. Забезпечення належного рівня платоспроможності підприємства є основоположним чинником, що забезпечує реалізацію стратегічних завдань його функціонування.

У статті досліджено економічний зміст понять "ліквідність" та "платоспроможність", обґрунтовано спільні та відмінні ознаки даних дефініцій, доведено неправомірність їх ототожнення. Під поняттям «платоспроможність» слід розуміти здатність підприємства в повному обсязі та у визначений термін здійснювати планові платежі та розрахуватися за зобов'язаннями наявними грошовими коштами та високоліквідними активами з метою забезпечення безперервної господарської діяльності. Економічний зміст терміну «ліквідність» полягає у спроможності підприємства оперативно перетворити активи в грошові кошти без втрати їх вартості з метою здійснення розрахунків за зобов'язаннями підприємства, в тому числі погашення прострочених боргів.

Розглянуто основні причини виникнення неплатоспроможності підприємства та основні методологічні положення її оцінки. Виокремлено та наведено перелік основних показників платоспроможності та доцільність їх застосування в процесі здійснення аналітичних досліджень діяльності підприємства. Систематизовано та окреслено основні напрями підвищення платоспроможності підприємства, використання яких забезпечить належний рівень фінансової стійкості та зростання рентабельності діяльності.

Ключові слова: платоспроможність, підприємство, показники платоспроможності, фінансовий потенціал підприємства, оцінка, економічний аналіз.

Novichenko Lyudmila Stepanivna, PhD (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting, Auditing and Taxation, National Academy of Statistics, Accounting and Auditing, 04107, Kyiv, Pidhirna Str., 1, office 68 a, tel.: (044) 484-48-93, https // orcid.org / 0000-0003-3475-361X

SOLVENCY OF THE BUSINESS ENTITY: MEANING, ECONOMIC ANALYSIS AND DIRECTIONS OF INCREASE

Abstract. Stable and continuous development of the enterprise depends on the level of its solvency. In the current conditions of unstable state of the economy, the expansion of the types of risks that negatively affect the efficiency of the business entity necessitate the development of methodological provisions for economic analysis of solvency and finding ways to increase it. Ensuring the proper level of solvency of the enterprise is a fundamental factor that ensures the implementation of strategic objectives of its operation.

The article examines the economic meaning of the concepts of “liquidity” and “solvency”, substantiates the common and distinctive features of these definitions, proved the illegality of their identification. The term “solvency” should be understood as the ability of the company in full and in a timely manner to make scheduled payments and settle liabilities with cash and highly liquid assets in order to ensure business continuity. The economic meaning of the term “liquidity” is the ability of the enterprise to quickly convert assets into cash without losing their value in order to settle the obligations of the enterprise, including the repayment of overdue debts.

The main causes of insolvency of the enterprise and the main methodological provisions of its assessment are considered. The list of the basic indicators of solvency and expediency of their application in the course of realization of analytical researches of activity of the enterprise is allocated and resulted. The main directions of increasing the solvency of the enterprise are systematized and outlined, the use of which will ensure the appropriate level of financial stability and increase profitability.

Key words: solvency, enterprise, solvency indicators, financial potential of enterprise, estimation, economic analysis.

Постановка проблеми. Забезпечення сталого розвитку підприємства та належного рівня фінансової стійкості, підвищення рентабельності діяльності в умовах нестабільного розвитку економіки країни належать до переліку ключових завдань обліково-аналітичної системи підприємства. Оперативне управління в частині ефективного використання майнового потенціалу підприємства базується на використанні показників платоспроможності. В сучасних умовах невизначеності та ризиків, вплив макроекономічної ситуації на діяльність суб’єктів господарювання, призводять до несвоєчасного погашення дебіторської заборгованості, ускладнення виконання зобов’язань за

укладеними договорами та погашення кредиторської заборгованості. Забезпечення належного рівня платоспроможності діяльності підприємства є необхідною передумовою реалізації стратегії діяльності та розвитку фінансового потенціалу.

“Аналіз і оцінка платоспроможності компанії, яка проведена своєчасно, дає змогу знизити внутрішні витрати компанії, а також зберегти гнучкість під час прийняття управлінських рішень. В умовах сучасної економіки підприємствам необхідно сформувати найбільш оптимальну систему аналізу й оцінки платоспроможності, що дає можливість визначити ефективність управління фінансовими ресурсами, майном компанії і його структурою, а також підтримувати продуктивні взаємини з партнерами» [10, с. 117]. Тому в сучасних умовах актуальними є питання встановлення напрямів уникнення випадків неплатоспроможності підприємства, формування системи показників та шляхів підвищення платоспроможності підприємства в умовах нових викликів сучасних економічних умов функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання оцінки та управління платоспроможністю підприємства, розвитку організації та методики її оцінки присвячені праці вітчизняних та зарубіжних вчених та науковців. Зокрема, зазначені питання досліджені в працях Л.І. Бровко, Н.О. Власової, І.В. Дворник, О.В. Майборода, О.О. Непочатенко, П.В. Смірнова, І.М. Парасій-Вергуненко, Т.С. Пічугіної, М.П. Тюхтій, С.М. Халатур, О.С. Харченко та інших. Проблемні питання розвитку та удосконалення управління платоспроможністю присвячені праці науковців О.О. Августова, Г.М. Азаренкова, А.П. Дорошенко, Є.Є. Іоніна, В.В. Сопко, О.В. Фоміна та інших.

Мета статті полягає в науковому обґрунтуванні змісту понять «платоспроможність» та «ліквідність», встановленні концептуальних засад оцінки та економічного аналізу платоспроможності підприємства, окреслення шляхів її підвищення.

Виклад основного матеріалу. Складні умови функціонування суб’єктів господарювання, сповільнення інвестиційних процесів, вимагають пошуку ефективних організаційно-економічних механізмів управління діяльністю підприємства. Збалансованість грошових потоків, зростання прибутковості господарської діяльності підприємства, забезпечення своєчасності здійснення розрахунків з кредиторами можливо забезпечити при розробці відповідного організаційно-методичного забезпечення аналізу платоспроможності, вивчення причинно-наслідкових зав’язків та напрямів її зростання.

Побудова належної системи аналізу та оцінки платоспроможності базується на встановленні економічного змісту поняття «платоспроможність». На сьогодні в різних наукових джерелах наводяться трактування понять «платоспроможність» та «ліквідність». При цьому окремими авторами дані терміни ототожнюються, а іншими авторами звертається увага на необхідність чіткого їх розмежування.

Зокрема, «основні відмінності між ліквідністю підприємства та його платоспроможністю полягають у наступному:

– ліквідність підприємства визначається розміром та складом поточних активів, а платоспроможність наявністю поточних активів у певній (грошовій, високоліквідній) формі;

– ліквідність підприємства припускає співвідношення всіх поточних активів та їх груп з поточними зобов'язаннями, а платоспроможність – високоліквідних активів із найбільш терміновими зобов'язаннями» [2, с. 13-14]. За результатами вивчення різних підходів авторів до трактування зазначених дефініцій, систематизовані спільні та відмінні ознаки зазначених понять (рис. 1).

Платоспроможність | ***Ліквідність***

Спільні ознаки

1. Застосовуються для оцінки фінансового стану підприємства
2. Розрахунок показників ліквідності та платоспроможності є основою для оцінки принципу безперервності діяльності підприємства
3. Розрахунок абсолютних та відносних показників при здійсненні аналітичних розрахунків

Відмінні ознаки

1. Наявність коштів на рахунках підприємства в достатньому для платежів обсягу 2. Відсутність простроченої кредиторської заборгованості 3. Наявність у складі поточних активів високоліквідних елементів та їх співвідношення з поточними зобовязаннями	1. Здатність перетворення активів у грошові кошти 2. Спроможність підприємства здійснювати розрахунки за поточними зобов'язаннями та простроченими боргами 3. Співвідношення всіх поточних активів та їх груп з поточними зобов'язаннями

Рис. 1. Спільні та відмінні ознаки між термінами «платоспроможність» та «ліквідність»

Представлені на рис. 1 спільні та відмінні ознаки між поняттями «платоспроможність» та «ліквідність» засвідчують спорідненість даних понять. Проте наявність відмінних ознак свідчить про неправомірність ототожнення зазначених термінів. Під поняттям «платоспроможність» слід розуміти здатність підприємства в повному обсязі та у визначений термін здійснювати планові платежі та розрахуватися за зобов'язаннями наявними грошовими коштами та високоліквідними активами з метою забезпечення безперервної господарської діяльності. Економічний зміст терміну «ліквідність» полягає у спроможності підприємства оперативно перетворити активи в грошові кошти

без втрати їх вартості з метою здійснення розрахунків за зобов'язаннями підприємства, в тому числі погашення прострочених боргів.

Підтримуємо позицію авторів, що «платоспроможність є однією з основних передумов виробництва продукції та відтворення задля нормального функціонування підприємства. Це обумовлено тим, що платоспроможність із позиції фінансового менеджменту характеризує рівень реалізації функцій управління платоспроможністю і фінансовим станом у процесі виробництва і реалізації продукції» [7, с. 119].

Розробка шляхів підвищення платоспроможності повинна базуватися на встановленні причинно-наслідкового зв'язку між причинами втрати платоспроможності та факторами, які впливають на підвищення показників платоспроможності. Науковцями виокремлюється різний перелік причин виникнення неплатоспроможності підприємства.

Непочатенко О.О. [5, с. 366] серед основних причин виникнення неплатоспроможності підприємства виокремлює такі: «1) помилки у розрахунках планових обсягів виробництва і реалізації продукції, її собівартості; 2) невиконання замовлень; 3) неконтрольоване зростання собівартості продукції; 4) втрата каналів реалізації та постійних замовників; 5) неплатоспроможність покупців і замовників; 6) брак власних джерел фінансування; 7) інфляційні процеси; 8) значне відволікання коштів у дебіторську заборгованість й у надлишкові виробничі запаси; 9) низька якість фінансового планування на підприємстві; 10) низька оборотність оборотних коштів».

Ширший перелік причин виникнення неплатоспроможності підприємства наводять Халатур С.М., Бровко Л.І., Моруга Т.О. Зокрема, автори зазначають, що «основними причинами неплатоспроможності можуть бути: прорахунки у вивченні міжнародних ринків продукції, яка пропонується підприємством; невиконання зовнішньоекономічних контрактів за строками поставок продукції, порушення її структури та асортименту, зниження якості; підвищення собівартості продукції; втрата каналів реалізації і постійних покупців, замовників в умовах міжнародної конкуренції; неплатоспроможність самих покупців і замовників з різних на це причин; невиконання плану прибутку і нестаток власних джерел фінансування підприємства; неврахування процесів глобалізації і, як наслідок тиску конкурентів, зміни попиту та інфляційних процесів; неврахування змін податкової політики; значне відволікання коштів у дебіторську заборгованість та у надлишкові виробничі запаси; низьке обертання оборотного капіталу» [11, с. 59].

До причин, що зумовлюють виникнення неплатоспроможності на мікрорівні автори також відносять «помилкове визначення плану виробництва; втрату ефективних каналів збуту; неефективне використання трудових і матеріальних ресурсів; низьку забезпеченість підприємства власними оборотними активами; інфляційні процеси; податкову політика» [4, с. 257]. Слід звернути увагу, що всі вищенаведені причини виникнення неплатоспроможного стану діяльності підприємства належать до внутрішніх або факторів мікрорівня, які виникають на рівні суб'єкта господарювання.

Вважаємо, що найбільш повний перелік факторів, що зумовлюють низьку платоспроможність виокремила Парасій-Вергуненко І.М., яка запропонувала виділяти внутрішні і зовнішні чинники. «До першої групи входять: невчасна оплата покупцями отриманої продукції, відсутність контролю грошових потоків, необґрунтованість інвестиційної політики, зростання прострочених зобов'язань дебіторів, невисока ліквідність активів підприємства, зменшення обсягів продажу внаслідок неефективного маркетингу та порушення договорів поставок, низька конкурентоспроможність продукції, надлишкові запаси та збої в постачанні; відсутність фінансового планування й прогнозування грошових надходжень і витрат. До другої групи входять чинники, котрі загалом негативно впливають на макроекономічні показники та розвиток усіх суб'єктів господарювання, а саме: зростання інфляції, що не стимулює утримання активів у грошовій формі; збільшення заборгованості дебіторів у зв'язку з їх фінансовою нестабільністю; високий рівень оподаткування; зміна кон'юнктури ринку та зменшення попиту на продукцію підприємства; нарощення заборгованості держави перед ним; збільшення витрат у зв'язку з підвищенням цін на сировину й матеріали» [6, с. 93].

Аналіз представлених причин виникнення неплатоспроможності слід враховувати при ухваленні тактичних оперативних управлінських рішень та при формуванні стратегії розвитку підприємства. Урахування даних внутрішніх і зовнішніх чинників дозволить здійснити реалізацію профілактичної функції в частині запобіганню випадків несвоєчасного здійснення платежів, виникнення прострочених боргів.

Ефективне управління підприємством залежить від своєчасного отримання показників ліквідності та платоспроможності, які формуються за результатами проведення фінансового аналізу. «Основними завданнями аналізу платоспроможності є:

– своєчасна та об'єктивна діагностика платоспроможності підприємства;

– встановлення порушень і вивчення причин їх утворення;

– пошук резервів поліпшення платоспроможності підприємства;

– розроблення конкретних рекомендацій, які спрямовані на більш ефективне витрачання фінансових ресурсів і підвищення платоспроможності підприємства» [1, с. 28].

Аналіз платоспроможності підприємства здійснюється за наступними етапами:

– проведення аналізу оцінки збалансованості платіжного календаря підприємства;

– проведення коефіцієнтного аналізу для кількісної оцінки платоспроможності підприємства;

– аналіз грошових потоків підприємства;

– використання інтегрального методу та проведення оцінки ліквідності балансу.

На сьогодні відсутній єдиний перелік відносних показників, які обчислюються для проведення аналізу платоспроможності. Результати дослідження наукового доробку авторів засвідчують доцільність застосування комплексного підходу до

розрахунку показників платоспроможності підприємства. Зокрема, вважаємо за доцільне здійснювати розрахунок абсолютних показників платоспроможності та застосовувати коефіцієнтний підхід з використанням відносних показників в розрізі статичної, динамічної та перспективної платоспроможності. За результатами систематизації напрацювань вчених та науковців систематизовано наступний перелік показників платоспроможності (рис. 2).

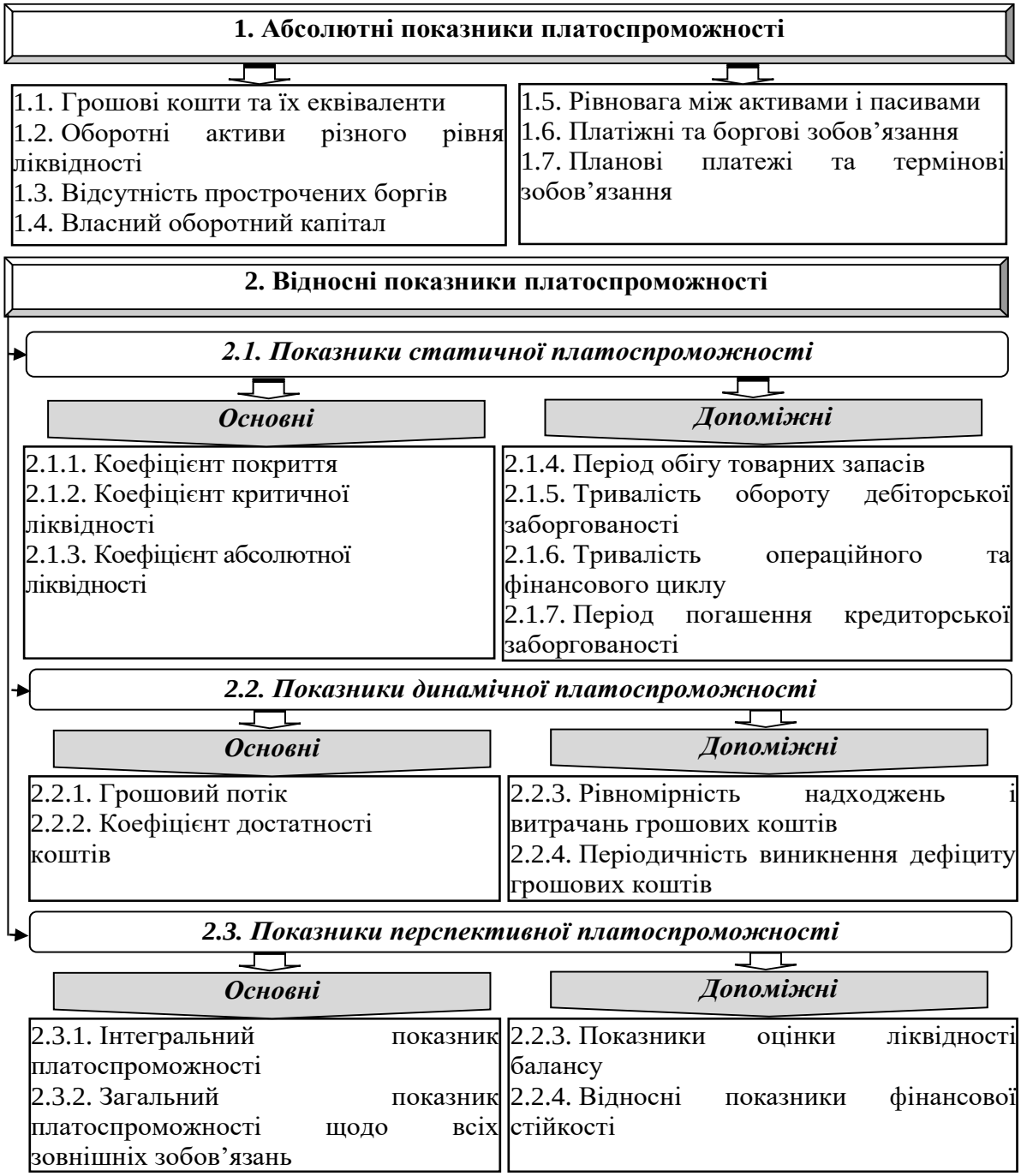

Рис. 2. Система абсолютних та відносних показників платоспроможності підприємства

Джерело: систематизовано на основі [11, с. 57], [12]

Використання запропонованої системи показників платоспроможності дозволяє здійснити комплексне аналітичне дослідження платоспроможності підприємства. Показники статичної платоспроможності здійснюється на певну дату і характеризує здатність підприємства виконувати платіжні зобов’язання за рахунок наявних грошових коштів. Розрахунок показників динамічної платоспроможності передбачає проведення аналізу грошового обороту підприємства за певний проміжок часу. Показники перспективної платоспроможності дозволяють оцінити здатність підприємства виконувати платіжні зобов'язання у майбутніх періодах. Проведення аналізу платоспроможності та детальне опрацювання розрахованих показників повинні забезпечити формування напрямів підвищення платоспроможності підприємства.

Дворник І.В. до «напрямів підвищення рівня платоспроможності відносить такі:

– забезпечення збалансованості активів і пасивів, збільшення обсягів продажу та зменшення витрат, координація планів виробництва та продажу, забезпечення безперебійної роботи підприємства, залучення довготермінових позик на фінансування капітальних витрат;

– раціональне управління наявними фінансовими ресурсами, зокрема визначення оптимальних обсягів виробничих запасів;

– контроль за відвантаженням продукції, складання картотеки дебіторів;

– управління дебіторською заборгованістю, проведення інкасації дебіторської заборгованості у наступному періоді, використання сучасних форм рефінансування» [3, с. 30]. Наведений перелік шляхів підвищення платоспроможності підприємства засвідчує, що особливу увагу управлінському персоналу підприємства слід приділяти розробці ефективних управлінських рішень в сфері збалансованості надходження та витрачання грошових коштів, оптимального планування платіжного календаря підприємства та оптимального співвідношення обсягів продажу та дебіторської заборгованості.

Заслуговує на увагу думка Н.Б. Теницької, Ю.С. Гришко, які «серед багатьох різних заходів, які сприяють підвищенню платоспроможності й підтримуванню ефективної господарської діяльності, виділяють такі:

1) зміна складу керівників підприємства та стилю управління;

2) інвентаризація активів підприємства;

3) оптимізація дебіторської заборгованості, зниження витрат підприємства;

4) продаж незавершеного будівництва;

5) обґрунтування необхідної кількості персоналу;

6) продаж зайвого устаткування, матеріалів і залишків товарів;

7) реструктуризація боргів перетворенням короткострокової заборгованості на довгострокові позики або іпотеки;

8) запровадження прогресивної технології, механізації та автоматизації виробництва;

9) удосконалення організації праці;

10) проведення капітального ремонту, модернізації основних фондів, заміни застарілого устаткування» [9, с. 367]. Запропоновані авторами підходи збільшення платоспроможності є рекомендаціями, які не враховують галузевої специфіки діяльності суб'єктів господарювання.

Досить узагальнені напрями підвищення платоспроможності пропонують застосовувати Е. Соколова, Г. Чернявська Автори стверджують, що «платоспроможність можна підвищити на підприємстві, якщо регулярно проводити різноманітні заходи, які сприяють підвищенню ліквідності активів і усувають причини зниження платоспроможності. Це зростання у складі активів підприємства частки оборотних активів, прискорення оборотності активів, підвищення частки ліквідних оборотних активів» [8, с. 335].

Підсумовуючи вищенаведені пропозиції науковців щодо напрямів підвищення платоспроможності, можна зробити висновок, що основними шляхами забезпечення платоспроможності є збалансованість активів та пасивів підприємства, ефективне управління дебіторською та кредиторською заборгованістю, взаємоузгодженість планів виробництва та продажу продукції з урахуванням галузевої специфіки діяльності підприємства та міжнародного досвіду.

Висновки. Умови національних трансформацій в економіці країни, зростаюча динаміка інфляційних процесів та поглиблення кризових явищ, зумовлюють актуалізацію забезпечення стабільного розвитку суб'єкта господарювання через оцінку платоспроможності підприємства. За результатами дослідження обґрунтовано економічний зміст понять «платоспроможність» та «ліквідність», встановлені спільні та відмінні ознаки даних понять. Доведено неправомірність ототожнення зазначених категорій, а також запропоновано їх трактування. З метою удосконалення методичних підходів до проведення економічного аналізу платоспроможності запропоновані його етапи та система показників платоспроможності. Систематизація причин виникнення неплатоспроможного стану підприємства дозволила встановити основні напрями підвищення платоспроможності, використання яких є інструментом забезпечення безперервності діяльності підприємства.

Література:

1. Вдовенко Л. Платоспроможність підприємств: сутність та методика розрахунку показників // Економічний аналіз: збірник наукових праць Тернопільського національного економічного університету. 2012. Вип. 10. Ч. 2. С. 27–29.

2. Власова Н.О., Пічугіна Т.С., Смірнова П.В. Оцінка ліквідності та платоспроможності підприємств роздрібної торгівлі: монографія. Харківський державний університет харчування та торгівлі. Харків, 2010. 222 с.

3. Дворник І.В. Методичні аспекти оцінки платоспроможності й ліквідності сільськогосподарських підприємств // ЕКОНОМІКА. ФІНАНСИ. ПРАВО. 2020. № 3. С. 27-32.

4. Майборода О.Є., Косарєва І.П., Лесняк А.О. Платоспроможність підприємства та формування системи її забезпечення. Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. Вип. 18. С. 256-260.

5. Непочатенко О.О., Мельничук Н.Ю. Фінанси підприємств: підручник. К.: Центр учбової літератури, 2013. 504 с.

6. Парасій-Вергуненко І.М. Статичний і динамічний підходи до аналізу ліквідності та платоспроможності суб'єктів господарювання. Фінанси України. 2017. № 2. С. 81-95.

7. Пономарьов І.Ф., Полякова Е.І., Легченко О.А. Удосконалення механізму управління політикою платоспроможності підприємства // Економіка промисловості. 2007. № 1. С. 119-132.

8. Соколова Е., Чернявська Г. Проблеми управління ліквідністю та платоспроможністю підприємства // Збірник наукових праць ДЕТУТ. Серія «Економіка і управління», 2016. Вип. 35. С. 330-338.

9. Теницька Н.Б., Гришко Ю.С. Підвищення платоспроможності підприємства шляхом оптимізації дебіторської заборгованості // Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. № 8. С. 366-369.

10. Тюхтій М.П., Сотченко Ю.К., Воробйов О.П. Сутність та методика оцінки платоспроможності суб'єктів господарювання України // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2018. Вип. 4 (16). С. 116-120.

11. Халатур С.М., Бровко Л.І., Моруга Т.О. Методологія оцінки ліквідності та платоспроможності сільськогосподарських підприємств // Економіка та держава. 2017. № 12. С. 56-60.

12. Харченко О.С. Управління платоспроможністю підприємства в системі економічної безпеки // Інвестиції: практика та досвід. 2012. № 1. С. 55-59.

References:

1. Vdovenko, L. (2012). Platospromozhnist pidpryiemstv: sutnist ta metodyka rozrakhunku pokaznykiv [Solvency of enterprises: the essence and methods of calculating indicators]. *Ekonomichnyi analiz: zbirnyk naukovykh prats Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu. – Economic analysis: a collection of scientific papers of Ternopil National Economic University.* Vol. 10. P. 2, 27–29 [in Ukrainian].

2. Vlasova, N.O., Pichuhina, T.S., Smirnova, P.V. (2010). Otsinka likvidnosti ta platospromozhnosti pidpryiemstv rozdribnoi torhivli: monohrafiia [Estimation of liquidity and solvency of retail enterprises: monograph]. Kharkivskyi derzhavnyi universytet kharchuvannia ta torhivli. Kharkiv, 222 p. [in Ukrainian].

3. Dvornyk, I.V. (2020). Metodychni aspekty otsinky platospromozhnosti y likvidnosti silskohospodarskykh pidpryiemstv [Methodical aspects of assessing the solvency and liquidity of agricultural enterprises]. *EKONOMIKA. FINANSY. PRAVO. – ECONOMICS. FINANCES. RIGHT*. Vol. 3, 27-32 [in Ukrainian].

4. Maiboroda, O.Ie., Kosarieva, I.P., Lesniak, A.O. (2017). Platospromozhnist pidpryiemstva ta formuvannia systemy yii zabezpechennia [Solvency of the enterprise and the formation of its support system]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky. – Global and national economic problems.* Vol. 18, 56-260 [in Ukrainian].

5. Nepochatenko, O.O., Melnychuk, N.Iu. (2013). Finansy pidpryiemstv: pidruchnyk [Enterprise finance: a textbook]. K.: Tsentr uchbovoi literatury, 504 p. [in Ukrainian].

6. Parasii-Verhunenko, I.M. (2017). Statychnyi i dynamichnyi pidkhody do analizu likvidnosti ta platospromozhnosti subiektiv hospodariuvannia [Static and dynamic approaches to the analysis of liquidity and solvency of economic entities]. *Finansy Ukrainy. – Finance of Ukraine*. Vol. 2, 81-95 [in Ukrainian].

7. Ponomarov, I.F., Poliakova, E.I., Lehchenko, O.A. (2007). Udoskonalennia mekhanizmu upravlinnia politykoiu platospromozhnosti pidpryiemstva [Improving the mechanism of enterprise solvency policy management]. *Ekonomika promyslovosti. – Industrial Economics*. Vol. 1, 119-132 [in Ukrainian].

8. Sokolova, E., Cherniavska, H. (2016). Problemy upravlinnia likvidnistiu ta platospromozhnistiu pidpryiemstva [Problems of liquidity management and solvency of the enterprise]. *Zbirnyk naukovykh prats DETUT. – Collection of scientific works DETUT*. Vol.. 35, 330-338 [in Ukrainian].

9. Tenytska, N.B., Hryshko, Yu.S. (2015). Pidvyshchennia platospromozhnosti pidpryiemstva shliakhom optymizatsii debitorskoi zaborhovanosti [Increasing the solvency of the enterprise by optimizing receivables]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky. – Global and national economic problems.* Vol. 8, 366-369 [in Ukrainian].

10. Tiukhtii, M.P., Sotchenko, Yu.K., Vorobiov, O.P. (2018). Sutnist ta metodyka otsinky platospromozhnosti subiektiv hospodariuvannia Ukrainy [The essence and methods of assessing the solvency of economic entities of Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii – Economic Bulletin of the Zaporozhye State Engineering Academy*. Vol. 4 (16), 116-120 [in Ukrainian].

11. Khalatur, S.M., Brovko, L.I., Moruha, T.O. (2017). Metodolohiia otsinky likvidnosti ta platospromozhnosti silskohospodarskykh pidpryiemstv [Methodology for assessing the liquidity and solvency of agricultural enterprises]. *Ekonomika ta derzhava. – Economy and State*. Vol. 12, 56-60 [in Ukrainian].

12. Kharchenko, O.S. (2012). Upravlinnia platospromozhnistiu pidpryiemstva v systemi ekonomichnoi bezpeky [Solvency management of the enterprise in the system of economic security]. *Investytsii: praktyka ta dosvid. – Investments: practice and experience*. Vol. 1, 55-59 [in Ukrainian].

УДК 658.8:339

https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-3(21)-94-104

Порфіренко Володимир Іванович, кандидат економічних наук, доцент, Національний транспортний університет, Україна, 01010, м. Київ, вул. М.Омеляновича-Павленка, 1, тел.: 0675034433, https//orcid.org/0000-0003-0329-6217

Сорока Марія Владиславівна, Національний транспортний університет, бакалавр, Україна, 01010, м. Київ, вул. М.Омеляновича-Павленка, 1, тел.: 0955286221, Київ, Україна, https//orcid.org/0000-0002-3796-6736

Гребельник Микола Миколайович, Національний транспортний університет, старший викладач, Україна, 01010, м. Київ, вул. М.Омеляновича-Павленка, 1, тел.: 0976572803, https//orcid.org/0000-0001-8385-8261

Хобта Михайло Олексійович, кандидат економічних наук, доцент, Національний транспортний університет, Україна, 01010, м.Київ, вул. М.Омеляновича-Павленка, 1, тел.: 0672593000, https//orcid.org/0000-0002-6505-9092

РОЗВИТОК МАРКЕТИНГОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ПРОДАЖАМИ КЕРАМІЧНОЇ ПЛИТКИ ПТК ТОВ «АГРОМАТ» ЗА ЧАСІВ ПАНДЕМІЇ «COVID-19»

Анотація. В статті розглянуті питання застосування маркетингових технологій реалізації товарів широкого вжитку (на прикладі керамічної плитки) під час всесвітньої пандемії. Запропоновані реінжинірингові маркетингові заходи підвищення ефективності реклами, вивчення попиту та продажів товарів в умовах онлайн-обслуговування споживачів, за неможливості фізичної присутності покупців в місцях демонстрації та продажів товарів.

Бізнес-середовище і конкуренція розвиваються стрімко, тому недостатньо традиційних методів продажу, щоб реалізовувати свій товар.

Не існує чітких маркетингових інструкцій, за якими слід діяти, щоб досягти бажаних результатів. Але будь-яка діяльність у економіці, маркетингова діяльність потребує постійного вдосконалення та запровадження різних видів та напрямків подальшого розвитку.

В умовах кризи, яку підсилює ще і епідемія «COVID-19», на підприємстві особливо виражена взаємодія таких елементів, як маркетинг та менеджмент.

Основною метою управління будь-якою організацією є прийняття обґрунтованих та ефективних управлінських рішень. Однак маркетингова діяльність підприємства, як філософія ведення бізнесу, має свою специфічну мету: формування адекватних зовнішнім умовам рішень, що є особливо важливим під час виникнення кризової ситуації на підприємстві.

В системі антикризового управління маркетинг є не просто підсистемою управління підприємством, а її фундаментом, основою, на якій ґрунтується діяльність усіх інших підрозділів підприємства. На думку Ф. Котлера, саме гнучка маркетингова політика допомагає підприємству подолати кризу [1].

Формування та реалізація маркетингової антикризової стратегії, що впроваджується з метою виведення підприємства з кризи, є кінцевим результатом маркетингового антикризового управління підприємством.

Ключові слова: реінжиніринг процесів, плитка керамічна, ланцюг поставок, 3-d технології, фактори винагороди.

Porfirenko Volodymyr Ivanovych, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, National Transport University, Ukraine, 01010, Kyiv, Str. M.Omelyanovich-Pavlenko, 1, tel.: 0675034433, https//orcid.org/0000-0003-0329-6217

Soroka Maria Vladislavivna, National Transport University, Bachelor, Ukraine, 01010, Kyiv, Str. M.Omelyanovich-Pavlenko, 1, tel.: 0955286221, Kyiv, Ukraine, https//orcid.org/0000-0002-3796-6736

Grebelnyk Mykola Mykolayovych, National Transport University, Senior Lecturer, Ukraine, 01010, Kyiv, Str. M.Omelyanovich-Pavlenko, 1, tel.: 0976572803, https//orcid.org/0000-0001-8385-8261

Hobta Mykhailo Oleksiiovych, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, National Transport University, Ukraine, 01010, Kyiv, Str. M.Omelyanovich-Pavlenko, 1, tel.: 0672593000, https//orcid.org/0000-0002-6505-9092

DEVELOPMENT OF MARKETING TECHNOLOGIES AND IMPROVEMENT OF MANAGEMENT OF SALES OF CERAMIC TILES OF PTK LLC «AGROMAT» DURING THE «COVID-19» PANDEMIC

Abstract. The article considers the application of marketing technologies for the sale of consumer goods (for example, ceramic tiles) during the global pandemic. Reengineering marketing measures are proposed to increase the effectiveness of advertising, study the demand and sales of goods in terms of online customer service, the impossibility of physical presence of buyers in places of demonstration and sale of goods.

The business environment and competition are developing rapidly, so there are not enough traditional sales methods to sell your product.

There are no clear marketing guidelines to follow to achieve the desired results. But any activity in the economy, marketing activities requires constant improvement and introduction of different types and directions of further development.

In the context of the crisis, which is exacerbated by the epidemic "COVID-19", the company is particularly pronounced interaction of such elements as marketing and management. The main purpose of management of any organization is to make sound and effective management decisions. However, the marketing activities of the enterprise, as a philosophy of doing business, has its specific purpose: the formation of adequate external solutions, which is especially important in a crisis situation at the enterprise.

In the system of crisis management, marketing is not just a subsystem of enterprise management, but its foundation, the basis on which the activities of all other divisions of the enterprise are based. According to F. Kotler, it is a flexible marketing policy that helps the company overcome the crisis [1].

The formation and implementation of marketing anti-crisis strategy, which is implemented in order to bring the company out of crisis, is the end result of marketing anti-crisis management of the enterprise.

Keywords: process reengineering, ceramic tiles, supply chain, 3-d technologies, reward factors.

Постановка проблеми. У ланцюзі продажів та поставок керамічної плитки ПТК ТОВ «Агромат» є реінжиніринг цих процесів з метою зниження витрат для побудови галузево-дистриб'юторської системи, що сприяє розвитку співпраці між бізнесом та споживачами на взаємну користь.

Виробничо-торгівельний комплекс ПТК ТОВ «Агромат» сприяє розвитку будівельної системи України – комплексу із сфер матеріального виробництва, проектно-конструкторських і дослідних установ, що забезпечують сферу будівництва. У структуру будівельного ансамблю входять будівництво, промисловість будівельних матеріалів та вдосконалення оргструктур будівельних систем та елементів.

У сферу маркетингу, виробництва та продажів керамічних виробів входять консолідоване ноу-хау, безпосередній і повсякденний зв'язок з виробничими потужностями, враховуючі при цьому головні всесвітні керамічні технології. За часів пандемічних обмежень необхідно вирішити проблему дистанційного рекламування товарів, ілюстрації їх властивостей та якостей, організації системи оплати та доставки товарів за умов суто онлайн – ослуговування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.Проблематикою діяльності та розвитком сфери виробництва кераміки займались науковці: Д.О. Дригола, І. Педько, В.О. Шевченко, І.С. Шевчук, Н.В. Луців, М.С. Тис. З їх робіт напрошується висновок, що плитка керамічна вітчизняного виробництва є популярною разом із імпортною.

Дослідження маркетингових перевагах споживчих можливостей доводить, що сучасним трендом є плитка бікоттура з імітацією каменя та дерева, в природних відтінках.

Мета дослідження – забезпечити комплекс маркетингових та управлінських заходів ефективної роботи підприємства за часів пандемічних обмежень та організації роботи в онлайн режимі.

Виклад основного матеріалу дослідження. До пандемії «COVID-19» ринок мав сталу динаміку розвитку (рис.1). Ринок керамічної плитки є конкурентоздатним та, незважаючи на пандемічні обмеження, має тенденції розвитку шляхом впровадження нових технологічних та маркетингових змін.

Рисунок 1 – Тенденції розвитку виробництва керамічної плитки в Україні [2]
Figure 1 – Trends in the production of ceramic tiles in Ukraine [2]

Тому сприяють рекордні обсягів будівництва в Україні, особливо в її мегаполісах. Так, місто Київ в останні роки займає одне з перших місць по кількості збудованих хмарочосів. Кореляція між темпами будівництва і розвитком ринку керамічної плитки є майже прямою.

Одним із основних каналів по реалізації керамічної продукції є гуртова торгівля. Її роль охоплює більше 80% продажу продукції в широкому вжитку, що реалізується за допомогою великої дистриб'юції в координації з транспортно-складськими логістичними процесами.

У ланцюгу поставок споживчих товарів в основному функціонують три типи учасників: торговельні компанії великомасштабного розподілу (Good

distribution practice - GDP); виробники продуктів харчування, будівельних товарів іншого широкого вжитку (Fast Moving Consumer Goods - FMCG); логістичні оператори, що пропонують свої системи обслуговування продажів, пов'язаних з обробкою і збереженням товарів (Third Party Logistics - 3PL).

Основна роль всіх цих трьох учасників полягає в переміщенні товарів згідно ланцюгу поставок для усвідомлення покупцями важливості товару, його споживчої якості та реальної доступності.

Ефективність інтерфейсних процесів між виробниками та великомасштабним розподілом безпосередньо пов'язане з якістю процесу пересування товару від його замовлення до моменту кінцевої доставки.

Ключ до європейського ринку реалізації керамічної плитки – це вихід на DIY-мережі (будівельні гіпермаркети формату Do-It-Yourself). Але для цього керамічна плитка має бути не менш якісною і продаватись за доступними цінами. Тому конкуренція у цьому ринку відбувається за іншими показниками: екологічними та соціальними стандартами [3].

На разі ситуація в роботі логістичних компаній спрямована на посилення інтеграції всіх учасників ланцюга поставок керамічної плитки для максимізації спільної цінності. Основним в цьому ланцюгу виступає попит,якій в цій всій системі постачання треба задовольнити.

Руйнівною силою економіки всього світу сталанесподівана епідемія «COVID-19», яка є справжньою глобальною катастрофою, що в період локдауну в світі та в Україні сприяла падінню продажів та зниженню доходів всіх секторів економіки. Цей неминучий ефект породжує порушення у всьому виробничому ланцюгу, і відповідно, всі ланки в цьому ланцюгу зазнають економічних збитків. Це має бути враховано і створена можливість стабільної роботи галузі за умов локдауну тощо.

Швидкого та інтенсивного впливу набули інформаційні технології, що сприяли підвищенню онлайн-продажів в часи пандемії на всіх підприємствах. ПТК ТОВ «Агромат» не був винятком в цій ситуації.

Помітне збільшення продажів через Інтернет сприяло збільшенню застосування інформаційних технологій усіма спеціалістами абсолютно всіхпідрозділів ПТК ТОВ «Агромат».

Для збільшення просування продукції під час пандеміїв ПТК ТОВ «Агромат» застосовуються наступні постулати привернення уваги до продукції:

1. Пропонуйте безкоштовні заняття для дистриб’юторів, пов’язані з вашими послугами чи продуктами, щоб вони змогли ефективніше просувати свій бізнес з продажу керамічної плитки.

2. «Потисніть руку» місцевим бізнес-групам, корпоративним компаніям або спорідненим мережам,запропонуйте їм відносно велику знижку, щоб в результаті отримати збільшеннямасових замовлень.

3. Організуйте соціальні чи благодійні заходи/шоу, щоб охопити пресу в якомого більш широкому просторі,на телебаченні, у соціальних мережах, для залучення нових клієнтів.

4. Не забудьте вказати адрес, контактні дані, логотип компанії в каталогах і на картах Google, щоб забезпечити легкий доступ покупців до ПТК ТОВ «Агромат».

5. Збільшіть присутність в Інтернеті за допомогою вражаючого професійного веб-сайту та оптимізуйте соціальні посилання, інформацію про продукт фірми, її місцезнаходження та контакти.

6. Створюйте професійні візитки та брошури та роздавайте їх кожному відвідувачу офісу, клієнту, партнеру та корпоративним групам.

Крім керамічної плитки, можна пропонувати покупцям ПТК ТОВ «Агромат» супутні товари: кухонні та ванні меблі, дзеркальну продукцію, електротехнічну продукцію, сантехнічну продукцію тощо. Окрім товарної продукції відповідні підрозділи мають виконувати ремонтні та прибиральні роботи. Метою має стати пропозиція всіх товарів та послуг, які охоплюють поняття «ремонт кухні», «ремонт ванної», «ремонт передпокою», «ремонт і облаштування сходових клітин та маршів» тощо.

Торгівельні центри керамічної плитки ПТК ТОВ «Агромат» отримують дохід, продаючи плитку та сантехніку клієнтам та підрядникам. Виходячи з потреб своєї громади, різні підприємства пропонують прибирання та ремонт підлоги.

Цільова аудиторіяПТК ТОВ «Агромат» включає як власників квартир, заміських будинків, офісних центрів та приміщень, так і підприємства, які бажають оновити свої будинки та візуалізувати сучасний бізнес.

Маркетингова діяльність ПТК ТОВ «Агромат»постійно сприяє та сумлінно виконує необхідну та повноцінну роботу щодо збільшення клієнтів.

За свій багаторічний досвід компанія змогла глибоко вивчити специфічні потреби свого сектора. Це дозволило їй протягом багатьох років розробити спеціальне вертикальне рішення (посилання), яке вже успішно прийнято деякими гравцями на цьому ринку. Рішення, яке вони створили, ґрунтується на двох основних критеріях: абсолютна специфічність для щоденного управління, з особливою увагою до конкретних виробничих потреб керамічного продукту, а також здатність підтримувати та сприяти інноваційним процесам, що сприяють збільшенню та підвищенню рентабельностікерамічної компанії в ці роки.

В ПТК ТОВ «Агромат» продаж керамічної плитки здійснюють наступні функціональні підрозділи (рисунок 2).

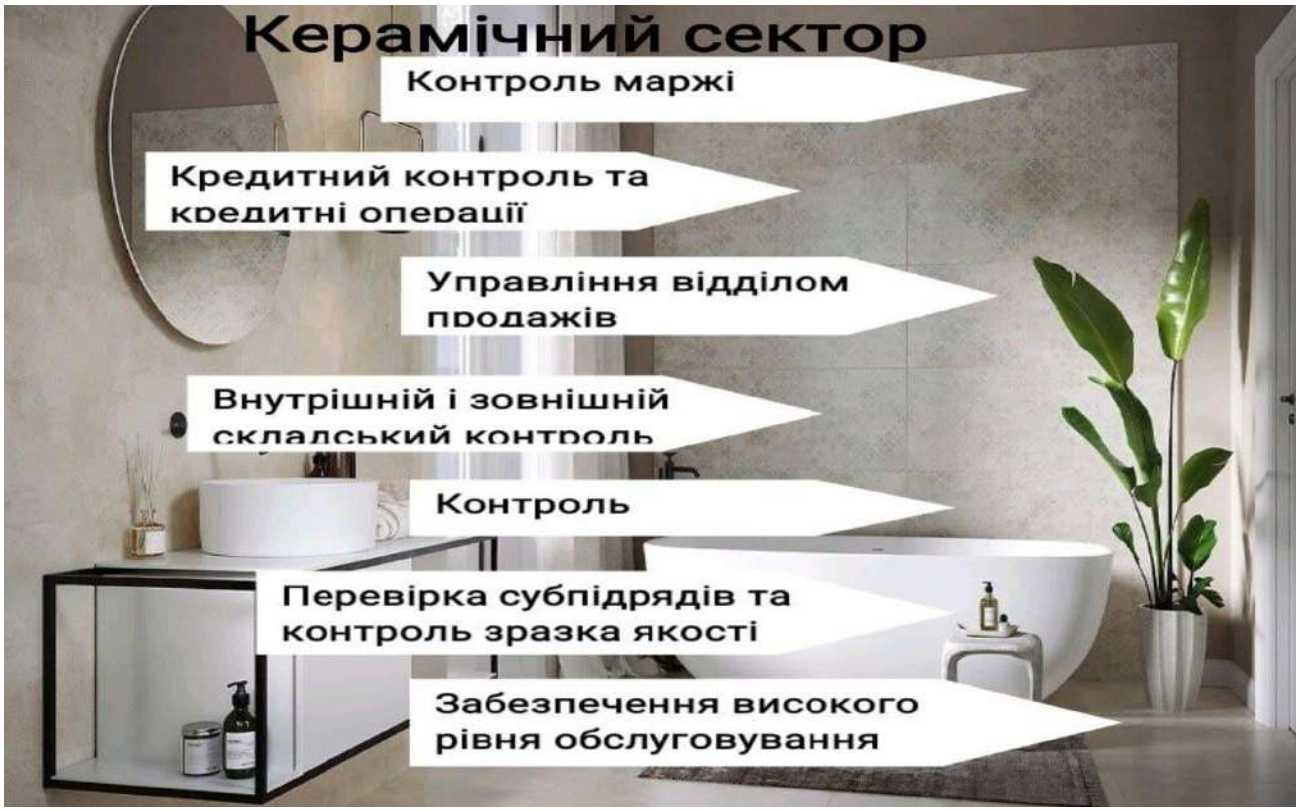

Рисунок 2 – Функції керамічного сектору ПТК ТОВ «Агромат»
Figure 2 – Functions of the ceramic sector of PTC Agromat LLC

Керамічнийпідрозділ характеризується не тільки певними процесами, але і особливим продуктом, який вдосконалюєтьсяпротягом усього виробничого процесу, формуючи велику кількість змінних характеристик. Найбільш влучним зразком можна віднести управління та сприяння клієнту, щодо вибору якості, тону та калібру керамічної плитки.

Контроль внутрішнього і зовнішнього середовища при продажі керамічної плитки під час пандемії надав чіткого розуміння відповідно до онлайнового смакового підбору розміру, кількості, якості, ціни та форми упаковки. Дана інформація сприяє розумінню загальнодоступності з метою привернення уваги покупців та субпідрядників, що дає можливості проведення ефективного маркетингового моніторингу.

Компанія ПТК ТОВ «Агромат» контролює внутрішні та зовнішні витрати, якість продукції та наданих послуг, порядок ціноутворення, транспортну та складську логістику.

Збільшення якісного рівня обслуговування покупців надає ПТК ТОВ «Агромат» можливість краще розуміти портфоліо і пакет замовлень кожного покупця, де є можливість контролювати наявність матеріалів на складах або у окремих продавців – субпідрядників, зменшити похибки доставки і більш ефективно регулювати документообіг.

Сучасна керамічна плитка характеризується різноманіттям розмірів, якості, форм і кольорів, довговічністю, міцністю,ступенем вартості [4].

В умовах пандемії покупці не мають можливості приїхати та фізично оцінити зразки керамічної плитки внаслідок діючої протиепідемічної системи заборон. В зв’язку з цим, сучасні вимоги змінили форму існування підприємства, а саме вимусило ПТК ТОВ «Агромат» поширено використовувати 3-D технології для всебічного ілюстративного ознайомлення покупців та субпідрядників із зразками пропонуємої керамічної плитки.

Вже на етапі проектування об’єктів використання керамічної плитки, завдяки передовому і складному програмному забезпеченню, можна надати «конкретну форму ідеям замовника», щоб задовольнити будь-які потреби в дизайні та облаштуванні житлових і нежитлових приміщень.

Завдяки 3-D технології матеріали плитки та сантехніки, вибрані для декорування або оздоблення приміщення, більше не будуть сюрпризом, а в режимі реального часу маємо можливість побачити та надати форму ідеям клієнтів.

Новітні технології онлайн-магазинів з продажу плитки - це абсолютна і складна вибірка, створена з метою багатоцільового відображення екстер'єрів і інтер'єрів, яка на разі також доступна у 3-D версії XT20 з метою уяви клієнтом вигляду пропонуємої керамічної плитки та іншого оздоблення на його об’єкті.

Людський капітал є дуже важливим бізнес-ресурсом, особливо з огляду на рівень продуктивності компанії.На підприємстві ПТК ТОВ «Агромат» діють такі HR-процеси (рисунок 3).

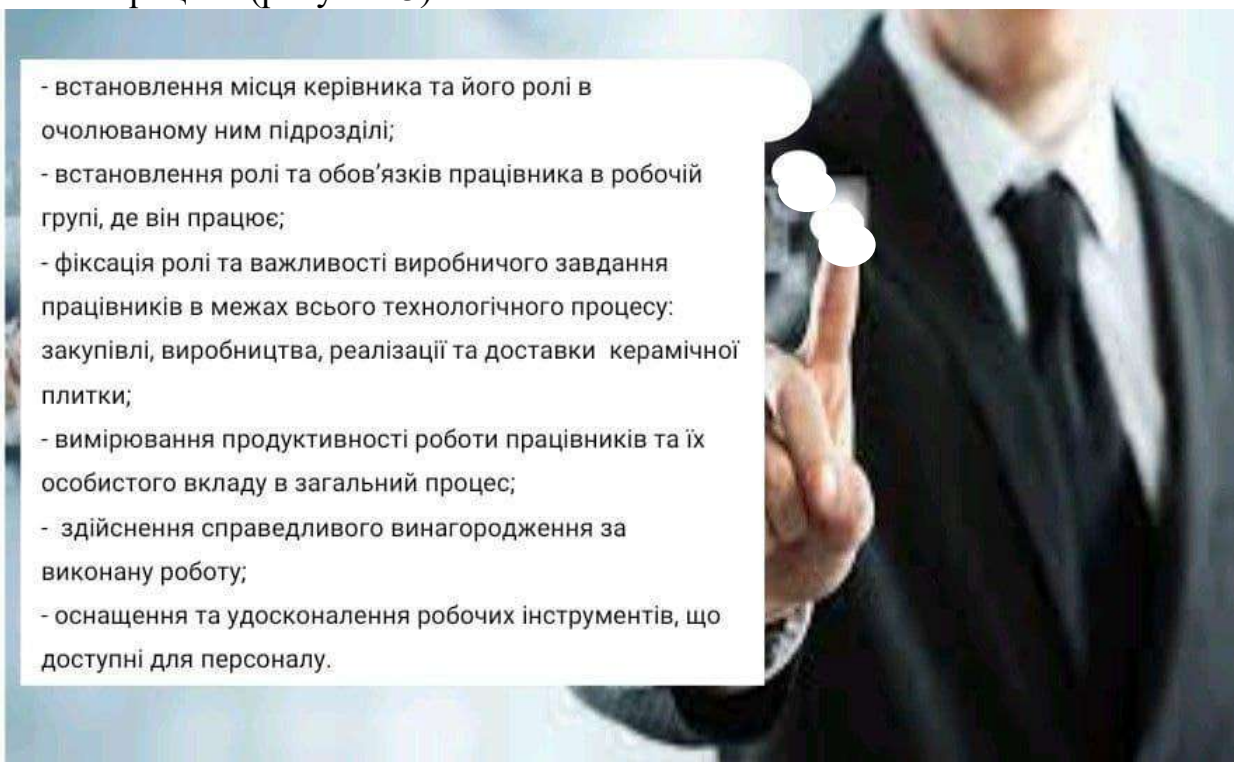

Рисунок 3 – Складові HR-процесів в ПТК ТОВ «Агромат»
Figure 3 – Components of HR-processes in PTC LLC «Agromat»

В компанії діють різні способи заохочення щодо персоналу, наприклад виявлення вдячності працівників за їхню роботу змушує їх відчути, що їх цінують, заохочуючи їхню відданість. Керівники намагаються підкреслювати хороші результатиу внутрішніх інформаційних бюлетенях, на загальних зустрічах компанії.

Крім підвищення заробітної плати, існують інші фактори винагороди,які можуть бути недуже затратними, але соціально-необхідними, як то: безоплатна доставка на/з роботи, безоплатне надання комп'ютерної техніки і планшетів при онлайн-роботі вдома, корпоративні зустрічі українських свят для працівників компанії, замовлення та оплата обідів для працівників за рахунок компанії, медичне страхування, оплата спортзалів та інших занять спортом.

Управління продажами керамічної плитки потерпала суттєві зміни до пандемії, під час та наразі, що відображено в таблиці 1.

Таблиця 1– Сутність та період маркетингових та управлінських змін в ПТК ТОВ «Агромат»

	До пандемії	Під час спалаху пандемії	Сучасність
1	Асортимент у великій різноманітності видів керамічної плитки	Чек-лист прайсу плитки	Можливість побачити 3-D рішення оформлення кімнат, ванної тощо.
2	Можливість приїхати в торгівельний центр та побачити очно матеріал плитки, її розміри та якість	Зміна традиційних продажів, перебої доставок	Можна забрати плитку чи скористатись доставкою компанії
3	Переговори відбувались в офісі	Пошук клієнтів онлайн та спілкування перейшло в Інтернет-режим	Спілкування в Zoom, Google Meet, застосування сайту компанії та електронної скриньки
4	Продажі в робочий час	Налагодження зв'язків та пошук нових рішень з продажу керамічної плитки	Гарячі продажі (нон-стоп 24/7), збільшилась оперативність прийняття рішень
5	Вільний вхід до торгівельних центрів	Закриття шоу-румів, магазинів через високий рівень захворюваності та діючу заборону	Тотальна оптимізація складських площ (формування окремого складу та зміна у виробничій діяльності)

6	Безготівкова та готівкова оплата	Розстрочка платежів	Перехід на систему електронних платежів
7	Використання оформлення через сайт	Сайт та спілкування по телефону	Зміна маркетингових стратегій (соціальні мережі, функціонування сайту підприємства)

Отже, під час пандемії багато чого змінилося в маркетингу та в організації продажів керамічної плитки ПТК ТОВ «Агромат» і послуги перемістилися в основному до онлайн-роботи. Суттєво змінилися акценти управління підприємством, внаслідок чого оновлення стало привітнішим до стратегій залучення споживачів у цифрових каналах компанії.

Новітня зміна в роботі ПТК ТОВ «Агромат» розуміється як створення все більш охоплюючих маркетингових реалізацій за допомогою цільового вмісту та моментів взаємодії з користувачами. Для цього використовується масове впровадження автоматизації та ще більша централізація даних у розробці стратегій. Незважаючи на різкі зміни в роботі компанії, ПТК ТОВ «Агромат» намагається адаптуватися до пандемічного середовища танадавати наразі якісний сервіс клієнтам відповідно до міжнародних стандартів.

Висновки. Комерційна діяльність ПТК ТОВ «Агромат» під час та після пандемії «COVID-19» має різні перспективи на майбутнє. Наразі не можна робити реалістичні прогнози, однак цілком очевидно, що ПТК ТОВ «Агромат» має постійно адаптувати свою підприємницьку діяльність до ситуації, що змінюється.

Необхідно передбачати потреби покупців, створюючи сайти електронної комерції, здатні супроводжувати своїх клієнтів у будь-яких організаційних умовах.

Зрозуміло, що економічні явища, які проходить Україна та весь світ під час пандемії, мають мати своє відображення в майбутньому, спонукаючи все більшу охопленість продажів компанії в електронному просторі.

Література:

1. Шершньова З.Є. Багацький В.М., Гетманцева Н.Д. Антикризове управління підприємством. Навчальний посібник. К. КНЕУ. 2007. 680 с.
2. http://budport.com.ua
3. https://export.gov.ua/146eksportna_istoriia_ukrainskoi_keramichnoi_plitki
4. Білоконь Я.Ю., Кравець Ю.І., Михнюк М.І., Пятничук Т.В. Технологія опоряджувальних робіт (для учнів ПТНЗ будівельного профілю). Навчальний посібник. Київ. ІПТО НАПН України. 2015. 167 с.

References:

1. Shershneva, Z.E., Bagatsky, V.M., Getmantseva, N.D. (2007). *Antikrizove upravlinnja pidpriємstvom [Anti-crisis management of the enterprise]*. Kyiv. KNEU [in Ukrainian].

2. http://budport.com.ua
3. https://export.gov.ua/146eksportna_istoriia_ukrainskoi_keramichnoi_plitki
4. Bilokon, Y.Y., Kravets, Y.I., Mykhnyuk, M.I., Pyatnychuk, T.V. (2015). *Tehnologija oporjadzhuval'nih robit (dlja uchniv PTNZ budivel'nogo profilju) [Technology of finishing works (for students of vocational schools of construction profile)]*. Kyiv. IPTO NAPS of Ukraine [in Ukrainian].

УДК 330.322

https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-3(21)-105-120

Романюк Михайло Дмитрович доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту і маркетингу, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018, тел.: 050-228-39-86, http://orcid.org/0000-0001-794-5317

Судук Наталія Василівна кандидат економічних наук, кафедра економічної кібернетики, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018, тел.: (097) 228-08-38, http://orcid.org/0000-0002-9720-7061

Бушинський Євгеній Валерійович аспірант кафедри економічної кібернетики, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018, http://orcid.org/0000-0002-4910-6012

МОДЕЛЬ ОЦІНЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ БЕЗПЕКИ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Анотація. Об’єктом дослідження є процес моделювання оцінювання інвестиційної складової безпеки розвитку регіонів України. Одним з найбільш проблемних місць цього процесу є різні набори показників, котрі характеризують ступінь інвестиційної привабливості регіону. Процес оцінювання інвестиційної складової безпеки розвитку регіону пов’язаний з агрегуванням десятків відібраних для оцінки показників і формування інтегрального показника та складністю визначення критерію обґрунтованості застосовуваних методичних підходів.

Проведено аналіз сучасних методів оцінювання інвестиційної привабливості регіону. Запропоновано власний підхід до оцінки, який враховує територіальні фактори та галузеві умови розвитку регіонів. В основу даного підходу покладено проведення розрахунку зведеного інтегрального показника інвестиційної привабливості, який формується під впливом значної кількості чинників, ступінь прояву яких вимірюється за допомогою відповідних показників.

В ході дослідження використовувалися підходи визначення індексу інвестиційної привабливості регіону, індексу інвестиційної привабливості галузей, індексу інвестиційної активності територіальних систем регіону. Розраховано коефіцієнт ефективності використання інвестиційного клімату

територіальних систем для оцінки фактичної реалізації інвестиційної привабливості.

Визначено порогові значення індикаторів інвестиційної безпеки регіону на основі дискримінантного аналізу. Дискримінантну модель було побудовано на основі сукупностей сформованих зі значень ефективності використання інвестиційного клімату та інтегрального показника інвестиційної безпеки територіальних систем (регіонів України). Відтак порівняння порогових значень індикаторів інвестиційної безпеки дозволяє виявити потенційні "зони небезпеки" та рівні небезпеки, а також визначити умови, необхідні для формування потенціалу сталого розвитку регіону.

Для аналізу взаємозв'язків між показниками інвестиційної діяльності та системою показників соціально-економічного розвитку територіальних систем регіону запропоновано використання симультативної моделі.

У порівнянні з аналогічними відомими методами оцінювання інтегрального показника рівня інвестиційної безпеки запропонований підхід дозволяє отримати досить вичерпну інформацію про стан інвестиційних процесів у межах регіону на поточному етапі їх розвитку та можливу динаміку у майбутньому.

Ключові слова: інвестиційна безпека регіону, інвестиційна привабливість регіону, інвестиційна активність регіону, інвестиційний клімат, симультативна модель.

Romaniuk Mykhailo Dmytrovych Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Management and Marketing, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, vul. Shevchenka, 57, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018, tel .: 050-228-39-86, http://orcid.org/0000-0001-794-5317

Suduk Natalia Vasylivna Candidate of Economic Sciences, Department of Economic Cybernetics, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, vul. Shevchenka, 57, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018, tel .: (097) 228-08-38, http://orcid.org/0000-0002-9720-7061

Bushynskyi Yevhenii Valeriiovych Postgraduate Student, Department of Economic Cybernetics, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, vul. Shevchenka, 57, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018, http://orcid.org/0000-0002-4910-6012

MODEL OF EVALUATION OF INVESTMENT COMPONENT SECURITY OF DEVELOPMENT OF REGIONS OF UKRAINE

Abstract. The object of the study is the process of modeling the assessment of the security investment component of Ukraine regions development. One of the most problematic places is the different sets of indicators that characterize the degree of

investment attractiveness of the region. The process of assessing the investment component of the security of regional development is associated with the aggregation of dozens of indicators selected for evaluation and the formation of an integrated indicator and the difficulty of determining the criterion of validity of the applied methods.

An analysis of modern methods for assessing the investment attractiveness of the region. An own approach to assessment is proposed, taking into account territorial factors and sectoral conditions of regional development. The basis of this approach is the calculation of a consolidated integrated indicator of investment attractiveness, formed under the influence of a significant number of factors, the degree of manifestation of which is measured using the appropriate indicators.

The study used approaches to determine the index of investment attractiveness of the region, the index of investment attractiveness of industries, the index of investment activity of territorial systems of the region. The coefficient of efficiency of use of investment climate of territorial systems for an estimation of actual realization of investment attractiveness is calculated.

Threshold values of investment security indicators of the region are determined on the basis of discriminant analysis. The discriminant model was built on the basis of the aggregates formed from the values of the efficiency of the investment climate and the integrated indicator of investment security of territorial systems (regions of Ukraine). Therefore, the comparison of the threshold values of investment security indicators allows to identify potential "danger zones" and levels of danger, as well as to determine the conditions necessary for the formation of the potential of sustainable development of the region.

To analyze the relationship between investment indicators and the system of indicators of socio-economic development of territorial systems of the region, the use of a simulative model is proposed.

In comparison with similar known methods of estimating the integrated indicator of the level of investment security, the proposed approach allows to obtain quite comprehensive information about the state of investment processes within the region at the current stage of their development and possible dynamics in the future.

Keywords: investment security of the region, investment attractiveness of the region, investment activity of the region, investment climate, simulation model.

Постановка проблеми. Сталий розвиток економіки регіонів України у значній мірі залежить від зацікавленості інвесторів з інших країн вкладати кошти в ті чи інші види економічної діяльності. Отже, питання інвестиційної привабливості не втрачають своєї актуальності. Перед вітчизняною науковою спільнотою постає питання пошуку шляхів та методів адекватного оцінювання інвестиційної привабливості тієї чи іншої адміністративної території. Додаткового значення якості отриманих результатів оцінювання інвестиційної привабливості надають умови реалізації реформи децентралізації влади. На

даний час не лише кожен регіон, але й кожна територіальна громада являє собою відкриту економічну систему, що відрізняється певним набором характеристик, які складають її інвестиційну привабливість. Кінцевою метою сталого розвитку економіки є підвищення рівня життя населення як у країні у цілому, так і у кожній громаді. Передумовою цього є інвестиції в економіку, які слугують поштовхом для створення додаткових робочих місць, появі нових видів економічної діяльності у економічній системі території. Для прийняття рішення про інвестування потенційним інвесторам конче необхідно мати вичерпну та адекватну інформацію про інвестиційний клімат в межах територіальної економічної системи.

Крім того, результати оцінювання інвестиційної привабливості адміністративної території мають велике значення у ході формування системи економічної безпеки країни та її регіонів. Адже прозорі умови функціонування інвесторів та державне сприяння розвитку видів економічної діяльності, в які вкладаються інвестиції, мають вирішальне значення для зміцнення економічної безпеки країни.

Результати оцінювання інвестиційної привабливості регіону є не лише корисною інформацією для потенційних інвесторів, але й вагомим аналітичним підґрунтям у ході прийняття управлінських рішень щодо розвитку адміністративних територій. корисною не лише для інвесторів, а й для представників влади. Отже, поставлена у роботі мета, а саме: формування моделі оцінювання інвестиційної складової економічної безпеки розвитку регіонів України є актуальною та своєчасною.

Об’єктом дослідження є процес моделювання оцінювання інвестиційної складової безпеки розвитку регіонів України.

Система економічної безпеки розвитку регіону містить у підґрунті інвестиційну привабливість складної територіальної економічної системи, яка складається зі спроможності кожної адміністративної території що входить до її складу залучати капітал у розвиток різних видів економічної діяльності. Актуальним завданням вбачається формування адекватної моделі оцінювання інвестиційної привабливості адміністративної території як основи її економічної безпеки.

Метою роботи *є* формування моделі оцінювання інвестиційної складової економічної безпеки розвитку регіонів України.

Для досягнення поставленої мети були сформульовані наступні наукові завдання:

1. Узагальнення методичних підходів та методів оцінювання інвестиційної привабливості регіональних економічних систем.

2. Обґрунтування вибору методу оцінювання інвестиційної привабливості як складової економічної безпеки розвитку регіонів України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Світова економічна наука має у своєму арсеналі значну кількість наукових досліджень, що були присвячені

розв'язанню завдань визначення та оцінювання інвестиційної привабливості як суб'єктів господарювання, так і складних економічних систем у цілому. Серед світової наукової спільноти варто згадати роботи українських вчених за цією тематикою.

Зокрема, П. Матвієнко [1] пропонує брати за основу оцінювання інвестиційної привабливості рейтингову оцінку. Розрахунок рейтингу дає змогу виокремити лідерів та аутсайдерів процесу, який досліджується. Вчені Чернігівської наукової школи М. Бутко, С. Зеленський, О. Акименко [2] схиляються до використання інтегрального показника, як методу згортки усіх наявних кількісних характеристик процесу. Щодо тих характеристик, які неможливо оцінювати кількісно, вчені пропонують використовувати метод експертних оцінок, як найбільш вживаний у тих випадках, коли виникає потреба якісні характеристики представити у кількісному вигляді. Після проведення процедури експертної оцінки вчені пропонують знов таки будувати рейтинги для визначення лідерів та аутсайдерів процесу. Науковці наполягають на проведенні системного моніторингу інвестиційної привабливості регіонів України на основі офіційної статистичної інформації, однак, вони не полишають думки, що у разі, коли питання торкається певного виокремленого регіону, необхідно використовувати метод експертного оцінювання. Слід зауважити, що пропонований метод експертного оцінювання має низку суттєвих вад, яких досить складно позбавитися, зокрема, суб'єктивність отриманих результатів.

У ході дослідження інвестиційної привабливості науковці С. Герасименко та Л. Свистун-Золотаренко [3] також використовують інтегральний метод розрахунків. Автори пропонують стандартизувати показники, за якими здійснюється оцінка з метою отримання можливості порівнювати не співставні у фізичних вимірах показники.

Цікавою вбачається методика фахівців Луганської економічної школи І. Заблодської та О. Шаповалової [4], які пропонують для оцінювання інвестиційної привабливості регіону застосовувати матричний метод. Авторки будують матрицю галузевої спеціалізації регіонів на основі двох критеріїв: видів промислової діяльності та галузевої спеціалізації регіонів. Розрахунок матриці дає змогу попарного порівняння адміністративних територій за обраними ознаками. Розрахунок власних векторів кожного з регіонів являє собою частку інвестиційної привабливості кожної адміністративної території у генеральній сукупності інвестиційної привабливості економіки України, яка прийнята за одиницю.

Когнітивний метод розрахунків інвестиційної привабливості адміністративних територій використовували у своїх доробках представники Івано-Франківської наукової школи І. Благун, Л. Дмитришин та Г. Лещук [5]. Усі перелічені методичні підходи заслуговують на увагу, однак, всі вони мають певні слабкі місця, що потребують додаткових досліджень з цього напряму.

Під час виконання роботи застосовано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження:

– аналізу та синтезу – для попереднього аналізу та формування проблемного питання, визначення мети та постановки завдань;

– аналогій та порівняльного співставлення – для визначення показників інвестиційної привабливості регіону, інвестиційної активності в територіальних системах, інвестиційної безпеки регіону;

– метод декомпозиції – для деталізації алгоритму визначення інтегральної оцінки рівня інвестиційної складової економічної безпеки регіону;

– дискримінантний аналіз – для моделювання порогових рівнів інвестиційної складової економічної безпеки;

– статистичні методи – для проведення кількісної оцінки інвестиційного потенціалу в розрізі основних його складових.

Виклад основного матеріалу. Узагальнення фахових наробок вчених-економістів з питань інвестиційної привабливості економічних систем різного масштабу дало змогу дійти висновку, що вона є складовою інвестиційного клімату. Іншою його складовою є інвестиційна активність суб'єктів господарювання в межах означеної економічної системи. Інвестиційний клімат, у свою чергу, є характеристикою доцільності вкладання коштів в ту чи іншу складну економічну систему, що має територіальні обмеження. Інакше кажучи, інвестиційний клімат визначає доцільність інвестування певних видів економічної діяльності в межах адміністративної території.

З іншого боку, інвестиційну привабливість доцільно розглядати як результат прояву інвестиційного потенціалу адміністративної території під впливом можливих ризиків інвестиційної діяльності.

Оцінювання інвестиційної привабливості адміністративних територій було і залишається складним завданням для потенційних інвесторів. З одного боку через велику кількість існуючих підходів та методів її визначення, а з іншого боку, через наявність вад та недоліків у кожному з загально відомих [6-10] методичних підходів. Найбільш поширеним недоліком можна назвати відсутність єдності у поглядах науковців на визначення сутності та змісту поняття інвестиційної привабливості. Похідною від цієї вади є різноманіття складу показників, що характеризують означену дефініцію та дають змогу її чисельного визначення. Як наслідок, спостерігаються значні похибки у ході складання прогнозів щодо розвитку процесів які характеризують інвестиційну діяльність.

З технічної сторони виконання розрахункових процедур слід наголосити на відсутності єдності у підходах науковців до агрегування обраних статистичних показників, їх кількості та якості. Усе перелічене значно знижує якість отриманих результатів у вигляді інтегрального показника, а також унеможливлює наукове обґрунтування отриманих результатів.

Очевидною є проблема систематизації існуючих наукових підходів та методів дослідження інвестиційної привабливості великомасштабних економічних систем.

Зважаючи на вищевикладене та беручи до уваги методичне забезпечення, що запропоноване С. Іщук та Т. Кулініч [11], які враховують у ході визначення інвестиційної привабливості не лише територіальні фактори впливу, але й галузеву специфіку розвитку регіонів, сформовано зведений інтегральний показник інвестиційної привабливості регіону на підґрунті даних офіційної статистики (сайт *ukrstat.gov.ua*). До показників, які було покладено в основу розрахунків, віднесено:

- обсяг іноземних інвестицій на душу населення;
- обсяг чистого експорту на душу населення;
- кількість підприємств на 10 000 населення;
- забезпеченість дорогами з асфальтовим покриттям;
- зростання промислового виробництва;
- середній розмір реальної заробітної плати;
- обсяг роздрібного товарообороту на душу населення;
- рівень зареєстрованого безробіття;
- обсяг реалізованих послуг.

Визначення індексу інвестиційної привабливості проведено згідно з методичним забезпеченням, що запропоноване Л. Кирик, [12].

Таблиця 1

Індекс інвестиційної привабливості регіонів України

Регіон	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.
Вінницька	0,7272	0,7271	0,707	0,7721	0,782
Волинська	0,5593	0,5591	0,5961	0,6128	0,6207
Дніпропетровська	0,7214	0,7211	0,7521	0,7983	0,828
Донецька	0,5431	0,5427	0,5523	0,5621	0,5331
Житомирська	0,7106	0,7101	0,7741	0,8425	0,892
Закарпатська	0,5087	0,5081	0,6391	0,6826	0,742
Запорізька	0,6528	0,6521	0,6591	0,8087	0,878
Івано-Франківська	0,5059	0,5051	0,625	0,6198	0,699
Київська	0,555	0,5541	0,657	0,5889	0,678
Кіровоградська	0,5433	0,5432	0,5489	0,9331	0,943
Луганська	0,7113	0,7111	0,624	0,7732	0,793
Львівська	0,2135	0,2132	0,3215	0,3134	0,3431
Миколаївська	0,5485	0,5481	0,57	0,6384	0,678
Одеська	0,7336	0,7331	0,786	0,8215	0,871
Полтавська	0,613	0,6124	0,9763	0,6957	0,7131
Рівненська	0,5648	0,5641	0,629	0,6627	0,732

Сумська	0,5629	0,5621	0,691	0,7558	0,835
Тернопільська	0,544	0,5431	0,656	0,6819	0,771
Харківська	0,7811	0,7801	0,813	0,77	0,869
Херсонська	0,2472	0,2461	0,438	0,5261	0,635
Хмельницька	0,6536	0,6524	0,6612	0,6657	0,6702
Черкаська	0,6374	0,6361	0,835	0,7063	0,6901
Чернівецька	0,6105	0,6091	0,708	0,6424	0,781
Чернігівська	0,6138	0,6123	0,796	0,6915	0,7102
м. Київ	0,9229	0,9213	0,9314	0,9412	0,9865

Щодо оцінювання галузевої специфіки розвитку регіонів було відібрано наступні статистичні показники:

фінансовий результат за видом економічної діяльності;

прямі інвестиції за видом економічної діяльності;

обсяги реалізованої продукції за видом економічної діяльності;

середньомісячна заробітна плата (реальна);

рентабельність за видом економічної діяльності.

Для визначення вагових значень кожного з показників було взято методичний підхід запропонований Н. Корнєєвою [13], а саме: абсолютні значення коефіцієнтів кореляції між обсягом інвестицій в основний капітал на душу населення і означеними показниками. Логіка полягає у визначенні ступеня впливу кожного з обраних показників на фактичне значення обсягів інвестицій.

Для визначення вагових величин інвестиційної активності був використаний методичний підхід запропонований Г. Лещук та В. Вартсабой [14], що полягає у використанні абсолютних значень коефіцієнтів кореляції між значеннями інтегрального індексу інвестиційної привабливості територіальних економічних систем і цими показниками.

Індекс інвестиційної активності (InvAct), табл. 2 в територіальних системах визначався за формулою багатомірної середньої.

Таблиця 2

Індекс інвестиційної привабливості за видами економічної діяльності

Вид економічної діяльності	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	0,612	0,662	0,622	0,649	0,576
Рибальство, рибництво	0,271	0,264	0,261	0,253	0,254
Промисловість	0,418	0,468	0,352	0,394	0,445
Будівництво	0,718	0,768	0,794	0,732	0,699
Фінансова діяльність	0,503	0,553	0,409	0,385	0,398

Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг і надання послуг підприємцям	0,626	0,641	0,653	0,687	0,675
Освіта	0,231	0,242	0,234	0,241	0,252
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,271	0,272	0,283	0,287	0,284
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	0,374	0,379	0,412	0,401	0,423

Проаналізувавши знайдені індекси інвестиційної привабливості, бачимо, що з кожним роком інвестиційна привабливість більшості видів економічної діяльності знижується. Найбільш інвестиційно привабливими залишаються сільське господарство, мисливство, лісове господарство; будівництво та фінансова діяльність.

Для вимірювання інвестиційної активності в економічних системах регіонів України обрано: прямі інвестиції; обсяг реалізованої продукції; середньомісячну реальну заробітну плату й рентабельність за видами економічної діяльності, табл. 3.

Таблиця 3

Індекс інвестиційної активності економічних систем регіонів України

Регіон	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.
Вінницька	0,5124	0,5925	0,5902	0,7654	0,5636
Волинська	0,4832	0,5633	0,5610	0,7654	0,5344
Дніпропетровська	0,7138	0,7939	0,7916	0,8787	0,7650
Донецька	0,4421	0,5222	0,5199	0,6070	0,4933
Житомирська	0,4214	0,5015	0,4992	0,5863	0,4726
Закарпатська	0,4145	0,4946	0,4923	0,5794	0,4657
Запорізька	0,5123	0,5924	0,5901	0,6772	0,5635
Івано-Франківська	0,6835	0,7636	0,7613	0,8484	0,7347
Київська	0,9531	0,9624	0,9601	0,9724	0,9789
Кіровоградська	0,3745	0,4546	0,4523	0,5394	0,4257
Луганська	0,1481	0,2282	0,2259	0,3130	0,1993
Львівська	0,7101	0,7902	0,7879	0,8750	0,7613
Миколаївська	0,5153	0,5954	0,5931	0,6802	0,5665
Одеська	0,8012	0,8813	0,8790	0,9661	0,8524
Полтавська	0,6541	0,7342	0,7319	0,8190	0,7053
Рівненська	0,4112	0,4913	0,4890	0,5761	0,4624
Сумська	0,3648	0,4449	0,4426	0,5297	0,4160
Тернопільська	0,3794	0,4595	0,4572	0,5443	0,4306

Харківська	0,8978	0,9779	0,9756	0,9781	0,9490
Херсонська	0,3456	0,4257	0,4234	0,5105	0,3968
Хмельницька	0,6385	0,7186	0,7163	0,8034	0,6897
Черкаська	0,4678	0,5479	0,5456	0,6327	0,5190
Чернівецька	0,5321	0,6122	0,6099	0,6970	0,5833
Чернігівська	0,4832	0,5633	0,5610	0,6481	0,5344
м.Київ	0,9697	0,9743	0,9720	0,9861	0,9881

Коефіцієнт ефективності використання інвестиційного клімату економічними системами регіонів України (InvEff) було розраховано як відношення між індексами інвестиційної активності та інвестиційної привабливості, табл. 4.

Таблиця 4

Ефективність використання інвестиційного клімату

Регіон	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.
Вінницька	0,70462	0,814881	0,834795	0,991322	0,720716
Волинська	0,863937	1,007512	0,941117	1,249021	0,860963
Дніпропетровська	0,989465	1,100957	1,05252	1,100714	0,923913
Донецька	0,814031	0,962226	0,941336	1,079879	0,925342
Житомирська	0,59302	0,706239	0,644878	0,695905	0,529821
Закарпатська	0,814822	0,97343	0,770302	0,848813	0,627628
Запорізька	0,784773	0,90845	0,895312	0,837393	0,6418
Івано-Франківська	1,351058	1,51178	1,21808	1,368829	1,051073
Київська	1,717297	1,736871	1,461339	1,651214	1,443805
Кіровоградська	0,68938	0,836966	0,824085	0,578116	0,451474
Луганська	0,208196	0,320897	0,362003	0,404798	0,251311
Львівська	3,325995	3,706379	2,4507	2,791959	2,218887
Миколаївська	0,939398	1,086225	1,040456	1,065414	0,835487
Одеська	1,092148	1,202155	1,118321	1,176019	0,978645
Полтавська	1,067047	1,19889	0,749667	1,177232	0,989062
Рівненська	0,728045	0,870945	0,777424	0,869322	0,631694
Сумська	0,648108	0,791532	0,64055	0,700873	0,498228
Тернопільська	0,697463	0,846106	0,696982	0,79824	0,558521
Харківська	1,149405	1,253557	1,23546	1,27026	1,09206
Херсонська	1,398058	1,729785	0,966667	0,970348	0,624882
Хмельницька	0,976867	1,101441	1,083303	1,20682	1,029066
Черкаська	0,73395	0,861374	0,653437	0,895823	0,752094
Чернівецька	0,871581	1,005089	0,861441	1,084994	0,746863
Чернігівська	0,787227	0,919974	0,704774	0,937238	0,752464
м.Київ	1,05071	1,057527	1,04359	1,047705	1,001622

Інтегральну оцінку рівня інвестиційної складової економічної безпеки регіону доцільно проводити у порядку, що представлений Л. Мармуль та Т. Чернявською [15], а саме:

узагальнення статистичної інформації;

нормалізація показників та їх групування на стимулятори та дестимулятори;

визначення вагових коефіцієнтів:

- рівень інвестиційної безпеки;
- визначення коефіцієнтів парної кореляції;
- підсумовування абсолютних значень коефіцієнтів кореляції, введення змінної *X*:
- виражаємо X і отримане значення перемножуємо на парні коефіцієнти кореляції;

визначення інтегрального показника рівня інвестиційної безпеки.

Для оцінки інвестиційної безпеки регіону було використано методичні підходи [16, 17] та дані офіційної статистики:

ступінь зносу основних засобів;

обсяг прямих іноземних інвестицій у розрахунку на одну особу;

відношення обсягу інвестицій в основний капітал до вартості основних засобів;

відношення капітальних інвестицій до ВРП;

рівень середньомісячної заробітної плати найманих працівників;

коефіцієнт злочинності.

Наступним етапом проводиться визначення порогових значень, або динамічна стійкість інвестиційної складової економічної безпеки регіональної системи.

Порогові значення вказують на початок порушень в економічних процесах що мають місце, [18].

Зазвичай для визначення порогових значень індикаторів використовуються методи, наведені й описані Г. Харламовою, [19].

Для визначення порогових значень було сформовано дискримінантну модель, до неї увійшли ефективність використання інвестиційного клімату та інтегральний показник інвестиційної складової економічної безпеки регіонів України, причому, в одну сукупність увійшли значення, які вище середнього, а в іншу – нижче середнього.

На основі алгоритму дискримінантного аналізу [15], а також враховуючи інструментарій [13], розроблено дискримінантні функції для досліджуваних періодів, табл. 5:

Таблиця 5

Модель порогових рівнів інвестиційної складової економічної безпеки регіонів України

Часовий період	Вигляд моделі, порогове значення
2016	Z = 3,560*InvEff* – 1,182 *InvSec*, C=7,0892
2017	Z = 4,187*InvEff* + 3,724 *InvSec*, C=7,9421
2018	Z = 11,203*InvEff* +9,061 *InvSec*, C=12,6804
2019	Z = 6,152*InvEff* – 2,275 *InvSec*, C=5,0895
2020	Z = 9,476*InvEff* – 3,128 *InvSec*, C=5,6205

Якщо у моделі поставити дані статистики, то Тернопільська, Кіровоградська, Луганська, Херсонська області виходять за межі порогових значень.

Виконано перевірку наявності взаємовпливу змінних рівня інвестиційної безпеки, рівня інвестиційної привабливості, рівня інвестиційної активності та рівня ефективності використання інвестиційного клімату економічних систем регіонів.

Для аналізу взаємозв'язків між показниками інвестиційної діяльності та системою показників соціально-економічного розвитку територіальних систем регіону нами запропоновано використання симультативної моделі (1):

$$\begin{aligned} y_1 &= a_0 + a_1x_1 + a_2x_2 + a_3y_2 + a_4y_3 + u; \\ y_2 &= b_0 + b_1x_3 + b_2x_4 + b_3x_5 + b_4x_6 + b_5y_3 + u; \\ y_3 &= c_0 + c_1x_7 + c_2x_2 + c_3y_4 + u; \\ y_4 &= d_0 + d_1x_1 + d_2x_2 + d_3y_3 + u. \end{aligned} \quad (1)$$

де y_1 – індекс інвестиційної активності;
y_2 – індекс інвестиційної привабливості;
y_3 – рівень інвестиційної безпеки;
y_4 – ефективність використання інвестиційного клімату;
x_1 – обсяг інвестицій в основний капітал на одного жителя;
x_2 – обсяг іноземних інвестицій на одного жителя;
x_3 – обсяг чистого експорту на душу населення;
x_4 – зростання промислового виробництва;
x_5 – середній розмір реальної заробітної плати;
x_6 – обсяг реалізованих послуг;
x_7 – рівень зареєстрованого безробіття.

В моделі розглядаються чотири ендогенні змінні y_1, y_2, y_3, y_4 та 7 екзогенних змінних x_1, x_2, x_3, x_4, x_5, x_6, x_7. Використання умов рангу і порядку показало, що всі рівняння є перевизначені, їх оцінка проведена за допомогою двокрокового методу найменших квадратів:

$$y_1 = 24{,}4611 + 6{,}5607x_1 + 3{,}6541x_2 - 9{,}0146y_2 - 2{,}9651y_3;$$
$$y_2 = 64{,}5241 + 6{,}6772x_3 - 3{,}2163x_4 + 2{,}9183x_5 + 6{,}7918x_6 - 1{,}3568y_3;$$
$$y_3 = 32{,}8219 - 1{,}9863x_7 + 5{,}6551x_2 + 8{,}6151y_4;$$
$$y_4 = 31{,}8195 + 8{,}4652x_1 - 3{,}4123x_2 + 9{,}7654y_3.$$

Значення індексу інвестиційної привабливості є низьким для більщості регіонів України.

Інвестиційна привабливість видів економічної діяльності знижується з року в рік.

За результатами оцінювання інвестиційної привабливості регіонів України визначено лідерів, це Київська, Харківська, Одеська області та м. Київ.

Сильні позиції у створенні привабливих умов для інвестування мають Дніпропетровська, Полтавська, Львівська, Хмельницька та Чернівецька області.

SWOT-аналіз результатів дослідження

Strengths. Оцінювання інвестиційного клімату в регіонах та ступеню їх інвестиційної привабливості дозволяють визначити перспективи розвитку інвестиційної діяльності в Україні та виокремити регіони найбільш сприятливі для бізнесу. Крім того, на основі розрахунків стає можливим розробити конкретні рекомендації щодо можливостей підвищення та шляхів реалізації наявного інвестиційного потенціалу кожного регіону.

Weaknesses. Не має єдиного підходу до тлумачення поняття інвестиційна привабливість, відповідно, відсутні визначені набори показників, котрі характеризують ступінь інвестиційної привабливості, відсутнє наукове обґрунтування методичних положень щодо прогнозування інвестиційної привабливості регіонів.

Opportunities. Необхідно зазначити, що основними факторами, які визначатимуть найближчі перспективи та можливості підвищення інвестиційної привабливості регіонів та видів економічної діяльності в країні буде політична стабільність та усталеність нормативно-правової бази.

Threats. До погроз процесу оцінювання інвестиційної складової економічної безпеки регіону можна віднести недостатню обґрунтованість принципів агрегування відібраних для оцінки показників і формування інтегрального показника.

Висновки:

1. Проведений аналіз існуючого методичного забезпечення оцінювання інвестиційної привабливості регіону показав:

процес оцінювання інвестиційної привабливості регіону ускладнений через відсутність єдиного підходу до тлумачення поняття «інвестиційна привабливість»,

відсутність єдиного визначення приводить до різних підходів щодо вибору показників, котрі характеризують ступінь інвестиційної привабливості,

недостатньою є обґрунтованість принципів агрегування відібраних для оцінки показників і формування інтегрального показника,

це ускладнює визначення критерію обґрунтованості застосовуваних методичних підходів.

2. Запропоновано авторський підхід до оцінювання інвестиційної складової економічної безпеки регіонів України, який враховує територіальні фактори та умови розвитку видів економічної діяльності.

3. Визначено індекси інвестиційної привабливості регіонів та інвестиційної привабливості видів економічної діяльності.

4. Розраховано коефіцієнт ефективності використання інвестиційного клімату територіальних економічних систем.

5. Визначено порогові значення індикаторів інвестиційної складової економічної безпеки регіону на основі дискримінантного аналізу.

6. Побудовано симультативну модель визначення взаємозв'язків між показниками інвестиційної діяльності та системою показників соціально-економічного розвитку територіальних економічних систем.

Запропонований підхід дозволяє отримати вичерпну інформацію про стан інвестиційних процесів у межах регіону на поточному етапі їх розвитку та можливу динаміку у майбутньому.

Література:

1. Матвієнко П. В. Оцінка інвестиційної привабливості регіонів // Економіка та держава. 2016. № 12. С. 66–71.

2. Бутко М., Зеленський С., Акименко О. Сучасна проблема оцінки інвестиційної привабливості регіону // Економіка України. 2015. № 11. С. 30–37.

3. Герасименко С. С., Свистун-Золотаренко Л. О. Статистична оцінка інвестиційної привабливості регіонів // Актуальні проблеми економіки. 2014. № 12 (42). С. 155–159.

4. Заблодська І. В., Шаповалова О. М. Оцінювання інвестиційної привабливості регіону за допомогою поліструктурного показника // Держава та регіони. Серія «Економіка та підприємництво». 2019. № 4. С. 67–72.

5. Blahun I., Dmytryshyn L., Leshuk H. Cognitive approach to analysis of investment attractiveness of the regions // Scientific bulletin of Polissia. 2017. 4 (12). P.171-176. DOI: 10.25140/2410-9576-2017-1-4(12)-171-176.

6. Вахович І. М. Фінансова політика сталого розвитку регіону: методологія формування та механізм реалізації : монографія. Луцьк : Надстир'я, 2017. 496 с.

7. Kharlamova G. Investment attractiveness of Ukrainian regions: rating assessment and marketing promotion // Journal of International Studies. 2014. Vol. 7, No 1. P. 9–9. DOI: 10.14254/2071-8330.2014/7-1/1

8. Kharlamova G. Investment Security of Industries: Rating Assessment (Case of Ukraine) // Procedia Economics and Finance. 2014.16. P. 657–668.

9. Skupskyi R., Zubkov R., Shapovalova I. Evaluation of investment attractiveness of a region as a guarantee for leadership in the territorial socio-economic development. Advances in Social Science, Education and Humanities Research. 2018. Vol. 217. P. 305–313.

10. Umantsiv I., Cherlenjak I., Prikhodko V., Sonko Y., Shtan M. Integrated evaluation of investment attractiveness in the context of economic sectors: Ukraine as a case study. // Investment Management and Financial Innovations. 2021. 18(2). P. 118–129. doi:10.21511/imfi.18(2).2021.10

11. Іщук С. О., Кулініч Т. В. Оцінювання інвестиційної привабливості регіону: методичний аспект // Регіональна економіка. 2018. № 3. С. 71–78.

12. Кирик Л. В. Побудова однофакторних та багатофакторних моделей для дослідження інвестиційної привабливості регіону на прикладі Хмельницької області // Держава та регіони. Серія «Економіка та підприємництво». 2018. № 1. С. 59–65.

13. Корнєєва Н. А. Методичні підходи до побудови комплексної інтегральної оцінки інвестиційної привабливості на регіональному рівні // Актуальні проблеми економіки. 2017. № 2. С. 106–111.

14. Vartsaba V., Leshuk H. Evaluation of investment attractiveness indicators of regions in Ukraine. Baltic Journal of Economic Studies. 2017. Vol. 3, No. 5. P. 38–44. DOI: http://dx.doi.org/10.30525/2256-0742/2017-3-5-38-44

15. Мармуль Л. О., Чернявська Т. А. Нові методичні підходи до аналізу інвестиційної привабливості регіонів // Вісник економічної науки України. 2005. № 1. С. 83–89.

16. Туболець І. І. Чинники формування інвестиційної привабливості регіону // Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 20. С. 9–11.

17. Mustafakulov S. Investment Attractiveness of Regions: Methodic Aspects of the Definition and Classification of Impacting Factors. European Scientific Journal. 2017. Vol.13, No.10. P. 433–449. DOI: 10.19044/esj.2017.v13n10p433

18. Уманець Т. В. Оцінка інвестиційної привабливості регіону за допомогою інтегральних індексів // Економіка і прогнозування. 2016. № 4. С. 133–145.

19. Харламова Г. О. Оцінювання привабливості об’єктів інвестування // Актуальні проблеми економіки. 2018. № 9 (87). С. 73–79.

References:

1. Matviienko, P. V. (2016). Otsinka investytsiinoi pryvablyvosti rehioniv. *Ekonomika ta derzhava*. 12. 66–71.

2. Butko, M., Zelenskyi, S., Akymenko, O. (2015). Suchasna problema otsinky investytsiinoi pryvablyvosti rehionu. *Ekonomika Ukrainy*. 11. 30–37.

3. Herasymenko, S. S., Svystun-Zolotarenko, L. O. (2014). Statystychna otsinka investytsiinoi pryvablyvosti rehioniv. *Aktualni problemy ekonomiky*. 12 (42). 155–159.

4. Zablodska, I. V., Shapovalova, O. M. (2019). Otsiniuvannia investytsiinoi pryvablyvosti rehionu za dopomohoiu polistrukturnoho pokaznyka. *Derzhava ta rehiony. Seriia «Ekonomika ta pidpryiemnytstvo»*. 4. 67–72.

5. Blahun I., Dmytryshyn L., Leshuk H. (2017). Cognitive approach to analysis of investment attractiveness of the regions. *Scientific bulletin of Polissia*. 4 (12). 171-176. DOI: 10.25140/2410-9576-2017-1-4(12)-171-176.

6. Vakhovych, I. M. (2017). Finansova polityka staloho rozvytku rehionu: metodolohiia formuvannia ta mekhanizm realizatsii : monohrafiia. Lutsk : NADSTYRIA. 496.

7. Kharlamova, G. (2014). Investment attractiveness of Ukrainian regions: rating assessment and marketing promotion. *Journal of International Studies*. 7 (1). 9–26. DOI: 10.14254/2071-8330.2014/7-1/1

8. Kharlamova G. (2014). Investment Security of Industries: Rating Assessment (Case of Ukraine). *Procedia Economics and Finance*. 16. 657–668.

9. Skupskyi R., Zubkov R., Shapovalova I. (2018). Evaluation of investment attractiveness of a region as a guarantee for leadership in the territorial socio-economic development. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*. 217. 305–313.

10. Umantsiv I., Cherlenjak I., Prikhodko V., Sonko Y., Shtan M. (2021). Integrated evaluation of investment attractiveness in the context of economic sectors: Ukraine as a case study.

Investment Management and Financial Innovations. 18(2). 118–129. doi:10.21511/imfi.18(2).2021.10

11. Ishchuk, S. O., Kulinich, T. V. (2018). Otsiniuvannia investytsiinoi pryvablyvosti rehionu: metodychnyi aspekt. *Rehionalna ekonomika*. 3. 71–78.

12. Kyryk, L. V. (2018). Pobudova odnofaktornykh ta bahatofaktornykh modelei dlia doslidzhennia investytsiinoi pryvablyvosti rehionu na prykladi Khmelnytskoi oblasti. *Derzhava ta rehiony. Seriia «Ekonomika ta pidpryiemnytstvo»*. 1. 59–65.

13. Kornieieva, N. A. (2017). Metodychni pidkhody do pobudovy kompleksnoi intehralnoi otsinky investytsiinoi pryvablyvosti na rehionalnomu rivni. *Aktualni problemy ekonomiky*. 2. 106–111.

14. Vartsaba, V., Leshuk, H. (2017). Evaluation of investment attractiveness indicators of regions in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 3 (5). 38–44. DOI: http://dx.doi.org/10.30525/2256-0742/2017-3-5-38-44

15. Marmul, L. O., Cherniavska, T. A. (2005). Novi metodychni pidkhody do analizu investytsiinoi pryvablyvosti rehioniv. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*. 1. 83–89.

16. Tubolets, I. I. (2018). Chynnyky formuvannia investytsiinoi pryvablyvosti rehionu. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. 20. 9–11.

17. Mustafakulov, S. (2017). Investment Attractiveness of Regions: Methodic Aspects of the Definition and Classification of Impacting Factors. *European Scientific Journal*. 13 (10). 433–449. DOI: 10.19044/esj.2017.v13n10p433

18. Umanets, T. V. (2016). Otsinka investytsiinoi pryvablyvosti rehionu za dopomohoiu intehralnykh indeksiv. *Ekonomika i prohnozuvannia*. 4. 133–145.

19. Kharlamova, H. O. (2018). Otsiniuvannia pryvablyvosti obiektiv investuvannia. *Aktualni problemy ekonomiky*. 9 (87). 73–79.

УДК 35:304/314:316.061.385

https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-3(21)-121-130

Седікова Ірина Олександрівна докторка економічних наук, професорка кафедри менеджменту і логістики, Одеський національний технологічний університет, 65039, м. Одеса, вул. Канатна, 112, тел.: (048)712-41-14, https//orcid.org/0000-0001-5684-6927

Савенко Ігор Іванович доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту і логістики, Одеський національний технологічний університет, 65039, м. Одеса, вул. Канатна, 112, тел.: (048) 712-41-33, https//orcid.org/0000-0001-7901-6360

Седіков Денис Вадимович доктор філософії з менеджменту (PhD), ст. викладач кафедри економічної теорії та фінансово-економічної безпеки, Одеський національний технологічний університет, 65039, м. Одеса, вул. Канатна, 112, тел.: (048) 712-41-14, https://orcid.org/0000-0001-7706-2881

ГЕНЕЗИС КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БІЗНЕСУ: СТАНОВЛЕННЯ ТА ВЕКТОРИ ВПРОВАДЖЕННЯ

Анотація. На сучасному етапі розвитку питання соціальної відповідальності бізнесу є вкрай актуальними, оскільки соціальна складова стає більш важливою як для суспільства. Корпоративна соціальна відповідальність, в умовах світової кризи, стає одним із ефективних механізмів підвищення інвестиційної привабливості бізнесу, його конкурентоспроможності, лояльності держави та суспільства в цілому. У даному досліджені проаналізовано генезис концепції корпоративної соціальної відповідальності (КСО). Дана концепція в її сучасному стані розглядається як функціональна, що включає в себе як концепцію «ядра», так і «альтернативні». Показана діалектика розвитку концепції КСО. Розглянуто теоретичні аспекти КСВ. Проведено дослідження реалізації напрямів КСВ на підприємствах харчової промисловості. Доведено, що незважаючи на значну кількість робіт, присвячених принципам КСВ залишаються невирішеними питання методологічного уточнення сутності та емпіричного дослідження напрямів та форм реалізації КСВ – конкретного суб’єкта господарювання.

Проведено аналіз публічного дискурсу, який дав змогу зробити висновок, що однією з проблем вітчизняного бізнесу у реалізації концепції КСВ є відсутність прозорості та регламентованості взаємин усередині підприємства. Незважаючи на те, що інформація про підприємство відкрита для публічного

доступу, менеджмент часто не дотримується норм етики бізнесу та ключових правил корпоративного управління, насправді відбувається лише симуляція прозорості підприємства.

У дослідженні презентовано результати аналізу розвитку концепції корпоративної соціальної відповідальності харчових підприємств на прикладі ТОВ «Одеський хлібозавод № 4». Запропоновано соціальний проєкт суть якого полягає в тому, щоб щодня забезпечувати дитячі будинки свіжими і гарячими хлібобулочними виробами. Реалізація продукції буде проходити безпосередньо на місці виробництва, що дозволить до мінімуму скоротити шлях хліба від печі до столу, а також виключити транспортні витрати на доставку продукції. Зроблено висновок про те, що є гідною перспективою для українського бізнесу можуть стати поява національної стратегії реалізації соціальної відповідальності.

Ключові слова: соціальний проєкт, розвиток, технології, корпоративна соціальна відповідальність.

Sedikova Iryna Alexandrovna Doctor of Economics, Professor of the Department of Management and Logistics of t Odessa National Technological University, 65039, Odessa, st. Kanatna, 112, tel.: (048) 712-41-14, https//orcid.org / 0000-0001-5684-6927

Savenko Ihor Ivanovich Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Management and Logistics of Odessa National Technological University, 65039, Odessa, st. Kanatna, 112, tel.: (048) 712-41-33, https//orcid.org / 0000-0001-7901-6360

Sedikov Denys Vadimovich Doctor of Philosophy in Management (PhD), Art. Lecturer of the Department of Economic Theory and Financial and Economic Security of Odessa National Technological University, 65039, Odesa, st. Kanatna, 112, tel.: (048)712-41-14, https://orcid.org/0000-0001-7706-2881

GENESIS OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IN BUSINESS: ESTABLISHMENT AND VECTORS OF IMPLEMENTATION

Abstract. At the present stage of development, the issues of corporate social responsibility are extremely relevant, as the social component is becoming more important for society. Corporate social responsibility, in the global crisis, is becoming one of the effective mechanisms to increase the investment attractiveness of business, its competitiveness, loyalty to the state and society as a whole. This study analyzes the genesis of the concept of corporate social responsibility (KCO). This concept in its current state is considered as functional, which includes both the concept of «core» and «alternative». The dialectic of KCO concept development is shown.

Theoretical aspects of CSR are considered. A study of the implementation of CSR areas in the food industry. It is proved that despite the significant number of works on the principles of CSR, the issues of methodological clarification of the essence and empirical study of the directions and forms of implementation of CSR – a particular business entity remain unresolved.

An analysis of public discourse was conducted, which allowed us to conclude that one of the problems of domestic business in the implementation of the concept of CSR is the lack of transparency and regulation of relations within the enterprise. Despite the fact that information about the company is open to the public, management often does not follow the rules of business ethics and key rules of corporate governance, in fact it is only a simulation of transparency of the company.

The study presents the results of the analysis of the development of the concept of corporate social responsibility of food enterprises on the example of LLC «Odessa Bakery № 4». A social project is proposed, the essence of which is to provide orphanages with fresh and hot bakery products every day. The sale of products will take place directly at the place of production, which will minimize the path of bread from the oven to the table, as well as eliminate transportation costs for delivery. It is concluded that the emergence of a national strategy for the implementation of social responsibility may be a worthy prospect for Ukrainian business.

Keywords: social project, development, technologies, corporate social responsibility.

Постановка проблеми. Останнім часом питанням соціальної відповідальності у бізнес-середовищі приділяється все більше уваги, оскільки соціальна складова стає більш важливою як для суспільства, так і для підприємств (організацій). У кризових умовах одним із ефективних механізмів підвищення інвестиційної привабливості бізнесу, конкурентоспроможності, лояльності держави та суспільства в цілому є соціально відповідальна поведінка підприємства. Сучасна концепція корпоративної соціальної відповідальності (КСВ), поширена на Заході, свідчить про прагнення підприємств добровільно та самостійно вирішувати найбільш нагальні проблеми суспільства. Європейська комісія дає таке визначення «корпоративна соціальна відповідальність за своєю суттю є концепцією, яка відображає добровільне рішення компаній брати участь у покращенні суспільства та захисту довкілля».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням корпоративної соціальної відповідальності бізнесу присвячені наукові праці зарубіжних вчених, а саме І. Ансоффа, Ф. Герцберага, Д. Котлера, М. Мескона, А. Файоля та ін. Тенденція останніх років свідчить про зростання зацікавленості вітчизняних вчених до вивчення проблем соціальної відповідальності. Так, О. Амоша, І. Лебедєва, О. Сохацька досліджують принципи формування корпоративної соціальної відповідальності. О. Білорус, В. Близнюк, Т. Заяць,

зосереджують свої дослідження у площині розв'язання проблем соціальної відповідальності бізнесу як складової соціальної політики, проблемам соціального проєктування присвячено науковий пошук І. Савенка та І. Седікової. Незважаючи на значну кількість робіт, присвячених принципам КСВ залишаються невирішеними питання методологічного уточнення сутності та емпіричного дослідження напрямів та форм реалізації КСВ – конкретного суб'єкта господарювання.

Мета статті є презентація результатів аналізу розвитку концепції корпоративної соціальної відповідальності харчових підприємств на прикладі ТОВ «Одеський хлібозавод № 4».

Виклад основного матеріалу. Найбільш повний аналіз становлення та розвитку концепції КВС, а також спроби їх систематизації наведені в роботах А. Керрола, Д. Віндзор, М. ван Марревійка, Р. Штойєра та ін. А. Керолл, усвідомлюючи складність та суперечливість ґенези концепції КСВ, поставив завдання простежити основні термінологічні зміни. Так, 1950-ті р. були визначені ним як «початок сучасної ери соціальної відповідальності», 1960-ті р.– як період «змістовного поглиблення дефініцій КСВ», 1970-ті р. – як «посилення різноманітності дефініцій КСВ». Періодом, що характеризується «зменшенням числа дефініцій, зростанням досліджень та появою альтернативних тем», стали 1980-ті рр.; 1990-ті р. продемонстрували «збереження концепції КСВ» [1]. Д. Віндзор, погоджуючись з роллю концепції КСВ як теоретичного «ядра», вказала на «економічну концепцію відповідальності», «глобальне корпоративне громадянство» та «управління зацікавленими сторонами» як на альтернативний класичному підходу до КСВ [2]. М. ван Марревійк звернув увагу на необхідність узгодження концепцій КСВ та «корпоративної стійкості» [3]. Р. Штойєр та його співавтори запропонували модель, що пов'язує КСВ з концепціями «стійкого розвитку», «корпоративною стійкістю», «управління відносинами із зацікавленими сторонами» [4]. На думку Г. Боуена, соціальна відповідальність бізнесмена полягає в «реалізації такої політики, прийнятті таких рішень або дотримання такої лінії поведінки, які були б бажані з позицій цілей та цінностей суспільства» [5]. К. Девіс першим зауважив, що проблема соціальної відповідальності повинна розглядатися в управлінському контексті. Він підкреслював, що ця відповідальність має відношення до тих «рішень і дій бізнесменів, які здійснюються з причин, що принаймні частково виходять за межі прямого економічного або технічного інтересу фірм». Модель корпоративної соціальної відповідальності наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Модель корпоративної соціальної відповідальності

Принципи корпоративної соціальної відповідальності	Процес корпоративної соціальної сприйнятливості	Результати корпоративної поведінки
Інституційний принцип легітимності. Суспільство забезпечує бізнесу легітимність та наділяє його владою. У довгостроковій перспективі для тих, хто не використовує цю владу прийнятним для суспільства способом, виявлятиметься тенденція до її втрати.	Оцінка середовища ведення бізнесу (контекст)	Вплив на суспільство
Організаційний принцип публічно-правової відповідальності. Організації у бізнесі відповідальні за ті результати, які відносяться до областей їх «первинної» та «вторинної» взаємодії із суспільством.	Управління заінтересованими сторонами (дійові особи)	Соціальні програми
Індивідуальний принцип волі управлінського вибору. Менеджери є моральними агентами. На кожному рівні КСВ вони повинні робити вибір з існуючих альтернатив, що призведе до соціально-відповідальних результатів.	Управління проблемами (інтереси)	Соціальна політика

Джерело:розроблено авторами

Супрун Н. наголошує, що «однією з найбільших проблем у підході підприємств до соціальної відповідальності – це відсутність інтеграції окремих соціально відповідальних програм у загальну стратегію управління, а також «залишковий» принцип включення соціально-відповідальної діяльності в основну» [6]. Пікульська О. вказує, що це «відбувається тому, що підприємство вважає, що проблеми суспільства не впливають на його діяльність» [7].

Аналіз публічного дискурсу свідчить, що однією з проблем вітчизняного бізнесу у реалізації концепції КСВ є відсутність прозорості та регламентованості взаємин усередині підприємства [8]. Незважаючи на те, що інформація про підприємство відкрита для публічного доступу, менеджмент часто не дотримується норм етики бізнесу та ключових правил корпоративного управління, насправді відбувається лише симуляція прозорості підприємства [9]. Підставою для реалізації стратегії виступають такі контраргументи проти КСВ:

– порушення принципу максимізації прибутку.

Напрям частини ресурсів на соціальні потреби знижує вплив принципу максимізації прибутку. Підприємство поводиться в найбільшою мірою соціально відповідально, зосереджуючись тільки на економічних інтересах та залишаючи соціальні проблеми державним установам та службам, благодійним інститутам тощо [6];

– витрати на соціальну залученість. Кошти, спрямовані на соціальні потреби, є витратами підприємства. Причому ці витрати виступають як елементами собівартості продукції так і частиною прибутку підприємства.

Крім того, підприємства, що беруть участь у конкурентній боротьбі на міжнародних ринках з підприємствами інших країн, які не несуть витрати на соціальні потреби покращення структури суспільства та довкілля опиняються в несприятливому конкурентному становищі;

– нестача досвіду у розв'язанні соціальних проблем. В більшості керівний персонал будь-якого підприємства не володіє досвідом, який дозволяє приймати ефективні рішення у вирішені проблем соціального характеру.

На основі принципу інформаційної доступності, об'єктом дослідження виступило підприємство ТОВ «Одеський хлібозавод № 4», яке здійснює зовнішню соціальну політику у напряму:

– підтримки навколишнього середовища шляхом запровадження у своє виробництво системи менеджменту навколишнього середовища, промислової безпеки та соціальної відповідальності за міжнародними стандартами ISO 14001:1996, OHSAS 18001:1999 та SA 8000:2001 відповідно.

– підтримки суспільства. У 2013 році ТОВ «Одеський хлібозавод № 4» прийняв участь у «Програмі зайнятості населення Одеської області», яка направлена на вирішення у сфері зайнятості населення м. Одеси. Згідно змісту даної програми на ТОВ «Одеський хлібозавод № 4» було впроваджено виробництво нових видів продукції та створено 15 нових робочих місць. Загалом, система соціальної відповідальності досліджуваного підприємства виконує п'ять основних функцій, а саме: скорочення конфліктів; залучення нових працівників; поліпшення відносин між роботодавцями та найманими працівниками; «прив'язка» персоналу до даного підприємства та створення сприятливого іміджу підприємства в очах громадськості.

Авторами проведено дослідження, яке спрямоване на вивчення рівня розуміння корпоративної соціальної відповідальності, як складно-структурованого соціального явища в основу якого було покладено структуру корпоративної соціальної відповідальності підприємства.

Таблиця 2

Структура корпоративної соціальної відповідальності підприємства

Сфера КСВ	Принципи та основні функції КСВ
Соціальна інфраструктура підприємства	Приваблива заробітна плати; збільшення кількості робочих місць; поліпшення умов праці та можливість професійного росту і розвитку персоналу; лояльність і відданість підприємству; використання матеріальних і моральних стимулів (гнучкий графік роботи, транспорт на і з роботи, корпоративний мобільний зв'язок та ін.); товариські взаємини з колегами, запровадження спільного відпочинку; організації для співробітників заходів teambuilding, підтримки м'якого дресс-коду, інші.
Споживачі продукції	Інноваційні розробки направлені на покращення якості та асортименту продукції, оптимізації цінової політики, логістики з наближення торгівельних мереж до споживачів
Суспільство та довкілля	Підтримка розвитку регіонів, участь у екологічних програмах, благодійність.

Джерело: опрацьовано авторами на основі [10]

Проведене дослідження дозволило отримати наступні результати й узагальнення.

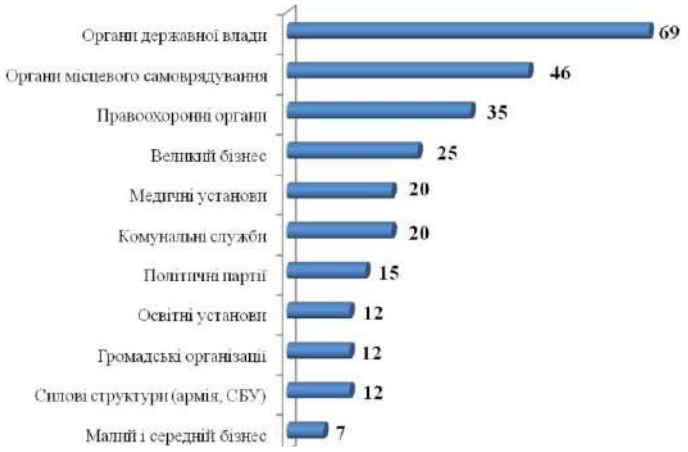

Рис. 1. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Які організації, на Вашу думку, повинні бути відповідальними в першу чергу перед населенням», %

Джерело: власна розробка

Аналізуючи особливості розуміння експертами «У чому ж полягає соціальна відповідальність бізнесу», отримуємо наступну картину (див. рис 2).

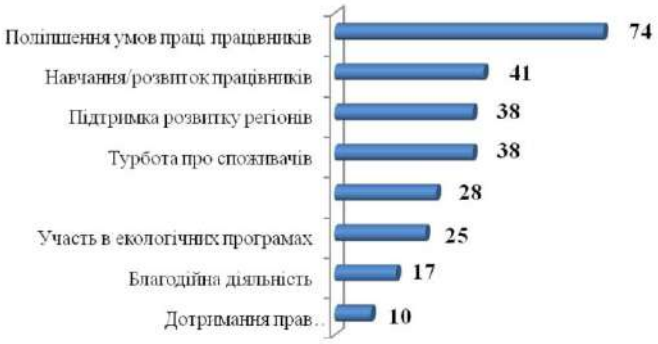

Рис. 2. Розподіл відповідей респондентів на запитання «У чому, на Вашу думку, полягає соціальна відповідальність бізнесу?», %

Джерело: власна розробка

ТОВ «Одеський хлібозавод № 4» планує долучитися до Благодійного фонду «Сильна Нація» та прийняти участь у реалізації соціально направленого проєкту з метою виробництва і реалізації соціально значущих сортів хліба для дитячих будинків. Суть проєкту полягає в тому, щоб щодня забезпечувати дитячі будинки свіжими і гарячими хлібобулочними виробами. Реалізація продукції буде проходити безпосередньо на місці виробництва, що дозволить

до мінімуму скоротити шлях хліба від печі до столу, а також виключити транспортні витрати на доставку продукції. Фінансуватися проєкту здійснюється за рахунок власних коштів. Початковий обсяг фінансування 1 млн. грн. Щомісяця планується випускати 60 тисяч булок хлібу. Слід зазначити, що даний хліб відноситься до категорії, «соціального» хліба. З урахуванням сформованої структури виробництва хліба за видами в середньому за галуззю, встановлено такі обсяги випуску: 50 % від загального денного обсягу білий хліб – 1000 булок; 30% житній хліб – 600 булок; 20% інші види хліба – 134 булки чорного хліба з висівками, 133 булки італійського хліба і 133 булки французьких.

Було прийнято рішення для організації процесу виробництва придбати лінію для випікання хлібобулочних виробів на замовлення. Дана лінія включає в себе все необхідне обладнання та спеціальну транспортну стрічку, яка об'єднує обладнання та переміщує заготівлі від одного технологічного процесу до іншого. Ціна складається з собівартості, прибутку, непрямих податків і надбавок. Норма прибутку для ціни хлібобулочних виробів дорівнює 25 % до собівартості. Собівартість – 14,96 грн. Прибуток –3,74. ПДВ – 1,9. Ціна відпускна 20,61 грн.

Прогноз руху грошових коштів робиться на 5 років. Цей розрахунок включає всі статті надходжень і платежів, необхідних для забезпечення виробничо-фінансової діяльності. Інвестиції необхідні для впровадження проєкту складають 1000 тис. грн. Розрахунок грошових потоків наведено у табл. 2.

Таблиця 3

Розрахунок грошових потоків

Найменування показника	2023 р.	2024 р.	2025 р.	2026 р.	2027 р.
Валовий дохід	1236,61	1236,61	1236,61	1236,61	1236,61
Поточні витрати	897,6	897,6	897,6	897,6	897,6
Амортизаційні відрахування	64,64	64,64	64,64	64,64	64,64
Оподаткований прибуток	274,37	274,37	274,37	274,37	274,37
Податок на прибуток	49,39	49,39	49,39	49,39	49,39
Чистий прибуток	224,98	224,98	224,98	224,98	224,98
Чистий грошовий потік	289,62	289,62	289,62	289,62	289,62
Коефіцієнт дисконтування	0,8929	0,7972	0,7118	0,6355	0,5674
Чистий приведений дохід	258,60	230,89	206,15	184,06	164,33
Чистий приведений дохід накопиченим підсумком	258,60	489,49	695,65	879,70	1044,03

Джерело: розроблено автором

Таблиця 4

Розрахунок основних показників ефективності реалізації проєкту

Показник	Розрахунок	Значення
1. Чистий приведений дохід	$ЧПД = \sum_{n=1}^{n} \frac{ДПi}{(1+d)^i} - IC$	44,03 тис. грн.
2. Термін окупності інвестицій	$TOI = \frac{IC}{(\sum_{n=1}^{n} \frac{ДПi}{(1+d)i})серед}$	4,9 року
3. Індекс дохідності	$ІД = \frac{\sum_{n=1}^{n} \frac{ДПi}{(1+d)i}}{IC}$	1,04

Джерело: розроблено автором

Економічна доцільність вкладання грошей у проєкт була розрахована на основі прогнозних п’яти років та були розраховані показники: чистий приведений дохід, термін окупності, індекс дохідності проєкту. Усі показники є позитивними, отже, проєкт вважається економічно доцільним.

Висновки. Проведений аналіз реалізації форм КСВ ТОВ «Одеський хлібозавод № 4» дає підстави для наступного висновку: підприємство активно займається соціальною діяльністю, стимулює лояльність співробітників за допомогою кадрової політики. Таким чином, підприємство можна позиціонувати як соціально відповідальний суб’єкт господарювання.

Стратегічним завданням на середньострокову перспективу для українського бізнесу стає якісне опрацювання та впровадження міжнародних стандартів КСВ, перетворення їх на ефективний інструмент підвищення конкурентоспроможності підприємства на внутрішньому та зовнішньому ринках. У довгостроковому періоді перспективою повинна стати розробка національної стратегії реалізації КСВ бізнесу.

Література:

1. Archie B. Carroll (1999). Corporate social responsibility evolution of a definitional construct Business and Society. Vol. 38 (3). P. 268-295.

2. Windsor D. (2001). The Future of Corporate Social Responsibility. The International J. of Organizational Analysis. Vol. 9, X. 3. P. 225-256.

3. М. Марревийк. Концепции и определения КСО и корпоративной устойчивости: между агентством и общением. Деловая этика. 2003. 44 (2-3). С. 95-105.

4. Р. Штойєр. Корпорации, заинтересованные стороны и устойчивое развитие: теоретическое исследование отношений между бизнесом и обществом. Деловая этика. 2005. № 61(3). Р. 263-281.

5. Ховард Р. Боуэн. Социальные обязанности предпринимателя. Этика и экономика общества. Нью-Йорк, Харпер. 1953. с. 380.

6. Супрун Н. Інститут корпоративної соціальної відповідальності: принципи, завдання та пріоритети розвитку. Наукові праці ДонНТУ. Серія «Економічна». 2015. Вип. 40-2. С. 190–197.

7. Пікульська О. Навіщо бізнесу працювати відповідально? Матеріали сайту Європейської Бізнес Асоціації в Україні. URL: http://www.eba.com.ua/uk/information-support/experts-talk/item/30440-olga-pikulska.

8. Місько Г. Вплив корпоративної соціальної відповідальності на ефективність операційної діяльності підприємства. Вісник соціально-економічних досліджень. 2019. № 36. С. 113–119.

9. Савенко І., Седікова І. Соціальне проєктування: сучасні вектори розвитку. Наукові перспективи. №1(7) 2021 с. 287-296.

10. Фіщук Н. Ю. Корпоративна культура організації: сутність, види, принципи та вплив на розвиток організації. URL: http://econjournal. vsau.org/files/pdfa/691.pdf

References:

1. Archie B. Carroll (1999). Corporate social responsibility evolution of a definitional construct Business and Society. Vol. 38 (3). p. 268-295. [in English].

2. Windsor D. (2001). The Future of Corporate Social Responsibility. The International J. of Organizational Analysis. Vol. 9, X. 3. P. 225-256. [in English].

3. M. Marrevyik. (2003). Kontseptsyy y opredelenyia KSO y korporatyvnoi ustoichyvosty: mezhdu ahentstvom y obshchenyem [Concepts and definitions of CSR and corporate sustainability: between agency and communication]. Business ethics. Vol. 44 (2-3). p. 95-105. [in English].

4. P. Steurer. (2005). Korporatsyy, zaynteresovannыe storonы y ustoichyvoe razvytye: teoretycheskoe yssledovanye otnoshenyi mezhdu byznesom y obshchestvomianvar. Business ethics. Vol. 61(3). P. 263-281. [in English].

5. Khovard R Boun. (1953). Sotsyalnie obiazannosty predprynymatelia. Etyka y ekonomyka obshchestva. [Social responsibilities of the entrepreneur]. Ethics and economics of society. New York, Harper. 380 p. [in English].

6. Suprun N. (2015). Instytut korporatyvnoi sotsialnoi vidpovidalnosti: pryntsypy, zavdannia ta priorytety rozvytku. [Institute of Corporate Social Responsibility: Principles, Tasks and Priorities of Development]. Scientific works of DonNTU. «Economic» series. Vol. 40-2. P. 190-197. [in Ukrainian].

7. Pikulska O. Navishcho biznesu pratsiuvaty vidpovidalno? Materialy saitu Yevropeiskoi Biznes Asotsiatsii v Ukraini. [Why do businesses work responsibly? Materials of the site of the European Business Association in Ukraine]. www.eba.com.ua. Retrieved from: http://www.eba.com.ua/uk/information-support/experts-talk/item/30440-olga-pikulska [in Ukrainian].

8. Misko H. (2019). Vplyv korporatyvnoi sotsialnoi vidpovidalnosti na efektyvnist operatsiinoi diialnosti pidpryiemstva. [The impact of corporate social responsibility on the efficiency of operating activities of the enterprise]. Bulletin of socio-economic research. Vol. 36. p. 113–119. [in Ukrainian].

9. Savenko I., Sedikova I. (2021). Sotsialne proiektuvannia: suchasni vektory rozvytku. [Social design: modern vectors of development]. Scientific perspectives. Vol. 1(7). p. 287-296. [in Ukrainian].

10. Fishchuk N. Yu. Korporatyvna kultura orhanizatsii: sutnist, vydy, pryntsypy ta vplyv na rozvytok orhanizatsii [Corporate culture of the organization: the essence, types, principles and impact on the development of the organization]. Retrieved from: http://econjournal. vsau.org/files/pdfa/691.pdf [in Ukrainian].

УДК 332.2+332.64

https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-3(21)-131-144

Третяк Антон Миколайович, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН, професор кафедри управління земельними ресурсами та земельного кадастру, Білоцерківський національний аграрний університет, пл. Соборна, 8/1, м. Біла Церква, Київська обл., 09100, тел.: (050) 312-81-78, https//orcid.org/0000-0002-1154-4797

Третяк Валентина Миколаївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри геодезії та землеустрою, Сумський національний аграрний університет, вул. Герасима Кондратьєва, 160, м. Суми, 0021, тел.: (050) 312-81-78, https//orcid.org/0000-0001-6779-1941

Вольська Ангелія Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та економіки, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти "Кам'янець-Подільський державний інститут», вул. Годованця, 13, м. Кам'янець-Подільський, 32300, тел.: (097) 315-16-30, https//orcid.org/0000-0001-7119-0436

НАУКОВІ ПРОБЛЕМИ МЕТОДИКИ НОРМАТИВНОЇ ГРОШОВОЇ ОЦІНКИ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК В УКРАЇНІ

Анотація. У статті здійснено дослідження та аналіз методики здійснення нормативної грошової оцінки земельних ділянок за єдиною уніфікованою методикою, яка затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2021 р. № 1147 та якою передбачено спрощення чинних методик нормативної грошової оцінки земель в Україні. Вказана методика направлена на забезпечення нормативної грошової оцінки земельних ділянок усіх категорій та форм власності в межах території громад незалежно від їх розташування за принципом організаційної єдності процесу оцінки, приведення методики оцінки у відповідність до вимог чинного законодавства, а також створення передумов для реалізації органами місцевого самоврядування повноважень із затвердження технічної документації із нормативної грошової оцінки земель в межах території відповідних громад. Разом з тим, така уніфікація дає змогу говорити про наявність низки методичних проблем, що пов'язані з особливостями функцій землі, зокрема її використання як територіального базису, природного ресурсу і основного засобу виробництва. Так з'ясовано, що для визначення базових показників нормативної грошової оцінки земельних ділянок в населених пунктах, замість дійсного капіталізованого рентного

доходу, використані значення чинних оцінок, які розраховані за «старими методиками». Таке «спрощення» методики оцінки земельних ділянок означає легалізацію чинних базових показників оцінки, розрахованих за витратним принципом. Проте ці показники не мають нічого спільного ані з доходом, який здатний генерувати земельна ділянка, ані з ринковою її вартістю. Одночасно з'ясовано, що методичні підходи визначення нормативів капіталізованого рентного доходу ні в методиці, ні в пояснювальній записці до постанови прийняття методики, не розкриваються. Обґрунтовано, що для категорії земель житлової і громадської забудови, які використовуються як територіальний базис, ключовим показником є витрати на освоєння та облаштування території населеного пункту, його розташування в загальнодержавній, регіональній і місцевій системах виробництва та розселення, функціонального використання земель. Для категорії земель сільськогосподарського та лісогосподарського призначення, які використовуються як основний засіб виробництва, ключовим показником є норматив капіталізованого рентного доходу в залежності від природно-сільськогосподарських районів та показників бонітування ґрунтів. Для категорії земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, земель оздоровчого призначення, земель історико-культурного призначення та земель водного фонду, які використовуються як природний ресурс, ключовим показником є норматив капіталізованого рентного доходу для відповідної категорії земель в залежності від цінності земель та інших природних ресурсів (міжнародного, національного, регіонального та місцевого значення), місця розташування, функціонального використання і складу угідь. Методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення нормативна грошова оцінка визначається відповідно до нормативу капіталізованого рентного доходу на землях сільськогосподарського призначення природно-сільськогосподарських районів областей та показників бонітування ґрунтів шляхом складання шкал нормативної грошової оцінки агровиробничих груп ґрунтів природно-сільськогосподарських районів (для сільськогосподарських угідь). З'ясовано, що вартість земельних ділянок сільськогосподарського призначення, визначеної за методикою нормативної грошової оцінки земельних ділянок є більшою (38 912 грн/га) на 6 216 грн/га від вартості визначеної за методикою нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення (32 696 грн/га), або на 19% вища. Проте, методика нормативної грошової оцінки земельних ділянок сільськогосподарського призначення не враховує підтипи землекористування різних ділянок (*наприклад, які використовуються в польовому підтипі землекористування чи в ґрунтозахисному*), які мають не однакову доходність із одиниці площі та/або виконують природоохоронну функцію. Встановлено, що чистий операційний дохід в середньому по сівозміні на земельній ділянці польового підтипу землекористування складає 1330 грн/га а на земельній ділянці ґрунтозахисного підтипу землекористування – 907 грн/га. Відповідно

розрахункова нормативна грошова оцінка ділянки польового підтипу землекористування складатиме - 43 890 грн/га а земельної ділянки ґрунтозахисного підтипу землекористування - 29 931 грн/га. Крім того, земельна ділянка ґрунтозахисного підтипу землекористування розміщена у відновлюваній території екомережі і має статус природоохоронних земель багатофункціонального використання, проте при оцінці за методикою нормативної грошової оцінки земельних ділянок, цей фактор не враховується. Обґрунтовано, що залежно від функцій, які виконують земельні та інші природні ресурси в процесі їх використання, повинні визначатися методичні підходи до визначення нормативної грошової оцінки земельних ділянок відповідних категорій земель. Наявність виявлених методичних проблем здійснення нормативної грошової оцінки земельних ділянок за єдиною уніфікованою методикою не дозволять використовувати її дані для ефективного регулювання земельних відносин та економічного стимулювання раціонального використання і охорони земель.

Ключові слова: нормативна грошова оцінка земельних ділянок, нормативна грошова оцінка земель сільськогосподарського призначення.

Tretiak Anton Nikolaevich, Doctor of Economics, Professor, Chief Researcher, Bila Tserkva National Agrarian University, pl. Soborna, 8/1, Bila Tserkva, Kyiv region, 09100, tel.: (050) 312-81-78, https//orcid.org/0000-0002-1154-4797

Tretiak Valentyna Nikolaevna, Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Geodesy and Land Management, Sumy National Agrarian University, street Gerasim Kondratiev, 160, Sumy, 0021, tel.: (050) 312-81-78, https//orcid.org/0000-0001-6779-1941

Vol`s`ka Anheliia Alexandrovna, PhD, Associate Professor, Department of Finance and Economics Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education "Kamianets-Podilsky State Institute", street Hodovantsya, 13, Kamyanets′-Podil′s′kyy, tel.: (097) 315-16-30, https//orcid.org/0000-0001-7119-0436

SCIENTIFIC PROBLEMS OF THE METHOD OF NORMATIVE MONETARY EVALUATION OF LAND PLOTS IN UKRAINE

Abstract. The research and analysis of normative monetary valuation of land plots methodology according to the unified methodology, which was approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine on November 3, 2021 № 1147 and which provides for simplification of existing methods of regulatory monetary valuation of land in Ukraine are examined in the article. This methodology is aimed at ensuring the normative monetary valuation of land of all categories and forms of ownership within

communities, regardless of their location on the principle of organizational unity of the valuation process, bringing the valuation methodology in line with current legislation, and creating preconditions for local government on approval of technical documentation on normative monetary valuation of lands within the territory of the respective communities. At the same time, such unification allows us to talk about the existence of a number of methodological problems related to the peculiarities of land functions, including its use as a territorial basis, natural resource and main means of production. Thus, it was found that to determine the basic indicators of normative monetary land valuation of inhabited areas, instead of the actual capitalized rental income, was used the value of current estimates, which are calculated according to the "old methods". This "simplification" of the land valuation methodology means the legalization of the current basic indicators of valuation, calculated on a cost principle. However, these indicators have nothing to do with either the income that the land can generate or its market value. At the same time, it was found that the methodological approaches to determining the norms of capitalized rental income are disclosed neither in the methodology, nor in the explanatory note to the decision to adopt the methodology. It is substantiated that for the category of land for housing and public buildings used as a territorial basis, the key indicator is the cost of development and arrangement of the territory of inhabited area, its location in national, regional and local systems of production and settlement, functional land use. For the category of agricultural and forestry lands, which are used as the main means of production, the key indicator is the rate of capitalized rental income depending on the natural-agricultural areas and indicators of soil quality assessments. For the category of nature reserves and other conservation lands, health-improving lands, historical and cultural lands and water fund lands used as a natural resource, the key indicator is the capitalized rental income ratio for the respective land category depending on the value of land and other natural lands resources (international, national, regional and local importance), location, functional use and composition of lands. Normative monetary valuation of agricultural lands methods, normative monetary valuation is determined in accordance with the norm of capitalized rental income on agricultural lands of natural-agricultural districts of regions and indicators of soil quality assessments by means of normative monetary valuation compiling scales of agro-productive groups of soils of nature-agricultural districts (for agricultural lands).

It was found that the value of agricultural land determined by the method of normative monetary valuation of land, is higher (38 912 UAH / ha) by 6 216 UAH / ha than the value determined by the method of normative monetary valuation of agricultural land (32 696 UAH / ha), or 19% higher. However, the method of normative monetary valuation of agricultural land does not take into account subtypes of land use of different plots (for example, used in the field subtype of land use or in soil protection), which have different yields per unit area and / or perform environmental function. It is established that the net operating income on average on crop rotation on the land plot of the field subtype of land use is 1330 UAH / ha and

on the land plot of the soil protection subtype of land use - 907 UAH / ha. Accordingly, the estimated normative monetary valuation of the field subtype of land use will be - 43 890 UAH / ha and the land plot of the soil protection subtype of land use - 29 931 UAH / ha. In addition, the land plot of soil protection subtype of land use is located in the regenerated territory of the ecological network and has the status of multifunctional nature protection lands, however, this factor is not taken into account when assessing land plots according to the normative monetary valuation method. It is substantiated that depending on the functions performed by land and other natural resources in the process of their use, methodological approaches to determining the normative monetary valuation of land plots of the respective land categories should be determined. The presence of identified methodological problems of regulatory monetary valuation of land by a single unified methodology will not allow the usage of its data for effective regulation of land relations and economic incentives for rational use and protection of land.

Keywords: normative monetary valuation of land plots, normative monetary valuation of agricultural lands.

Постановка проблеми. Постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2021 р. № 1147 затверджено методику нормативної грошової оцінки земельних ділянок [1], якою передбачено уніфікацію та спрощення чинних методик нормативної грошової оцінки земель в Україні, забезпечення нормативної грошової оцінки земельних ділянок усіх категорій та форм власності в межах території громад незалежно від їх розташування за принципом організаційної єдності процесу оцінки, приведення методики оцінки у відповідність до вимог чинного законодавства, а також створення передумов для реалізації органами місцевого самоврядування повноважень із затвердження технічної документації із нормативної грошової оцінки земель в межах території відповідних громад.

Як зазначається в пояснювальній записці до Постанови, проблема, яку передбачено вирішити це поєднання трьох окремих методичних підходів до проведення нормативної грошової оцінки земель, а саме: нормативна грошова оцінка земель населених пунктів (постанова Кабінету Міністрів України від 23 березня 1995 р. № 213 «Про Методику нормативної грошової оцінки земель населених пунктів») [2]; нормативна грошова оцінка земель несільськогосподарського призначення за межами населених пунктів (постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1278 «Про затвердження Методики нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів)») [3]; нормативна грошова оцінка земель сільськогосподарського призначення (постанова Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2016 р. № 831 «Про затвердження Методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення») [4]. Уніфікований підхід передбачає

визначення нормативної грошової оцінки земельної ділянки як добутку площі земельної ділянки на норматив капіталізованого рентного доходу за одиницю площі, а також п'яти коефіцієнтів, що характеризують регіональні та зональні фактори місцеположення земельної ділянки, місцеположення земельної ділянки, цільове призначення земельної ділянки, належність земельної ділянки до певної категорії земель, а також індексацію нормативної грошової оцінки земель за період від затвердження нормативу капіталізованого рентного доходу до дати проведення оцінки. Наскільки така уніфікація є об'єктивною і можливою у контексті якості показників оцінки розглянемо в даному дослідженні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У наукових дослідженнях Дехтяренко Ю., Добряк Д., Заяць В., Палеха Ю., Третяк А., Мартин А., Микула О., Федоров М., Ковалишин О, Рижок З. та інших вчених розглядають методичні засади удосконалення оцінки земель.

Мета статті — дослідити та проаналізувати методичні проблеми здійснення нормативної грошової оцінки земельних ділянок за єдиною уніфікованою методикою як важливого економічного інструменту регулювання земельних відносин та економічного стимулювання раціонального використання і охорони земель.

Виклад основного матеріалу. Нова Методика передбачає, що «об'єктом нормативної грошової оцінки є земельні ділянки усіх категорій та форм власності в межах території територіальної громади (або її частини)» [1]. Разом з тим, згідно статті 3 закону України «Про оцінку земель» визначено, що об'єктами оцінки земель є крім земельних ділянок «територія адміністративно-територіальних одиниць або їх частин, території оціночних районів та зон …» [5].

Новою методикою нормативної грошової оцінки земельних ділянок [1], визначено, що норматив капіталізованого рентного доходу для земель житлової та громадської забудови, земель рекреаційного призначення, земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення визначається залежно від чисельності населення у населеному пункті, що є адміністративним центром територіальної громади (*Додаток 1 до Методики*). Для земель сільськогосподарського призначення, земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, земель оздоровчого призначення, земель історико-культурного призначення, земель лісогосподарського призначення та земель водного фонду, норматив капіталізованого рентного доходу (*Додаток 2 до Методики*) визначений в розрізі категорій земель. Проте, методичні підходи визначення нормативів капіталізованого рентного доходу ні в методиці, ні в пояснювальній записці до постанови прийняття методики, не розкриваються. Зокрема, новою методикою визначено, що для земель населених пунктів основою оцінки є не рентний дохідд, а сума «***витрат на облаштування території***» які застосовувалися в попередній методиці. Ці витрати вираховуються як відношення відновної

вартості всіх комунікацій населеного пункту до площі його забудови. Окрім очевидної невідповідності закону (*обрахування оцінки на підставі «витрат», а не «доходів»*), прийнятий підхід викликає чимало питань щодо своєї справедливості в принципі.

Особливо слід зазначити особливості визначення нормативної грошової оцінки земель категорії земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, земель історико-культурного призначення, для яких рентний дохід залежить від не прямого (дотичного) використання, зокрема, поглинання вуглецю, підтримки біологічного і ландшафтного різноманіття, захист земель від ерозії, водорегулюючої та функції очистки води, використання як мисливських угідь а також збереження їх цінності для майбутніх поколінь.

Натомість нова Методика пропонує вважати, що ***норматив капіталізованого рентного доходу є однаковим для населених пунктів (та територій відповідної громади)*** із чисельністю населення у межах порогових показників. Таким чином, базовий показник є однаковим у Харкові і Одесі; Вінниці,: Житомирі, Миколаєві та Чернігові (табл.1).

Таблиця 1. Витяг із нормативів капіталізованого рентного доходу для земель житлової та громадської забудови

Норматив капіталізованого рентного доходу згідно з Додатком 1 Методики		Чинні базові показники згідно Методики нормативної грошової оцінки земель населених пунктів		
Чисельність населення у населеному пункті, що є адміністративним центром громади	Норматив капіталізованого рентного доходу, гривень за квадратний метр	Місто за чисельністю населення на 2020 р. згідно з офіційною статистикою	Рік проведення нормативної грошової оцінки	Середня базова вартість земель на 2020 р. з врахуванням індексації, гривень за квадратний метр
від 1000 до 1500 тис. осіб	639	Харків	2018	639,78
		Одеса	2016	426,88
від 250 до 500 тис. осіб	386	Вінниця	2012	551,71
		Житомир	2012	473,22
		Миколаїв	2018	340,76
		Чернігів	2016	291,84

Розробники не повідомляють механізмів розрахунку показників «нормативу капіталізованого рентного доходу», запропонованих у Додатку 1

Методики. Проте, якщо порівняти ці показники із чинними базовими показниками нормативної грошової оцінки населених пунктів (*згідно з довідником Держгеокадастру на 2020 рік*), то виявляється, що замість того, щоб нарешті виконати вимогу закону та обрахувати дійсний капіталізований рентний дохід, були просто скопійовані значення чинних оцінок (*розраховані за «старими методиками»*).

Таке «спрощення» методики оцінки земельних ділянок означає легалізацію чинних базових показників оцінки, розрахованих за витратним принципом. Проте ці показники не мають нічого спільного ані з доходом, який здатний генерувати земельна ділянка, ані з ринковою її вартістю.

В додатку 2 до Методики нормативної грошової оцінки земельних ділянок [1] приведені нормативи капіталізованого рентного доходу (*Нрд*) для земель сільськогосподарського призначення в розмірі 27 500 гривень за гектар, земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення в розмірі 73 815 гривень за гектар, земель оздоровчого призначення в розмірі 47 081 гривень за гектар, земель історико-культурного призначення в розмірі 74 566 гривень за гектар, земель лісогосподарського призначення в розмірі 5 976 гривень за гектар та земель водного фонду в розмірі 13 210 гривень за гектар на 1 січня 2020 року.

Для земель сільськогосподарського призначення норматив капіталізованого рентного доходу взятий як середньозважений із Довідника показників нормативної грошової оцінки сільськогосподарських угідь в Україні станом на 01.01.2020 визначений згідно із Методикою нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення, що затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2016 р. № 831 [4]. Як були розраховані нормативи капіталізованого рентного доходу для земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, земель оздоровчого призначення, земель історико-культурного призначення, земель лісогосподарського призначення та земель водного фонду станом на 1 січня 2020 року нам з’ясувати не вдалося. Тому подальші дослідження здійснимо для земель сільськогосподарського призначення.

Розглянемо результати оцінки орних земель на прикладі території Сокільської громади Кам’янець Подільського району Хмельницької області в межах Проекту організації території НПП «Подільські Товтри» [6].

Згідно Методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення [4] нормативна грошова оцінка визначається відповідно до нормативу капіталізованого рентного доходу на землях сільськогосподарського призначення природно-сільськогосподарських районів областей, згідно з додатком та показників бонітування ґрунтів шляхом складання шкал нормативної грошової оцінки агровиробничих груп ґрунтів

природно-сільськогосподарських районів (для сільськогосподарських угідь). Для Чемеровецького природно сільськогосподарського району Хмельницької області норматив капіталізованого рентного доходу складає 36 329 грн/га а середній бал бонітету ґрунтів орних земель – 54. Нормативна грошова оцінка агровиробничих груп ґрунтів ріллі відповідної земельної ділянки здійснюється за формулою:

$$Гагр.з.д. = Гу \times Багр : Б, \quad (1)$$

де *Гагр.з.д.* - нормативна грошова оцінка агровиробничої групи ґрунтів відповідної земельної ділянки, гривень за гектар;

Гу - норматив капіталізованого рентного доходу відповідного сільськогосподарського угіддя природно-сільськогосподарського району області, гривень за гектар;

Багр - бал бонітету агровиробничої групи ґрунтів відповідного сільськогосподарського угіддя природно-сільськогосподарського району;

Б - середній бал бонітету ґрунтів відповідної земельної ділянки.

Враховуючи, що 2 вибрані земельні ділянки на території Сокільської громади Кам'янець Подільського району Хмельницької області, які використовуються в польовій сівозміні та ділянці постійного залуження, що відноситься до складових екомережі. Ділянки характеризуються темно-сірими опідзоленими і реградованими ґрунтами слабозмитими середньосуглинковими ґрунтами і мають бал бонітету 60, здійснимо розрахунок нормативної грошової оцінки одиниці площі ділянки:

$$Гагр.з.д. = 36\,329 \text{ грн/га x } 54 : 60 = 32\,696 \text{ грн/га}$$

Нормативна грошова оцінка одиниці площі земельної ділянки (*Цн*) визначається за формулою [1]:

$$Цн = Нрд \text{ x } Кцп \text{ x } Кмц \text{ x } Кні, \quad (2)$$

де *Нрд* — норматив капіталізованого рентного доходу за одиницю площі згідно з додатком 1;

Кцп — коефіцієнт, який враховує цільове призначення земельної ділянки відповідно до відомостей Державного земельного кадастру;

Кмц — коефіцієнт, який враховує особливості використання земельної ділянки в межах категорії земель за основним цільовим призначенням;

Кні — добуток коефіцієнтів індексації нормативної грошової оцінки земель за період від затвердження нормативу капіталізованого рентного доходу до дати проведення оцінки.

Розрахунок нормативної грошової оцінки землекористування прибережної захисної смуги за підходом методики оцінки земельних ділянок [1] приведений в табл. 2.

Таблиця 2. Розрахунок нормативної грошової оцінки земельної ділянки

Показники	Значення	
	ділянка 1	ділянка 2
Розташування земельної ділянки:	Польова сівозміна	Ділянка прстійного залуження
Код цільового призначення земельної ділянки:	01.01	01.01
Тип (підтип) землекористування:		
сільськогосподарський (польовий)	базовий	-
сільськогосподарський (грунтозахисний)	-	базовий
природоохоронний	-	допоміжний
Значення нормативу рентного доходу (*Нрд*), грн./га для:		
земель сільськогосподарського призначення	27 500	27 500
земель природоохоронного призначення	-	73 815
Коефіцієнт *Кцп*:	1	1
Коефіцієнт *Кмц*	1,415	1,415
Коефіцієнт індексації нормативної грошової оцінки земель Кі (2021 рр.):	1,0	1,0
Нормативна грошова оцінка 1 га, грн	**38 912**	**38 912**
Чистий операційний дохід в середньому по сівозміні, грн./га	1330	907
Термін капіталізації для нормативної грошової оцінки, років	33	33
Розрахункова нормативна грошова оцінка, грн./га	**43 890**	**29 931**

Коефіцієнт, який враховує особливості використання земельної ділянки в межах категорії земель за основним цільовим призначенням (Кмц), для сільськогосподарських угідь на землях сільськогосподарського призначення (рілля, перелоги, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища) визначається за такою формулою:

$$Кмц = Кпсгр \times Багр : Бпсгр, \qquad (3)$$

де *Кпсгр* — коефіцієнт, який враховує розташування територіальної громади в межах природно-сільськогосподарського району для відповідного угіддя, приймається відповідно до додатка 9, *(рівний 1,321)*;

Багр — бал бонітету агровиробничої групи ґрунтів відповідного сільськогосподарського угіддя природно-сільськогосподарського району, (*рівний 60 балів*);

Бпсгр — середній бал бонітету ґрунтів відповідного сільськогосподарського угіддя природно-сільськогосподарського району, що приймається відповідно до додатка 9, (*рівний 56 балів*).

Відповідно коефіцієнт, який враховує особливості використання земельної ділянки в межах категорії земель за основним цільовим призначенням дорівнює:

$$Кмц = 1{,}321 \text{ x } 60 : 56 = 1{,}415$$

Відповідно, нормативна грошова оцінка за підходом методики оцінки земельних ділянок становитиме:

$$Цн = 27\,500 \text{ x } 1{,}415 = 38\,912 \text{ грн/га}.$$

Таким чином, вартість земельних ділянок визначеної за Методикою нормативної грошової оцінки земельних ділянок [1] є більшою (38 912 грн/га) на 6 216 грн/га від вартості визначеної за Методикою нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення [4] (32 696 грн/га), або на 19% вища.

Разом з тим, Методика нормативної грошової оцінки земельних ділянок [1] не враховує підтип землекористування різних ділянок (*перша використовується в польовому підтипі землекористування а друга в ґрунтозахисному* [7]), що характеризує не однакову доходність із одиниці площі. Так, чистий операційний дохід в середньому по сівозміні на першій земельній ділянці складає 1330 грн/га а по другій – 907 грн/га. Відповідно розрахункова нормативна грошова оцінка першої ділянки складатиме - 43 890 грн/га та по другій ділянці - 29 931 грн/га. Крім того, друга земельна ділянка розміщена у відновлюваній території екомережі [8] і має статус природоохоронних земель багатофункціонального використання, проте при оцінці цей фактор не враховується.

Треба зазначити, що концептуальною особливістю земельного законодавства є поєднання особливостей функцій землі щодо її використання «як територіального базису, природного ресурсу і основного засобу виробництва» [9].

В цьому зв’язку зазначимо, що для категорії земель житлової та громадської забудови, які використовуються як територіальний базис, ключовими є витрати на освоєння та облаштування території населеного пункту, його розташування в загальнодержавній, регіональній і місцевій системах виробництва та розселення, функціонального використання земель [2].

Для категорії земель сільськогосподарського та лісогосподарського призначення, які використовуються як основний засіб виробництва, ключовим показником є норматив капіталізованого рентного доходу в залежності від природно-сільськогосподарських районів та показників бонітування ґрунтів [4]. Рентний дохід - це дохід, який можна отримати із землі як фактору виробництва, залежно від якості та місця розташування земельної ділянки [5].

Для категорії земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, земель оздоровчого призначення, земель історико-культурного

призначення та земель водного фонду, які використовуються як природний ресурс, ключовим показником є норматив капіталізованого рентного доходу для відповідної категорії земель в залежності від цінності земель та інших природних ресурсів (міжнародного, національного, регіонального та місцевого значення), місця розташування, функціонального використання і складу угідь [3].

Отже, залежно від функцій, які виконують земельні та інші природні ресурси в процесі їх використання, повинні визначатися методичні підходи до визначення нормативної грошової оцінки земельних ділянок відповідних категорій земель. Крім того, в процесі удосконалення методичних підходів щодо визначення нормативної грошової оцінки земельних ділянок необхідне врахування підтипів землекористування які мають різну доходність з одиниці площі та екологічного фактору у випадку природоохоронного допоміжного використання. Ці напрями удосконалення потребують подальших досліджень, для того щоб дані нормативної грошової оцінки земельних ділянок можна було використати при розробці показників та механізмів економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель, особливо формування сталого (збалансованого) землекористування.

Висновки. Дослідження та аналіз методики здійснення нормативної грошової оцінки земельних ділянок за єдиною уніфікованою методикою (2021) дає змогу говорити про наявність низки методичних проблем, що пов’язані з особливостями функцій землі, зокрема її використання як територіального базису, природного ресурсу і основного засобу виробництва. Так з’ясовано, що для визначення базових показників нормативної грошової оцінки земельних ділянок в населених пунктах, замість дійсного капіталізованого рентного доходу, використані значення чинних оцінок, які розраховані за «старими методиками». Методика нормативної грошової оцінки земельних ділянок сільськогосподарського призначення не враховує підтип землекористування різних ділянок (*наприклад, які використовуються в польовому підтипі землекористування чи в ґрунтозахисному*), які мають не однакову доходність із одиниці площі та/або виконують природоохоронну функцію.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі заключаються в розробленні методичних підходів нормативної грошової оцінки земельних ділянок з врахуванням особливостей функцій землі та інших природних ресурсів та їх цінності в розвитку суспільних відносин України.

Література:

1. Методика нормативної грошової оцінки земельних ділянок. Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2021 р. № 1147. Електронний ресурс: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-2021-%D0%BF#Text.

2. Методика нормативної грошової оцінки земель населених пунктів. Постанова Кабінету Міністрів України від 23 березня 1995 р. № 213. Електронний ресурс: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213-95-%D0%BF#Text.

3. Методика нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів). постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1278. Електронний ресурс: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1278-2011-%D0%BF#Text.

4. Методика нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення. Постанов Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2016 р. № 831. Електронний ресурс: https://zakon.rada.gov.ua › 831-2016-п.

5. Закон України «Про оцінку земель». Електронний ресурс: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15#Text.

6. Проект організації території національного природного парку «Подільські товтри» охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів. К.: ДЗ ДЕА. 2012, в 4-х томах. 480 с.

7. Третяк А. М., Третяк В. М. Зонування земель: законодавчий колапс та наукові засади планування розвитку землекористування об'єднаних територіальних громад. Агросвіт № 23, 2020. с. 3-9.

8. Закон України «Про екологічну мережу України». Електронний ресурс: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1864-15#Text

9. Земельний кодекс України. Електронний ресурс: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/2768-14#Text.

References:

1. Postanova Kabinetu Ministriv Ukraïni "Metodika normativnoï groshovoï ocinki zemel'nih diljanok" [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Methods of normative monetary valuation of land"]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-2021-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

2. Postanova Kabinetu Ministriv Ukraïni "Metodika normativnoï groshovoï ocinki zemel' naselenih punktiv" [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Methods of normative monetary valuation of lands of inhabited areas"]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213-95-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

3. Postanova Kabinetu Ministriv Ukraïni "Metodika normativnoï groshovoï ocinki zemel' nesil's'kogospodars'kogo priznachennja (krim zemel' naselenih punktiv)" [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Methods of normative monetary valuation of non-agricultural lands (except lands of settlements)]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1278-2011-%D0%BF#Text. [in Ukrainian].

4. Postanova Kabinetu Ministriv Ukraïni "Metodika normativnoï groshovoï ocinki zemel' sil's'kogospodars'kogo priznachennja" [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Methods of normative monetary valuation of agricultural lands]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua ›831-2016-p. [in Ukrainian].

5. Zakon Ukraïni «Pro ocinku zemel'» [The Law of Ukraine "On Land Valuation"]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15#Text. [in Ukrainian].

6. *Proekt organizacії teritorії nacional'nogo prirodnogo parku «Podil's'ki tovtri» ohoroni, vidtvorennja ta rekreacijnogo vikoristannja jogo prirodnih kompleksiv i ob'єktiv [Project of organization of the territory of the national natural park "Podilsky Tovtry" of protection, reproduction and recreational use of its natural complexes and objects]*. (vol. 1-4). K .: DZ DEA [in Ukrainian].

7. Tretiak, A., Tretiak, V. (2020). Zonuvannja zemel': zakonodavchij kolaps ta naukovi zasadi planuvannja rozvitku zemlekoristuvannja ob'єdnanih teritorial'nih gromad [Land zoning: legislative collapse and scientific funda& mentals of planning the land use development by united territorial community]. *Agrosvit – Agrosvit,* 23, 3—9 [in Ukrainian].

8. Zakon Ukraïni «Pro ekologichnu merezhu Ukraïni» [The Law of Ukraine "On the Ecological Network of Ukraine" https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1864-15#Text (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from [in Ukrainian].

9. Zemel'nij kodeks Ukraïni [The Land Code of Ukraine]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text. [in Ukrainian].

УДК 331.5:314

https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-3(21)-145-157

Ушакова-Кирпач Ірина Михайлівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та управління персоналом, Центральноукраїнський інститут ПрАТ "ВНЗ "Міжрегіональна Академія управління персоналом", вул. Варшавська, 2, м. Кропивницький, 25026, тел.: (0522) 27-50-07, https://orcid.org/0000-0002-1692-5572

Калінін Андрій Миколайович, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри економіки та управління персоналом, Центральноукраїнський інститут ПрАТ "ВНЗ "Міжрегіональна Академія управління персоналом", вул. Варшавська, 2, м. Кропивницький, 25026, тел.: (0522) 27-50-07, https://orcid.org/0000-0002-1081-7861

Гребінчук Олеся Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та управління персоналом, Центральноукраїнський інститут ПрАТ "ВНЗ "Міжрегіональна Академія управління персоналом", вул. Варшавська, 2, м. Кропивницький, 25026, тел.: (0522) 27-50-07, https://orcid.org/0000-0003-4812-155X

ЕКОНОМІЧНИЙ ТА ПСИХОЛОГО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАЙНЯТОСТІ В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню основних економіко-правових та соціально-психологічних показників зайнятості молоді, аналізу молодіжної політики зайнятості в Україні. Досліджуються напрями вдосконалення правових та психологічних аспектів зайнятості молоді в умовах світового та національного перерозподілу трудових ресурсів, інтенсифікації міграції економічно-активного населення молодших вікових груп.

Встановлено, що трансформації вітчизняного ринку праці викликали необхідність перегляду інструментарію державної молодіжної політики зайнятості. Доведена необхідність оновлення підходів щодо підтримки молоді через впровадження випереджаючої моделі освіти, розвитку безперервної освіти з превалюванням неформальних форм навчання та глобальної системи освіти, зростання якісно нових спеціальностей відповідно до потреб ринку праці, вимог інноваційного, науково-технічного та технологічного прогресу. Відмічено, що працевлаштування молоді, як рушійної сили сучасного світу, є одним із найгостріших проблем сьогодення. Молодь визнана найбільш уразливою та соціально незахищеною категорією населення, адже реалізувати

своє право наі працю молодим громадянам перешкоджає відсутність достатнього практичного досвіду, правових та професійнихізнань, морально-психологічної непідготовленості доі конкуренції на ринку праці.

Обґрунтована необхідність підвищення рівня комунікаційної спроможності, соціально-економічної адаптивності, підвищення самостійності та конкурентоспроможності молоді. Це дозволить створити нові галузі, робочі місця, виробництво товарів та послуг для підвищення продуктивності праці та зниження рівня безробіття серед молоді.

Проведений SWOT-аналіз системи державної молодіжної політики зайнятості дозволив виявити її сильні та слабкі сторони. На думку авторів, слабкі сторони та загрози державної молодіжної політики зайнятості потребують розробки дієвих механізмів їх перетворення в рушійні сили розвитку світового молодіжного ринку праці.

Ключові слова: зайнятість населення, ринок праці, безробіття, молодь, працевлаштування молоді, молодіжна політика

Ushakova-Kyrpach Iryna Candidate of Economic Sciences (Ph.D), Associate professor, assistant professor of the department of economics and personnel management, Central Ukrainian Institute of PJSC "Interregional Academy of Personnel Management", Varshavska St., 2, Kropyvnytsky, 25026, tel.: (0522) 27-50-07, https://orcid.org/0000-0002-1692-5572

Kalinin Andrii Mykolaiovych Candidate of Pedagogical Sciences (Ph.D), Associate professor, Head of the department of economics and personnel management, Central Ukrainian Institute of PJSC "Interregional Academy of Personnel Management", Varshavska St., 2, Kropyvnytsky, 25026, tel.: (0522) 27-50-07, https://orcid.org/0000-0002-1081-7861

Grebinchuk Olesia Mykolaivna Candidate of Economic Sciences (Ph.D), Associate professor, assistant professor of the department of economics and personnel management, Central Ukrainian Institute of PJSC "Interregional Academy of Personnel Management", Varshavska St., 2, Kropyvnytsky, 25026, tel.: (0522) 27-50-07, https://orcid.org/0000-0003-4812-155X

ECONOMIC AND PSYCHOLOGICAL AND LEGAL ANALYSIS OF YOUTH EMPLOYMENT POLICY IN UKRAINE

Abstract. The article is devoted to the study of the main economic, legal, social and psychological indicators of youth employment, analysis of youth employment policy in Ukraine. The directions of improvement of legal and psychological aspects of youth employment in the conditions of world and national redistribution of labour

resources, intensification of migration of economically active population of younger age groups are investigated.

It is established that the transformations of the domestic labour market necessitated a revision of the tools of the state youth employment policy. The need to update approaches to support youth through the introduction of advanced education, the development of lifelong learning with the predominance of non-formal learning and the global education system, the growth of qualitatively new specialties in accordance with labour market needs, innovation, scientific, technological and technological progress. It is noted that youth employment as a driving force of the modern world is one of the most acute problems today. Young people are recognized as the most vulnerable and socially vulnerable category of the population, because to exercise their right to work young citizens are hampered by lack of sufficient practical experience, legal and professional knowledge, moral and psychological unpreparedness and competition in the labor market.

The need to increase the level of communication capacity, social and economic adaptability, increase the independence and competitiveness of young people is justified. This will create new industries, jobs, production of goods and services to increase productivity and reduce youth unemployment.

The SWOT-analysis of the system of the state youth employment policy allowed to reveal its strengths and weaknesses. According to the authors, the weaknesses and threats of the state youth employment policy require the development of effective mechanisms for their transformation into the driving forces of the global youth labour market.

Key words: employment, labour market, unemployment, youth, youth employment, youth policy

Постановка проблеми. Зайнятість як базовий елемент ринкової економіки виступає індикатором соціально-економічного розвитку держави, рівня соціальної захищеності населення. Державна політика зайнятостіі є найважливішим фактором збереження та зміцнення цілісностіідержави, соціально-політичної стабільності суспільства, стратегічною складовоюі регуляції життєдіяльності громадян. Оцінити її ефективність неможливо без аналізу функціонування ринку праці, обґрунтування інституційного середовища та його нормативно-правового забезпечення, вибору європейського вектору розвитку в системі активної і пасивної політики зайнятості.

Загострення соціально-економічних проблем, викликаних подіями 2014 року, військовими діями на сході Україні, затяжними карантинними обмеженнями призвели до істотних трансформацій вітчизняного ринку праці, необхідності перегляду інструментарію державної політики зайнятості, особливо для економічно-активного молодого покоління.

Працевлаштування молоді, як рушійної сили сучасного світу, є одним із найгостріших проблем сьогодення. Молодь визнана найбільш уразливою та

соціально незахищеною категорією населення, адже реалізувати своє право наі працю молодим громадянам перешкоджає відсутність достатнього практичного досвіду, правових та професійнихізнань, морально-психологічної непідготовленості доі конкуренції на ринку праці. Насамкінець це ускладнює процеси відновлення інтелектуального потенціалу та трудових ресурсів держави, призводить до збільшення дефіциту кваліфікаційного кадрового потенціалу, підвищення рівня безробіття та злочинності серед молоді.

У зв'язку з цим постає необхідність окреслення тенденцій та закономірностей правового регулювання молодіжної політики зайнятості в Україні, виокремлення економічних та психологічних аспектів розвитку молодіжного ринку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретико-методологічних основ державного регулювання ринку праці, удосконаленню його економіко-правових механізмів, вирішенню проблем зайнятості населення присвячені наукові праці таких вітчизняних учених як З. Бараник, Д. Богиня, В. Геєць, І. Гнібіденко, Б. Данилишин [1], Куценко В., Р. Колісніченко [2], Е. Лібанова [3], Л. Лісогор, В. Петюх, А. Урсул, О. Яременко, О. Федоров та інші. Дослідженню проблематики зайнятості молоді та міграції економічно-активного населення приділяли увагу А. Баланда, А. Гайдуцький, І. Петрова, А. Колот, О. Комарова [4], М. Куцеволова, Ю. Макогон, А. Поручник, О. Федоров.

Проте, попри велику кількість праць у сфері регулювання політики зайнятості, окремі аспекти залишаються недостатньо вивченими. Зокрема більш глибокого дослідження потребують інструменти державного регулювання ринку праці молоді, напрями вдосконалення правових, економічних та психологічних аспектів зайнятості молоді в умовах трансформації національної економічної системи, світового та національного перерозподілу трудових ресурсів, інтенсифікації міграції економічно-активного населення молодших вікових груп.

Мета статті – виявлення на підставі економіко-правових та соціально-психологічних показників зайнятості молоді сильних і слабких сторін системи державної молодіжної політики зайнятості.

Виклад основного матеріалу. Сучасна ситуація на ринку праці визначена складною: скорочується пропозиція робочої сили та зростає попит на неї; низькою залишається ціна трудових послуг; простежуються брак високопродуктивних робочих місць, невідповідність професійних та загальних компетентностей працівників потребам роботодавців; високим є рівень нелегальної зовнішньої трудової міграції; зростає рівень безробіття на фоні зменшення кількості зайнятого населення тощо.

Корінним чином змінило ситуацію в країні, кардинально вплинуло на всі сфери життєзабезпечення держави вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року. За даними ООН, за два тижні війни з України виїхало

понад 2,5 млн.людей (переважно жінок і дітей), з них більше 1 млн. працездатного населення. Через призупинення роботи близько 40% економіки відповідна частина працюючого в ній населення вже залишилась незайнятою. За підрахунками експертів, у структурі попиту за галузями під час війни почали превалювати сфери торгівлі, логістики та транспорту, ІТ-технологій, медичної та фармацевтичної галузей. Такий стан речей веде до тотального дефіциту кадрів, особливо фахівців галузей, задіяних у ключових сферах життєзабезпечення країни – роздрібна торгівля продуктами харчування, логістика, фармацевтична сфера обігу лікарських засобів. [5]

Слід також враховувати, що в умовах воєнного стану, діючого з 24 лютого 2022 року згідно Указу Президента України №64/2022, працездатні особи можуть бути залучені до суспільно корисних робіт. Запровадження трудової повинності для працездатних осіб, не залучених до роботи в оборонній сфері та сфері забезпечення життєдіяльності населення, визначено необхідністю задоволення потреб Збройних сил України й правоохоронних органів, функціонування національної економіки та системи забезпечення життєдіяльності населення. [6]. Це свідчить про кардинальні зміни у політиці сфери зайнятості під час війни. Подальші перспективи ринку праці в країні залежатимуть повністю від ситуації, що складеться на геополітичному просторі у найближчому майбутньому.

На часі спостерігається систематичне щорічне зменшення чисельності наявного в Україні населення. Станом на 01 січня 2022 року, за попередніми даними Державної служби статистики України, його кількість становить 41167,3 тис. осіб (без урахування тимчасово окупованих територій АР Крим, м. Севастополя, Донецької і Луганської областей). Кількість робочої сили (або економічно активного населення – термін, що використовувався до 2019 року) віком 15-70 років становила 16,7 млн.осіб, що майже на 10,0 % менше відповідного показника 2015 року, а рівень безробіття за цей період коливався в середньому в межах 9,3-9,4 %. [7]

При цьому, оцінка рівня безробіття в Україні, за методологією МОП, визначає його постійне зростання але не дозволяє відобразити реальний рівень безробіття через об’єктивні перешкоди у врахуванні таких проблем як: неможливість визначення кількості осіб, які втратили «надію на працевлаштування» за місцем знаходження; складність врахування осіб, які не перебувають на обліку в службі зайнятості; відсутність даних щодо кількості осіб, що мають часткову зайнятість; наявність неофіційного працевлаштування громадян; наявність осіб, що отримують виплати по безробіттю, і одночасно задіяні в тіньовій економіці. Окрім того, саме через відсутність достойної роботи мільйони наших співвітчизників виїхали за кордон на заробітки. Динаміка зайнятого та безробітного населення в Україні представлена у таблиці 1.

Таблиця 1.

Динаміка зайнятого та безробітного населення в Україні у 2010-2021 роках, тис.осіб *

Показник	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	01.01.21-01.09.21
Економічно-активне населення (кількість робочої сили)	20220,7	17396,0	17303,6	17193,2	17296,2	17381,8	16917,8	16720,7
Зайняте населення	18436,5	15742,0	15626,1	15495,9	15718,6	15894,9	15244,5	15042,5
Рівень зайнятості, %	91,2	90,5	90,3	90,1	90,9	91,4	90,1	90,0
Безробітне населення	1784,2	1654,0	1677,5	1697,3	1577,6	1486,9	1673,3	1678,2
Рівень безробіття, %	8,8	9,5	9,7	9,9	9,1	8,6	9,9	10,0
Всього населення	**45778,5**	**42760,5**	**42584,5**	**42386,4**	**42153,2**	**41902,4**	**41588,4**	**41319,8**

* з 2014 р. – без урахування окупованих територій (Криму, Севастополя, частини Донбасу)

Джерело: складено авторами на основі даних [8]

За останні два роки кількість офіційно зареєстрованих громадян, що отримали статус безробітного в середньому по Україні зросла на 30,1 % (з 415,6 до 540,9 тис.осіб), а кількість претендентів на одну вакансію за професійними групами збільшилась до 9 чоловік. Це пов'язано із закритттям низки підприємств через втрату економічно важливих регіонів та, відповідно, посиленням внутрішнього міграційного руху населення. Так, за досліджуваний період, найбільше скорочення населення в результаті міждержавної міграції спостерігалось у Кіровоградській, Запорізькій, Миколаївській, Сумській, Херсонській та Вінницькій областях. [9]

На фоні представлених загальних показників зайнятості та безробіття населення України стратегічне значення має стан ринку праці молоді. Зазначимо, що до цієї категорії відносять молодих осіб віком від 14 до 35 років, які є громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, що перебувають в Україні на законнних підставах [10]

На основі аналізу динаміки робочої сили за віковими групами (див. таблицю 2) простежуються коливання населення працездатного віку за останні роки в межах 74-73 %. Серед молоді, особливо в категорії 15-24 роки, спостерігається суттєвий спад у кількості працюючих осіб – майже на 6% за два роки. Низький рівень зайнятості молоді віком до 24 років обумовлений, переважно, навчанням молоді та відсутністю у них конкурентних переваг на

ринку праці. Статус безробітного мали близько 33% осіб з числа молоді. Серед безробітних у віці до 34 років близько 83% мали професійний досвід до реєстрації у службі зайнятості. Інша молодь з різних причин не була зайнята більше 1 року і не мала професійного досвіду або відносилась до випускників навчальних закладів різних типів.

Таблиця 2.

Динаміка робочої сили за віковими групами у 2019-2021 роках

Категорії населення	2019		2020		січень-вересень 2021	
	тис.осіб	у % до населення відповідного віку	тис.осіб	у % до населення відповідного віку	тис.осіб	у % до населення відповідного віку
Населення віком 15 років і старше, всього	18155,7	56,3	17699,8	55,1	17479,0	54,9
з нього працездатного віку	17381,8	74,0	16917,8	72,8	16720,7	72,9
за віковими групами молоді 15-24 роки	1365,9	36,2	1182,9	31,9	1144,5	30,9
25-29 років	2123,1	80,0	1989,4	79,0	1840,6	78,0
30-34 роки	2661,2	82,0	2557,4	81,1	2453,9	80,8

Джерело: складено авторами на основі даних [7]

За даними Державної служби статистики України у 2020 році на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях, АР Крим та м. Севастополі проживало близько 1 млн. дітей та молоді. З них майже 300 тис. громадян досягли 14-18 років і перебувають під постійним впливом пропаганди Російської Федерації. Це спотворює історичні факти, викривлює уявлення про Україну, загрожує знищенню української ідентичності та фактично робить неможливим реінтегруватися молодому поколінню в українське суспільство. Можливість розв’язати дану проблему реінтеграції держава вбачає через створення умов для мотивації молоді з тимчасово окупованих територій переїхати до інших регіонів України та стати повноцінними носіями української ідентичності та європейських цінностей [11].

Проведені дослідження довели, що найбільш значимими причинами безробіття серед молоді є макроекономічні показники, рівень соціально-економічного розвитку країни. Відсутність соціально-політичної стабільності суспільства, економічного зростання базових галузей економіки впливає на молодь більше, ніж на інші групи населення працездатного віку.

Спостерігається тенденція надциклічності молодіжного безробіття, адже коливання в них сильніші, ніж у старших вікових групах безробітного населення. Основними факторами впливу на їх високу циклічну мінливість визначені наступні: молоді працівники мають менший рівень захищеності робочих місць; у них переважно менший досвід роботи; компанії-роботодавці менше інвестують у навчання молоді, а, відповідно, менше втрачають при звільненні молодого спеціаліста на противагу дорослому досвідченому працівнику; вихідна допомога при звільненні молоді нижча через відсутність стажу, кваліфікації тощо. [12] Крім того, молодь частіше звільняється добровільно адже має менше витрат при звільненні, рідше має необхідність когось утримувати, готова ризикувати і випробовувати себе у різних видах діяльності та продовжувати здобувати освіту.

Наступною, ключовою стороною ефективної молодіжної політики зайнятості є соціально-психологічні фактори розвитку молоді. Сучасна конкурентоспроможність молодого спеціаліста на вітчизняному ринку праці визначається не лише його професійною компетентністю, а й навичками спілкування та самодіагностики, основами особистісного росту та здатністю до швидкої соціальної адаптації. Саме соціальна адаптація молодих спеціалістів є первинним етапом включення їх у сформовану цілісну систему взаємовідносин колективу з його ціннісними орієнтирами, традиціями, нормами праці та спілкування. [13] Таким чином, психологічна адаптація особистості у колективі залежатиме від темпу пристосування до соціально-професійного середовища, рівня освоєння своєї професійної ролі, збереження власної самостійності та самоідентичності для критичного оцінювання робочої ситуації та можливостей проведення їх перетворень.

Проблема успішної соціальної адаптації, психологічної стійкості молоді розглядається, перш за все, на стадії навчання майбутнього працівника. Адже існує тісний зв'язок між освітою та перспективами зайнятості молоді. Основою можливостей для зайнятості молодих людей є базова освіта, яка слугує також ефективним засобом викорінення дитячої праці та подолання бідності. Визнаним світовою спільнотою є факт, що довготермінові інвестиції у розвиток людського капіталу відіграють суттєву роль в економічному зростанні країни загалом та підвищенні продуктивності праці зокрема.

В сучасних умовах інформаційного суспільства, поширення глобалізаційних процесів, подолання відставання України від світових тенденцій соціально-економічного та суспільного розвитку освіта стає одним із провідних факторів розвитку держави. У зв’язку з цим основним завданням державної освітньої політики є орієнтація на впровадження випереджаючої моделі освіти. На думку О. Комарової, саме ступенем відповідності освітнього потенціалу населення та потенціалу системи освіти потребам ринку праці, вимогам інноваційного, науково-технічного та технологічного прогресу

визначаються рівень соціально-економічного та культурного розвитку країни, життєвий рівень її населення. [4]

Випереджаючий характер інформаційної системи освіти за таких умов, на думку А.Д. Урсула, повинен реалізовувати механізм випереджаючого відображення через моделювання інформаційних сценаріїв майбутнього, ноосферно-інформаційну орієнтацію. При цьому її основними рисами є: розвиток безперервної освіти з превалюванням неформальних форм навчання; розвиток глобальної системи освіти; зростання якісно нових спеціальностей, поява яких зумовлена інформатизацією суспільства та розвитком високих технологій. [14] Зазначимо, що ідеї випереджаючої освіти К. Коліна, А. Урсула, А.Новикова та інших, мають своє відображення в сучасній політиці зайнятості населення.

Так, у підґрунті політики державної підтримки молоді можемо простежити закладені принципи – професійну мобільність, конкурентоспроможність та розвиток особистості, спрямовані на формування нових професійно-особистісних якостей, покликаних адаптувати людину до життя та праці в умовах невизначеності, швидких змін зовнішнього середовища. Виконання зазначених принципів простежується, наприклад, у роботі Державної служби зайнятості, на базі якої здійснюється професійне навчання на замовлення роботодавців з метою максимального наближення професійних навичок громадян, які шукають роботу до потреб роботодавців, розширення їх компетенцій та підвищення конкурентоспроможності.

Слід враховувати, що швидкий розвиток світового ринку товарів та послуг, глобалізація економічних відносин вносить серйозні корективи щодо попиту на робочу силу. Технологічні досягнення в таких галузях як автоматизація, робототехніка, штучний інтелект, 3D-друк, блокчейн, використання Інтернету і поява нових онлайн-професій змінюють можливості та виклики ринку праці молоді. Ці зміни призводять до створення кардинально нових галузей, робочих місць, товарів та послуг, підвищення продуктивності праці та зниження рівня безробіття серед молоді. Зменшуючи вартість виробництва та надання послуг, новітні технології стають потенційним інструментом для швидкого переходу країни з низьким та середнім рівнем доходу на більш просунуті етапи розвитку. [15] В той же час постійний розвиток таких технологій може призвести до зміщення ринків праці, відтоку молодих професіоналів в країни з високотехнологічною, економічною базою розвитку, що призведе до непропорційної вигоди та ще більшої нерівності між країнами. [16]

Запровадження нових підходів для розвитку молоді України з урахуванням світових демографічних, безпекових та економічних викликів, забезпечення створення додаткових можливостей для підвищення їх конкурентоспроможності стало можливим завдяки введення в дію Національної молодіжної стратегії до 2030 року (на підставі Указу Президента України від 12 березня 2021 року № 94/2021) [11] та Закону України «Про основні засади молодіжної політики» від 27 квітня 2021 року № 1414-IX.

У правовому полі даними нормативними документами визначена потреба у тісному партнерстві органів державної влади, місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства для розвитку молодіжних консультативно-дорадчих органів, органів учнівського та студентського самоврядування. Залучення молоді до участі у суспільному житті, підвищення її мобільності, самостійності, соціальної і культурної інтеграції в життя України та світу визначені пріоритетними напрямками Національної молодіжної стратегії для розвитку потенціалу молоді.

В результаті дослідження основних економіко-правових та соціально-психологічних показників зайнятості молоді підготовлено SWOT-аналіз сильних і слабких сторін системи державної молодіжної політики зайнятості (таблиця 3).

Таблиця 3.

SWOT-аналіз системи державної молодіжної політики зайнятості

Сильні сторони	Слабкі сторони
✓ Зростання мобільності, соціальної і культурної інтеграції в суспільне життя ✓ Посилення життєстійкості молоді (через підвищення самостійності, конкурентоспроможності) ✓ Підтримка обдарованої молоді через встановлення спеціальних стипендій та грантів ✓ Можливість навчання протягом усього життя ✓ Можливість практики та стажування при виборі професійної діяльності	✓ Швидкі зміни щодо попиту на ринку праці ✓ Заміна людської праці робототехнікою ✓ Низький рівень партнерства між учасниками ринку зайнятості ✓ Низька якість та рівень покриття Інтернету в сільській місцевості ✓ Низька адаптивна поведінка ✓ Часті зміни напряму професійної діяльності ✓ Несамостійність у виборі напряму професійної діяльності
Можливості	**Загрози**
✓ Формування національної та культурної ідентичності молоді ✓ Особистісний та професійний розвиток молоді ✓ Забезпечення громадянської освіти молоді ✓ Налагодження національного та міжнародного молодіжного співробітництва ✓ Зниження частки економічної неактивної молоді ✓ Формування культури підприємництва, стимулювання до відкриття власної справи	✓ Соціальна та економічна криза в країні ✓ Зникнення частини професій ✓ Скорочення робочих місць ✓ Зменшення чисельності молоді ✓ Ухилення від сплати податків ✓ Недовіра молоді до органів державної влади та суспільних інститутів ✓ Фрагментарне уявлення молоді про управління та врядування ✓ Невіра у власну спроможність ✓ Небезпечне поводження з соціальними мережами та Інтернетом

Висновки. Проведений аналіз ключових економіко-правових та соціально-психологічних показників зайнятості молоді дав можливість дійти висновку, що трансформації вітчизняного ринку праці викликали необхідність перегляду інструментарію державної молодіжної політики зайнятості. Потребують оновлення підходи щодо підтримки молоді через впровадження випереджаючої моделі освіти, розвитку безперервної освіти з превалюванням неформальних форм навчання та глобальної системи освіти, зростання якісно нових спеціальностей відповідно до потреб ринку праці, вимог інноваційного, науково-технічного та технологічного прогресу.

Зростання мобільності, соціальної і культурної інтеграції молоді в суспільне життя та глобальний ринок праці потребує високого рівня комунікаційної спроможності, соціально-економічної адаптивності, підвищення самостійності та конкурентоспроможності. Це дозволить створити нові галузі, робочі місця, виробництво товарів та послуг для підвищення продуктивності праці та зниження рівня безробіття серед молоді. Визначені SWOT-аналізом слабкі сторони та загрози державної молодіжної політики зайнятості потребують подальших досліджень для розробки дієвих інструментів та механізмів їх перетворення в рушійні сили розвитку світового молодіжного ринку праці.

Література:

1. Данилишин Б., Куценко В. Інтелектуальні ресурси в економічному зростанні: шляхи поліпшення їх використання. *Економіка України*, 2010. № 1, с. 71-79.

2. Колісніченко Р. М. Глобалістична свідомість в умовах диспропорцій глобального економічного розвитку. Збірник наукових праць *«Гілея: науковий вісник»*, 2016, № 109, с. 305-312.

3. Лібанова Е. М. Людський розвиток в Україні: пріоритети розвитку сільських поселень у контексті децентралізації управління. К.: ВД «Академперіодика», 2020. 354 с.

4. Комарова О.А. Формування освітнього потенціалу суспільства: методологія, методика, практика. КірЮІ ХНУВС, Кіровоград: ЦУВ, 2011. С. 374-376.

5. Кущ О. Як зміниться ринок праці в Україні найближчим часом. URL: https://economics.segodnya.ua/ua/economics/enews/zarplaty-bolshe-chem-do-voyny-kak-izmenitsya-rynok-truda-v-ukraine-v-blizhayshee-vremya-1609172.html

6. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 року № 389-VIII (в редакції від 19.02.2022). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

7. Основні соціально-економічні показники України за січень 2022 року. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/infografika/2022/o_soc_ek_Ukr/01_2022_u.pdf

8. Рівень безробіття в Україні у 2021 році. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy

9. Соціально-економічні показники України у 2021 році. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/07/zb_Ukraine%20in%20figures_20u.pdf

10. Закон України «Про основні засади молодіжної політики» від 27.04.2021 року №1414-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text

11. Указ Президента України від 12 березня 2021 року № 94/2021 «Національна молодіжна стратегія до 2030 року». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94/2021#Text

12. Coenjaerts C., Ernst C., Fortuny M., Rei D., Pilgrim M. Youth Unemployment. Promoting pro-poor growth: employment. 2009. P. 119-132. URL: https://www.oecd.org/ greengrowth/green-development/43514554.pdf

13. Колісніченко Р.М., Зіміна Ю.О., Головань Л.В, Гора А.В. Соціально-психологічні аспекти управління трудовою діяльністю колективу на підприємстві. *Наукові перспективи.* 2021. № 10(16), с. 390-401.

14. Урсул А.Д. Становление информационного общества и модель опережающего образования. НТИ. *Сер. 1. Организация и методика информационной работы.* 1997. № 2. С.1-11.

15. Global Employment Trends for Youth 2020: Technology and the future of jobs International Labour Office. Geneva: ILO, 2020. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/ public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/ publication/wcms_737648.pdf

16. O'Higgins N., Pinedo Caro L. Crowdwork for young people: Risks and opportunities, ILO Working Paper 50 (Geneva, ILO). 2022. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/ ---ed_emp/documents/publication/wcms_837670.pdf

References:

1. Danylyshyn B., Kutsenko V. (2010). Intelektualni resursy v ekonomichnomu zrostanni: shlyakhy polipshennia yikh vykorystannia [Intellectual resources in economic growth: ways to improve their use]. *Economy of Ukraine, 1*, 71-79. [in Ukrainian]

2. Kolisnichenko R.M., Zimina Y.O., Golovan L.V., Gora A.V. (2021) Sotsialno-psykholohichni aspekty upravlinnya trudovoyu diyalnistyu kolektyvu na pidpryyemstvi [Socio-psychological aspects of team management at the enterprise]. *Naukovi perspektyvy. - Scientific perspectives. 10(16)*, 390-401. [in Ukrainian]

3. Libanova E. M. (2020). Liudskyi rozvytok v Ukraini: priorytety rozvytku silskykh poselen u konteksti detsentralizatsii upravlinnia [Human development in Ukraine: priorities for rural development in the context of decentralization]. Kyiv: Akademperiodyka [in Ukrainian].

4. Komarova O. A. (2011). Formuvannia osvitnoho potentsialu suspilstva: metodolohiya, metodyka, praktyka [Formation of educational potential of society: methodology, methods, practice]. KirUI KhNUVS, Kirovograd: TSUV [in Ukrainian]

5. Kushch O. Yak zminytsia rynok pratsi v Ukrayini nayblyzhchym chasom [How the labour market in Ukraine will change in the near future]. Retrieved from https://economics. segodnya.ua/en/economics/enews/zarplaty-bolshe-chem-do-voyny-kak-izmenitsya-rynok-truda-v-ukraine-v-blizhayshee-vremya-1609172.html [in Ukrainian]

6. Zakon Ukrainy «Pro pravovyy rezhym voyennoho stanu» [The Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law"]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/389-19#Text [in Ukrainian]

7. Sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrayiny. Osnovni sotsialno-ekonomichni pokaznyky Ukrayiny za sichen 2022 roku [The main socio-economic indicators of Ukraine for January 2022. Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). *www.ukrstat.gov.ua* Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/infografika/2022/o_soc_ek_Ukr/ 01_2022_u.pdf [in Ukrainian]

8. Sait Ministerstva finansiv Ukrayiny. Riven bezrobittya v Ukrayini u 2021 rotsi [Unemployment rate in Ukraine in 2021. Site of the Ministry of Finance of Ukraine]. (n.d.). *www.minfin.com.ua* Retrieved from https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy [in Ukrainian]

9. Sait Derzhavnoii sluzhby statystyky Ukrayiny. Sotsialno-ekonomichni pokaznyky Ukrayiny u 2021 rotsi [Socio-economic indicators of Ukraine in 2021. Site of the State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). *www.ukrstat.gov.ua* Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/ publicat/kat_u/2021/zb/07/zb_Ukraine%20in%20figures_20u.pdf [in Ukrainian]

10. Zakon Ukrayiny «Pro osnovni zasady molodizhnoyi polityky» [Law of Ukraine "On the basic principles of youth policy"]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text [in Ukrainian]

11. Ukaz Prezydenta Ukrayiny «Natsionalna molodizhna stratehiya do 2030 roku» [Decree of the President of Ukraine "National Youth Strategy until 2030"]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94/2021#Text [in Ukrainian]

12. Coenjaerts C., Ernst C., Fortuny M., Rei D., Pilgrim M. (2009) Youth Unemployment. Promoting pro-poor growth: employment. Retrieved from https://www.oecd.org/ greengrowth/green-development/43514554.pdf [in English]

13. Fedopov O.V., Dobryansky I. A. Sotsialno-profesiyna adaptatsiya studentiv u systemi pryvatnoyi vyshchoyi osvity [Socio-professional adaptation of students in the system of private higher education] *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. V. Vynnychenka. Pedahohichni nauky. - Scientific notes of Kirovograd State Pedagogical University. V. Vinnichenko. Pedagogical sciences, 2009, 83.* 54-57. [in Ukrainian]

14. Ursul A.D. (1997) Stanovlenye ynformatsyonnoho obshchestva y model operezhayushcheho obrazovanyya. [Formation of the information society and the model of advanced education]. STI. Ser. 1. *Organization and methods of information work, 2,*1-11. [in Russian]

15. Global Employment Trends for Youth 2020: Technology and the future of jobs International Labour Office. Geneva: ILO. Retrieved from https://www.ilo.org/wcmsp5/ groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_737648.pdf[in English]

16. O'Higgins N., Pinedo Caro L. (2022) Crowdwork for young people: Risks and opportunities, ILO Working Paper 50 (Geneva, ILO). Retrieved from https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/--- ed_emp/documents/publication/wcms_837670.pdf [in English]

СЕРІЯ «Право»

УДК: 343.225(477)

https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-3(21)-158-166

Берш Анастасія Яковлівна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права, Національний університет «Одеська юридична академія» м. Одеса, Вул. Піонерська 2, тел.: 380633229019, https://orcid.org/0000-0002-4078-9937

ЦІЛІ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

Анотація. У статті розглянуті цілі застосування примусових заходів медичного характеру до психічно хворих осіб. Охарактеризована категорія осіб, до яких можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру. Визначені критерії суспільної небезпеки неосудних осіб, а також зазначаються умови застосування примусових заходів медичного характеру. Виокремлюються цілі та підстави застосування примусових заходів медичного характеру, на підставі аналізу різних джерел з поставлених питань, а також порядок законодавчого регулювання цього правового інституту. Пропоновані додаткові цілі застосування примусових заходів медичного характеру. Також звертається увага на те, що примусові заходи медичного характеру мають двоєдину лікувально-попереджувальну мету. З одного боку, їх застосування захищає інтереси хворого, оскільки реалізація цих заходів спрямована на лікування чи поліпшення його психічного стану. З іншого ж боку, застосування примусових заходів медичного характеру здійснюється в інтересах суспільства, оскільки воно спрямоване на запобігання нових кримінально-протиправних дій з боку психічно хворих осіб. Фактично медична мета примусових заходів медичного характеру виступає засобом досягнення юридичної мети, яка полягає в забезпеченні безпеки як хворого, так і оточуючих. Проводиться розмежування цілей з точки зору методологічного значення, яке необхідне для більш глибокого з'ясування соціального призначення інституту примусових заходів медичного характеру. Реалізовані медичні цілі служать засобом досягнення правових цілей. Незважаючи на нормативне закріплення цілей примусових заходів медичного характеру в КК України, в науці кримінального права в даний час немає єдності думок щодо цілей цих заходів. У юридичній літературі зазначається, що перелік цілей, закріплений у ст. 92 КК України, є неповним. У підручниках із судової психіатрії вказується, що примусові заходи

медичного характеру, з одного боку, спрямовані на лікування психічно хворих, а, з іншого – мають своєю метою захистити суспільство від суспільно небезпечних дій, вчинених цими особами.

Ключові слова. примусові заходи, медичний характер, цілі заходів, примус, психичні захворювання, неосудні, обмежено осудні.

Bersh Anastasiia Yakovlevna, Candidate of Law, Associate Professor of Criminal Law, Odessa, National University "Odessa Law Academy", str. Pioneer 2, tel. 380633229019, https://orcid.org/0000-0002-4078-9937

THE PURPOSE OF THE APPLICATION OF COERCIVE MEASURES OF A MEDICAL NATURE

Abstract. The article considers the purposes of applying coercive measures of a medical nature to mentally ill persons. The category of persons to whom coercive measures of a medical nature can be applied is characterized. The criteria of public danger of insane persons are determined, as well as the conditions for the application of coercive measures of a medical nature are indicated. The purposes and bases of application of coercive measures of medical character, on the basis of the analysis of various sources on the put questions, and also the order of legislative regulation of this legal institute are allocated. Additional purposes of application of coercive measures of medical character are offered. Attention is also drawn to the fact that coercive measures of a medical nature have a twofold therapeutic and preventive purpose. On the one hand, their use protects the interests of the patient, as the implementation of these measures is aimed at treating or improving his mental state. On the other hand, the use of coercive measures of a medical nature is carried out in the interests of society, as it is aimed at preventing new criminal offenses by mentally ill persons. In fact, the medical purpose of coercive measures of a medical nature is a means to achieve a legal goal, which is to ensure the safety of both the patient and others. The goals are differentiated in terms of methodological significance, which is necessary for a deeper understanding of the social purpose of the institution of coercive measures of a medical nature. Realized medical goals serve as a means to achieve legal goals. Despite the normative enshrinement of the goals of coercive measures of a medical nature in the Criminal Code of Ukraine, in the science of criminal law there is currently no consensus on the goals of these measures. In the legal literature it is noted that the list of objectives set out in Art. 92 of the Criminal Code of Ukraine, is incomplete. Textbooks on forensic psychiatry state that coercive measures of a medical nature, on the one hand, are aimed at treating the mentally ill and, on the other hand, are intended to protect society from socially dangerous acts committed by these persons.

Key words. coercive measures, medical nature, goals of measures, coercion, mental illness, insanity, limited sanity.

Постановка проблеми. Примусові заходи медичного характеру призначаються, виходячи з суспільної небезпеки психічно хворої особи. Суспільна небезпека хворого визначається як характером і змістом його суспільно небезпечних дій, так і психічним станом. Про це, зокрема, можуть свідчити такі обставини, як неодноразовість суспільно небезпечних посягань, підвищена збудливість і агресивність хворого, тяжкість психічного стану, високий ступінь небезпеки вчиненого діяння і т.п. Отже, сутність примусових заходів медичного характеру, за загальноприйнятою думкою, полягає в тому, щоб забезпечити безпеку психічно хворих і захистити від них суспільство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Проблеми, які стосуються примусових заходів медичного характеру, досліджували такі вчені, як Ю.М. Антонян, Л.В. Багрій-Шахматов, В.М. Бурдін, М.Н. Голоднюк, В.О. Глушков, І.В. Жук, Г.М. Зільберблат, М.М. Книга, П.А. Колмаков, В.В. Лень, Д.Р. Лунц, Р.І. Міхєєв, Н.А. Мирошниченко, А.А. Музика, Г.В. Назаренко, Н.А. Орловська, Б.А. Протченко, Б.А. Спасенніков, Є.Л. Стрєльцов, С.Я. Улицький, А.А. Хомовський, та ін.

Мета статті. Визначення цілей примусових заходів медичного характеру

Виклад основного матеріалу. За змістом примусові заходи медичного характеру є засобом захисту від суспільно небезпечних діянь неосудних осіб шляхом їх лікування або поліпшення психічного стану. Вони не містять елементів кари, не тягнуть судимості, не переслідують мети виправлення, в першу чергу здійснюються в інтересах самого хворого і застосовуються для лікування та соціальної адаптації [1, с. 254].

Застосування покарання до даних осіб було б несправедливим і недоцільним; так як своїх цілей (виправлення і спеціального попередження) покарання у даному випадку не досягне.

Примусові заходи медичного характеру можуть застосовуватися тільки щодо тих осіб, які за характером вчиненого діяння і свого хворобливого стану створюють небезпеку для суспільства і себе. Суспільна небезпека неосудної особи повинна характеризуватися трьома критеріями: кримінально-правовим (юридичним), психологічним (соціально-психологічним) і медичним. Кримінально-правовий (юридичний) критерій характеризує тяжкість вчиненого суспільно небезпечного діяння, психологічний (соціально-психологічний)– поведінку хворого до і після його вчинення. Медичний критерій характеризується клінічною формою психічного захворювання або психічного відхилення, його глибиною і складністю, динамікою перебігу хвороби.

Одного критерію - кримінально-правового (юридичного), психологічного (соціально-психологічного) або медичного недостатньо для визначення суспільної небезпеки неосудного. Висновок про це можна зробити тільки на підставі їх сукупності. Однак потрібно мати на увазі, що є психічний стан особистості, який враховується не тільки на момент його усвідомлення, але і прогнозується на майбутнє. Застосування заходів медичного характеру буде не

обгрунтованим, якщо особа страждає таким психічним захворюванням або психічним відхиленням, яке не пов'язане з небезпекою для себе або інших (суспільства), а також виключає рецидив суспільно небезпечного діяння. І навпаки, якщо внаслідок тимчасового поліпшення стану в момент його усвідомлення не представляє небезпеки, але з урахуванням характеру перебігу хвороби, динаміки та напрацьованих психіатрією критеріїв неможливо виключити повторення суспільно небезпечного діяння.

Примусові заходи медичного характеру повинні застосовуватися до трьох категорій осіб, кожна з яких має свої особливості, характеризується специфічними ознаками.

До першої категорії належать особи, які вчинили суспільно небезпечні діяння, передбачені Особливою частиною Кримінального кодексу України в стані неосудності. В силу психічного захворювання (у більшості) або психічного відхилення вони не здатні усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій (бездіяльності) або керувати ними.

Застосування до них примусових заходів медичного характеру обумовлене метою усунення причин (психічна хвороба) суспільної небезпеки поведінки. Такі особи відповідно не притягуються до кримінальної відповідальності.

Другу категорію складають особи, які вчинили кримінальне правопорушення у стані обмеженої осудності. Зазначені особи притягуються до кримінальної відповідальності. Психічна аномалія (як правило) таких осіб враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру, а також визначення судово-психіатричної експертизи, враховуючи характер, тяжкість психічної аномалії, тяжкість вчиненого кримінального правопорушення та ступінь небезпеки особи для себе, оточуючих або суспільства.

При призначенні покарання обмежено осудній особі, реально можна застосовувати такий вид, як надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку, тобто лікування у психіатра за місцем відбування покарання або за місцем проживання засудженої особи в разі призначення покарання не пов'язаного з позбавленням волі.

До третьої категорії належать особи, які вчинили кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіли психічним розладом до постанови судового вироку або під час відбування покарання, що робить неможливим призначення або виконання покарання.

Застосування до цих осіб покарання неможливо, тому що воно не здійснить необхідного карального впливу, не може досягти поставленої перед ним мети [2, с. 26].

У всіх зазначених вище випадках застосування примусових заходів медичного характеру можливе за одночасної наявності трьох умов:

1) вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом;

2) психічне захворювання (як правило) або психічне відхилення особи виключає можливість усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій (бездіяльності) або керувати ними;

3) в силу характеру діяння і хворобливого стану дана особа небезпечна для суспільства і себе.

Таким чином, для вирішення питання про вибір засобів кримінально-правового впливу необхідно враховувати суспільну небезпеку вчиненого діяння, але ще більшою мірою потрібно враховувати властивості особистості, її соціальну небезпеку, тобто ознак, що знаходяться за рамками вчиненого психічно хворою особою діяння.

Вивчення деяких кримінальних проваджень вказує на те, що суди в своїх висновках про суспільну небезпеку неосудних осіб посилаються на характер і тяжкість суспільно небезпечних дій, форму психічного захворювання та його прояв, а також відомості, що характеризують соціальну небезпеку особи.

Тим більше в ряді випадків, суди обмежуються вказівкою на характер і тяжкість вчиненого діяння без посилання на дані про психічне захворювання і таким чином не враховують суспільну небезпеку психічно хворої особи.

Відповідно до закону (ст. 92 КК України) «цілями застосування примусових заходів медичного характеру є обов'язкове лікування, а також попередження вчинення ними нових діянь, передбачених статтями Особливої частини цього Кодексу».

Виходячи зі змісту даної статті, ці цілі можна розділити на медичні і правові (юридичні). Мета медичного характеру визначається альтернативно: «вилікування» або «поліпшення психічного стану» психічно хворих осіб. Метою правового характеру є попередження вчинення ними нових суспільно небезпечних діянь.

Очевидна ієрархія зазначених цілей: медичні цілі є найближчими, а правові - перспективними. Подібне розмежування цілей має важливе методологічне значення, необхідне для більш глибокого з'ясування соціального призначення інституту примусових заходів медичного характеру. Реалізовані медичні цілі служать засобом досягнення правових цілей. Незважаючи на нормативне закріплення цілей примусових заходів медичного характеру в КК України, в науці кримінального права в даний час немає єдності думок щодо цілей цих заходів. У юридичній літературі зазначається, що перелік цілей, закріплений в ст. 92 КК України, є неповним. У підручниках із судової психіатрії вказується, що примусові заходи медичного характеру, з одного боку, спрямовані на лікування психічно хворих, а з іншого - мають мету захистити суспільство від суспільно небезпечних дій, вчинених цими особами.

Наприклад, Б.А. Протченко, погоджуючись з думкою Ш.С. Рашковської і Я.М. Калашника, вважав, що зазначені заходи застосовуються для відновлення психічного розладу осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, і захисту суспільства від їхньої небезпечної поведінки. Більш повно ці цілі визначав

С.Я.Улицький, вважаючи, що примусовими заходами медичного характеру переслідуються цілі попередження вчинення психічно хворими нових суспільно небезпечних діянь, тобто захисту суспільства від нових суспільно небезпечних діянь, охорони особистості психічнохворих; вилікування і соціальної реабілітації психічнохворих [3, с. 55].

Ряд вчених пропонують віднести до цілей примусових заходів медичного характеру «проведення заходів соціальної реабілітації» (вироблення у хворих навичок життя в суспільстві), в тій мірі, в якій це можливо в умовах медичних установ, які здійснюють примусове лікування [4, с. 12]. Пропонується виділяти і таку ціль, як «забезпечення безпеки хворого для самого себе» [5 с. 26]. Охорона особистості психічнохворих виражається у недопущенні самогубства психічнохворого або заподіяння ним шкоди своєму здоров'ю, а також у захисті життя, здоров'я, статевої недоторканності, честі та гідності психічнохворого від протиправних дій з боку третіх осіб, яким може сприяти психічний стан психічнохворого.

Коментатори нормативного припису справедливо вважають, що «ясно сформульовані цілі служать орієнтирами для правильної, однакової правозастосовчої діяльності» [6, с. 28]. Разом з тим деякі автори змішують або ототожнюють цілі і завдання кримінально-правового впливу і тим самим ускладнюють проблему визначення мети щодо примусових заходів медичного характеру [7, с. 45].

Цілі примусових заходів медичного характеру (декларовані положення) та завдання (які вирішуються проблеми) пов'язані між собою, але не тотожні, оскільки різняться за змістом. Цілі примусових заходів медичного характеру виражають уявлення законодавця про кінцеві результати примусового лікування суспільно небезпечних психічнохворих осіб, які вчинили кримінально-протиправні діяння. Задачі примусових заходів медичного характеру являють собою проблеми кримінально-правового та медичного характеру, які доводиться вирішувати правозастосовцю в процесі досягнення кримінально-правових і медичних цілей застосування примусового лікування психічнохворих осіб.

По суті, цілі застосування примусових заходів медичного характеру позначають основні напрями діяльності органів слідства, суду, кримінально-виконавчих установ відповідного профілю щодо психічнохворих, які вчинили кримінально-протиправні діяння.

Чинне кримінальне законодавство відносить до цілей застосування примусових заходів медичного характеру два напрямки діяльності правоохоронних органів та медичних установ:

1.Обов'язкове лікування (неосудних, обмежено осудних, та осіб хворих психічною хворобою після вчинення кримінального правопорушення).

2.Попередження вчинення ними нових кримінально-протиправних діянь.

Між тим аналіз законодавчих та інших правових актів, регулюючих примусові заходи медичного характеру та вивчення практики їх застосування дозволяє висловити думку, що примусові заходи медичного характеру переслідують ще й такі цілі:

1.Охорону особистості психічно хворих;

2.Їх виправлення (для осіб, яким примусові заходи медичного характеру призначені наряду з покаранням).

Під обов'язковим лікуванням слід розуміти - поліпшення психічного стану особи, досягнення стійкої, довготривалої ремісії при відсутності скільки-небудь помітних змін особистості.

Психіатри вважають, що при кожному психічному захворюванні спостерігається певна група синдромів, наявність або відсутність яких дозволяє говорити про той чи інший психічний стан особи. Між тим можлива і така зміна психічного стану, яка не супроводжується покращенням, але робить хворого безпечним для оточуючих або для себе (млявість, апатія з одночасним згасанням маячних ідей) [8, с. 68]. Обов'язкове лікування психічнохворих - найсуттєвіша мета, оскільки цим досягаються й інші цілі - охорона суспільства і особистості самих психічнохворих. Для досягнення цієї мети до хворих застосовуються всі необхідні апробовані методи лікувальної та інших видів терапії [9, с. 87]. Однак психічні захворювання не завжди піддаються повному лікуванню. Наприклад, психіатри вельми песимістично оцінюють можливість лікування шизофренії. Більшість дослідників вважають, що сприятливий результат захворювання (результат в ремісію, т.б. часткове або повне зникнення ознак захворювання) можливий у 30-40% випадків. Між тим серед осіб, визнаних неосудними, біля 50% хворі на шизофренію[10, с. 79].

Попередження - це система соціально-правових та медико- реабілітаційних заходів, завдяки яким особа позбавляється можливості повторного вчинення суспільно небезпечних діянь. Правий Н.Г.Іванов в тому, що такі можливості можуть бути абсолютно різноманітним, але головне полягає в тому, щоб вони відповідали цілям безпеки суспільства і не суперечили імперативам законності, гуманізму і справедливості [11, с. 19].

Висновки: У юридичній літературі справедливо зазначається, що, на відміну від цілей покарання, при застосуванні примусових заходів відсутня мета загальної превенції - попередження кримінальних правопорушень, вчинених іншими особами [12, с. 24]. Зазначені заходи виключають можливість застосування каральних засобів замість лікувально-реабілітаційних. Метою застосування примусових заходів медичного характеру ні в якому разі не є кара або покарання особи. Примусові заходи медичного характеру припускає застосування таких засобів, як медикаментозна терапія, психотерапія, трудотерапія та інших реабілітаційних засобів, спрямованих на відновлення соціальної адаптації хворих осіб.

Література:

1. Глушков В.А. Применение мер медицинского характера в отношении алкоголиков, совершивших преступления / В.А. Глушков, А.Я. Светлов// Пьянство и преступность: история, проблемы. – К., 1989. – 280 с.

2. Музика А.А. Примусові заходи медичного характеру / А.А. Музика. – К.: Нац. Акад.. внутр.. справ України, 1997. – 125 с.

3. Улицкий С.Я. Проблемы принудительных мер медицинского характера / С.Я. Улицкий. – Владивосток, 1973.– 90 с.

4. Книга М.М. Кримінально–правові проблеми визначення підстав призначення примусових заходів медичного характеру / М.М. Книга// Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: зб. наук. праць. – 2006. – №13 (29). – С. 236-244.

5. Ветров Н.И. Уголовное право. Общая часть: [учебник для вузов] / Н.И. Ветров. – [2–е изд. перераб. и доп.]. – М.: ЮНИТИ–ДАНА «Закон и право», 2002. – 399 с.

6. Митрофанов І.І. Поняття та складові механізму реалізації кримінальної відповідальності / І. І. Митрофанов // Юридична Україна. – 2009. – № 7. – С. 102-107.

7. Жук І.В. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування у кримінальному праві України: дис. канд.. юрид. наук : 12.00.08 / Ілона Всилівна Жук. – Київ, 2009. – 293с.

8. Введенский И.Н. Принудительное лечение душевнобольных психопатов. Душевнобольные правонарушители и принудительное лечение / И.Н. Введенский. – М., 1929. – 144 с.

9. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р.// Відомості Верховної Ради України. – 1993 – № 4. – Ст. 19. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ 2801-12

10. Курс советского уголовного права. Часть общая. Т. 1 / Отв. ред.: Беляев Н.А., Шаргородский М.Д. – Л. : Изд-во Ленингр. Ун-та, 1968. – 648 с.

11. Захист осіб з психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги: Резолюція Генеральної асамблеї ООН від 18.02.1992р. // Права человека и профессиональная ответственность врача в документах международных организаций. – К. : Изд–во «Сфера», 1999. –С.211-216

12. Фелинская Н.И. О дискуссионных вопросах судебно–психиатрической оценки психопатий / Н.И. Фелинская – М. – 1990. – 95 с.

References:

1.Glushkov, V.A. (1989). Primenenie mer meditsinskogo haraktera v otnoshenii alkogolikov, sovershivshih prestupleniya [Application of medical measures in relation to alcoholics who have committed crimes]. *Pyanstvo i prestupnost: istoriya, problemyi - Drunkenness and crime: history, problems* [in Russian].

2.Muzika, A.A. (1997). *PrimusovI zahodi medichnogo harakteru [Coercive measures of a medical nature]*.K.: Nats. Akad.. vnutr.. sprav UkraYini [in Ukrainian].

3. Ulitskiy, S.Ya. (1973*). Problemyi prinuditelnyih mer meditsinskogo haraktera Problems of compulsory medical measures]*.Vladivostok [in Russian].

4. Kniga, M.M. (2006). KrimInalno–pravovI problemi viznachennya pIdstav priznachennya primusovih zahodIv medichnogo harakteru [Criminal-legal problems of determining the grounds for the appointment of coercive measures of a medical nature]. *Naukoviy vIsnik DnIpropetrovskogo derzhavnogo unIversitetu vnutrIshnIh sprav - Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 13 (29), 236-244 [in Ukrainian].

5.Vetrov, N.I. (2002). *Ugolovnoe pravo [Criminal law]*. M.: YuNITI–DANA «Zakon i pravo» [in Russian].

6. Mitrofanov, I.I. (2009). Ponyattya ta skladovI mehanIzmu realIzatsIYi krimInalnoYi vIdpovIdalnostI [Concepts and components of the mechanism of realization of criminal responsibility]. *Yuridichna UkraYina – Legal Ukraine*, 7, 102-107 [in Ukrainian].

7.Zhuk, I.V. (2009). PrimusovI zahodi medichnogo harakteru ta primusove lIkuvannya u krimInalnomu pravI UkraYini [Compulsory measures of medical nature and compulsory treatment in the criminal law of Ukraine].*Candidate's thesis*. KiYiv [in Ukrainian].

8.Vvedenskiy, I.N. (1929). *Prinuditelnoe lechenie dushevnobolnyih psihopatov. Dushevnobolnyie pravonarushiteli i prinuditelnoe lechenie [Compulsory treatment of mentally ill psychopaths. Mentally ill offenders and compulsory treatment]*. M. [in Russian].

9. Zakon UkraYini "Osnovi zakonodavstva UkraYini pro ohoronu zdorov'ya" [The Law of Ukraine "Fundamentals of the legislation of Ukraine on health care"]. (n.d). *zakon2.rada.gov.ua* Retrived from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ 2 [in Ukrainian].

10. Belyaev, N.A., Shargorodskiy, M.D. (1968). *Kurs sovetskogo ugolovnogo prava. Chast obschaya [Course of Soviet criminal law. The part is common]*. L. : Izd-vo Leningr. Un-ta [in Russian].

11. *Zahist osIb z psihIchnimi zahvoryuvannyami ta polIpshennya psihIatrichnoYi dopomogi: RezolyutsIya GeneralnoYi asambleYi OON [Protection of persons with mental illness and improvement of psychiatric care]*. K. : Izd–vo «Sfera» [in Ukrainian].

12. Felinskaya, N.I. (1990). *O diskussionnyih voprosah sudebno–psihiatricheskoy otsenki psihopatiy [On the debatable issues of forensic psychiatric assessment of psychopathy]*. M. [in Russian].

УДК 159.91:342.7:338.22

https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-3(21)-167-177

Зеленський Сергій Миколайович, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри правознавства, Центральноукраїнський інститут Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», 25026, м. Кропивницький, вул. Варшавська, 2, тел.: (0522) 27-50-07, https://orcid.org/0000-0002-0945-4485

Цумарєв Марат Іванович, кандидат політичних наук, заступник директора Центральноукраїнський інститут Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», 25026, м. Кропивницький, вул. Варшавська, 2, тел.: (0522) 27-50-07, https://orcid.org/0000-0003-3638-4117

Колісніченко Роман Миколайович, доктор політичних наук, доцент, директор, Центральноукраїнський інститут Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», 25026, м. Кропивницький, вул. Варшавська, 2, тел.: (0522) 27-50-07, https://orcid.org/0000-0003-2418-402X

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПСИХОЛОГО-ПСИХІАТРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЗА ДОПОМОГОЮ ПОЛІГРАФУ

Анотація: У статті здійснено економіко-правовий аналіз психолого-психіатричного дослідження за допомогою поліграфу. Становлення і розвиток поліграфічної діяльності в Україні пов’язуються нами з наявністю досконалої нормативно-правової бази. Саме підтримка, як напрям державної політики, цього виду діяльності може дати поштовх у підвищенні ефективності трансформаційних соціально-економічних перетворень в Україні. Зокрема, перспективним вважаємо вдосконалення методик та технологій дослідження психофізіологічних станів людини та створення «мовленевих» приладів, які здатні фіксувати психофізіологічні реакції піддослідних за відсутності їх фізичного контакту з технічним приладом.

Нами проаналізовано використання поліграфу у юридичних процесах. Корисним, на наш погляд, є напрям застосування поліграфу у кримінальному провадженні для отримання ймовірної та орієнтуючої інформації стосовно протидії злочинності. У господарському і цивільному процесах результати

опитування із застосуванням поліграфу також визнаються такими, що мають ймовірний і орієнтовний характер.

Актуальними для підтримання екологічної безпеки є перевірки на поліграфі у адміністративному і кримінальному провадженнях для вирішення питань, пов'язаних із притягненням до відповідальності за порушення екологічного законодавства України.

У сімейному праві також немає заборон щоб при укладанні шлюбного договору запропонувати майбутньому подружжю пройти психолого-психіатричне дослідження з використанням поліграфу для орієнтовної оцінки справжності їх намірів.

Економіко-правові та психолого-психіатричні питання безпосередньо вирішуються при використанні поліграфу в трудовому законодавстві. За ст. 26 Кодексу законів про працю України роботодавцю дозволено проводити випробування працівників перед тим, як прийняти їх на роботу. Проте, судова практика свідчить, що при цьому допускаються порушення вимог закону про добровільність проходження випробувань на поліграфі і наявність правових підстав, а саме з метою отримання ймовірної інформації щодо попередження або виявлення корупційних чи інших протиправних дій або зняття безпідставних обвинувачень чи підозр.

Принцип добровільності випробування на поліграфі є гарантією дотримання прав людини. Водночас дотримання процесуальних вимог під час встановлення правдивості показань піддослідного забезпечується з метою використання отриманих даних під час доказування в суді.

Ключові слова: поліграф, дослідження, право, економіка, провадження, психологія.

Zelensky Sergey Nikolaevich, Ph.D. (Law), assistant professor, Head of Department, Central Ukrainian Institute of PJSC "Interregional Academy of Personnel Management", 25026, Kropyvnytsky, Str. Varshavska, 2, tel.: (0522) 27-50-07, https://orcid.org/0000-0002-0945-4485

Tsumariev Marat Ivanovich, Candidate of Political Science, Deputy Director, Central Ukrainian Institute of PJSC "Interregional Academy of Personnel Management", 25026, Kropyvnytsky, Str. Varshavska, 2, tel.: (0522) 27-50-07, https://orcid.org/0000-0003-3638-4117

Kolisnichenko Roman Nikolaevich, Doctor of Political Science, associate professor, Central Ukrainian Institute of PJSC "Interregional Academy of Personnel Management", 25026, Kropyvnytsky, Str. Varshavska, 2, tel.: (0522) 27-50-07 https://orcid.org/0000-0003-2418-402X

ECONOMIC AND LEGAL ANALYSIS OF PSYCHOLOGICAL-PSYCHIATRIC RESEARCH WITH THE HELP OF A POLYGRAPHER

Abstract: The article presents an economic and legal analysis of psychological and psychiatric research with the help of a polygraph. Formation and development of printing activity in Ukraine are connected by us with the presence of a perfect legal framework. It is the support, as a direction of state policy, of this type of activity that can give an impetus to increase the effectiveness of transformational socio-economic transformations in Ukraine. In particular, we consider the improvement of methods and technologies for the study of psychophysiological states of man and the creation of "speech" devices that are able to record the psychophysiological reactions of subjects in the absence of their physical contact with the technical device.

We have analyzed the use of the polygraph in legal proceedings. In our opinion, it is useful to use a polygraph in criminal proceedings to obtain credible and indicative information on combating crime. In economic and civil proceedings, the results of the polygraph survey are also recognized as probable and indicative.

Polygraph checks in administrative and criminal proceedings to resolve issues related to prosecution for violating the environmental legislation of Ukraine are relevant for maintaining environmental safety.

There is also no prohibition in family law to invite a future spouse to undergo a psychological and psychiatric examination using a polygraph when concluding a marriage contract to roughly assess the authenticity of their intentions.

Economic, legal and psychological and psychiatric issues are directly addressed by the use of the polygraph in labor law. For Art. 26 of the Labor Code of Ukraine, the employer is allowed to conduct tests of employees before hiring them. However, the case law shows that this violates the law on voluntary polygraph tests and the existence of legal grounds, namely to obtain credible information on the prevention or detection of corruption or other illegal acts or to remove unfounded accusations or suspicions.

The principle of voluntary polygraph testing is a guarantee of human rights. At the same time, compliance with procedural requirements in establishing the veracity of the testimony of the subject is ensured in order to use the data obtained during the evidence in court.

Key words: polygraph, research, law, economics, proceedings, psychology.

Постановка проблеми. Історія створення поліграфу, як технічного приладу, показує, що люди вже з давніх часів, спостерігаючи за психоемоційною реакцією осіб, яких піддавали різного роду випробуванням, в нашому дослідженні – піддослідних, по тих чи інших критеріях робили висновки про правдивість їх слів. Технічний прилад поліграф або детектор брехні було створено за ініціативи відомих у світі поліцейських агенцій і вдосконалено вченими. Ця робота продовжується і нині. Зокрема, постійно

вдосконалюються методики та технології дослідження психофізіологічних станів людини. Створюються «мовленеві» прилади, що дозволяють виявляти психофізіологічні реакції піддослідного за відсутності його фізичного контакту з технічним приладом [1].

Разом з тим звертаємо увагу на заполітизованість окремих напрямів практичної діяльності, зокрема і поліграфологічної, низьку ефективність у зв'язку із цим трансформаційних соціально-економічних процесів в Україні. В умовах глобалізаційних процесів саме економічна доцільність того чи іншого напряму державної політики, йдеться про розвиток і підтримку поліграфічної діяльності, є передумовою самовдосконалення та саморозвитку нашої країни.

Актуальність дослідження полягає у необхідності наукового аналізу проведення психолого-психіатричних досліджень за допомогою поліграфу у реформуванні системи державного управління, очищенні влади, підвищенні ефективності протидії злочинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідували теоретичні та практичні питання використання поліграфу українські вчені В. Авер'янов, О. Бандурка, О. Коротич, В. Куйбіда, В. Малиновський, О. Стельмах, Ю. Тихоміров та ін.

Мета статті – здійснити економіко-правовий аналіз проведення психолого-психіатричних досліджень за допомогою комп'ютерного поліграфу.

Виклад основного матеріалу. В Україні використання поліграфу у кримінальному провадженні законом не заборонено. За ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» дозволено навіть отримання інформації за допомогою технічних засобів, які не створюють перешкод людині керувати своїми вчинками та після їх застосування не погіршиться стан її здоров'я. Захисники у кримінальному провадженні заявляють клопотання про проведення комплексного психолого-психіатричного дослідження з використанням комп'ютерного поліграфа для доведення невинуватості підзахисних [2]. У цій справі видно, що таке клопотання стало предметом дослідження в судах першої і апеляційної інстанції та детально ними проаналізовано, а висновки по ньому докладно викладенні в судових рішеннях. Висновки судів по заявленому клопотанню свідчать, що судді не вважають беззаперечними докази та не довіряють даним, отриманим з допомогою поліграфа, а оцінюють їх в сукупності з іншими доказами у кримінальній справі [3].

Попри це застосування поліграфу набуває поширення. Цим приладом можна скористатись не лише у кримінальному процесі з метою отримання ймовірної інформації для попередження та виявлення кримінально протиправних дій, зняття безпідставних звинувачень або підозр. Актуальними для нашої держави є, наприклад, питання екологічної безпеки, то ж важливе значення можуть мати перевірки на поліграфі при вирішенні питань про притягнення до відповідальності за порушення екологічного законодавства України [4, 5].

У сімейному праві також немає перешкод для використання поліграфу, наприклад при укладанні шлюбного договору запропонувати майбутньому подружжю пройти психолого-психіатричне дослідження для орієнтовної оцінки справжності їх намірів [6].

На наш погляд економіко-правові та психолого-психіатричні питання використання поліграфу потрібно більш детально врегулювати і законотворчий процес йде у цьому напрямі. Так, за ст. 26 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України) роботодавцю дозволяється провести випробування працівника перед тим, як прийняти його на роботу. Окремими відомчими нормативними актами, такими як, наприклад, Наказом Міністерства доходів і зборів України від 02.08.2013 р. № 329 «Про використання поліграфів у діяльності Міністерства доходів і зборів України та його територіальних органів», Наказом Міністерства оборони України від 14.04.2015 р. № 164 (у редакції наказу Міністерства оборони України від 22 липня 2019 р. № 394) «Про затвердження Інструкції про порядок організації та проведення опитування персоналу з використанням поліграфу у Міністерстві оборони України та Збройних силах України» визначено основні засади, організаційні питання та запроваджено порядок використання поліграфу для проведення професійного відбору кандидатів на окремі посади та при необхідності проведення службових розслідувань.

За Постановою Кабінету Міністрів України від 11.05.2017 р. № 449 «Про затвердження порядку проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа у Державному бюро розслідувань» встановлено порядок тестування кандидатів на службу та кандидатів у співробітники перед прийняттям їх на роботу до Державного бюро розслідувань. Цей нормативно-правовий документ визначає основні принципи тестування, причини ініціювання проходження тестування на поліграфі для діючих співробітників, вимоги до приміщення, де відбувається тестування, встановляє стандартні вимоги до довідки про результати проходження тестування.

Наказ Генеральної Прокуратури України від 12.06.2017 р. № 180 «Про затвердження Інструкції про порядок використання поліграфа у діяльності органів прокуратури України» регламентує порядок проходження тестування на поліграфі при вирішенні кадрових питань та при проведенні службових перевірок і розслідувань в органах прокуратури. Цим наказом визначено основні поняття, принципи, правила та умови використання поліграфу, наведено перелік орієнтовних тем, по яких може бути опитано кандидатів у співробітники до органів прокуратури та ін.

Зазначимо, що названі нормативні акти здебільшого орієнтовані на використання поліграфу у правоохоронних органах, прокуратурі та збройних силах на основі загальних положень чинного КЗпП України.

Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду (далі – КАС ВС) своєю постановою від 14.03.2019 р. № 476/638/17 (61-36110св18) ухвалив

рішення про те, що опитування із застосуванням поліграфу не є обов'язковим при вирішенні питання про прийом особи на роботу до митного органу. Таке опитування має на меті отримання ймовірної інформації щодо попередження та виявлення корупційних та інших протиправних дій або зняття безпідставних обвинувачень чи підозр [7]. За змістом цієї справи Головне управління Державної фіскальної служби в місті Києві, яке виступало відповідачем, не представило жодних доказів наявності правових підстав для того, щоб провести психолого-психіатричне дослідження позивача, кандидата на посаду заступника начальника Управління організації митного контролю Київської міської митниці, із застосуванням поліграфу. Тож, суд ухвалив рішення про відсутність перешкод для прийняття на роботу позивача. Разом з тим визнано протиправною бездіяльністю відповідачів і зобов'язано їх прийняти позивача на роботу в установлені трудовим законодавством строки. Наведений приклад яскраво показує, що держава понесе втрати у зв'язку з відшкодуванням шкоди, завданої позивачу через його вимушений прогул, оскільки звільнений у порядку переведення працівник в обов'язковому порядку повинен бути працевлаштований на новому місці роботи. Виникає потреба звернення держави в порядку регресу до працівників, винних у завданих збитках, як позивачеві, так і державі.

КАС ВС детально проаналізував Інструкцію щодо застосування комп'ютерних поліграфів у діяльності Міністерства доходів і зборів України (далі – Міндоходів України), затверджену наказом Міндоходів України від 02.08.2013 р. № 329 «Про використання поліграфів у діяльності Міністерства доходів і зборів України та його територіальних органів» (далі – Інструкція № 329). За п. 2 розділу III Інструкції кандидатам на роботу до Міндоходів України пропонується проходження перевірки на поліграфі для отримання від них інформації про: анкетні дані, що приховує або викривлює кандидат на роботу; його алкогольну або наркотичну залежність; девіантні прояви у його поведінці та їх особливості; конфліктність його особистості, схильність до суїциду; протиправні мотиви вступу (переходу або поновлення) на службу або роботу чи навчання.

За п. 2 розділу I згаданої нами Інструкції № 329 психофізіологічним інтерв'ю із застосуванням поліграфа називається опитування з використанням технічного засобу поліграфа (комп'ютера), під час якого приладом фіксуються психофізіологічні реакції опитуваної особи у відповідь на психологічні подразники, поставлені питання з варіантами відповідей, предметів, схем, фото тощо, які в подальшому аналізуються (оцінюються) оператором. П. 3 розділу I Інструкції № 329 визначає мету проведення опитування, якою є отримання ймовірної та орієнтуючої інформації, що не може бути отримана іншим шляхом, для її використання в діяльності попередження або виявлення корупційних та інших протиправних дій з боку співробітників і працівників, щоб гарантувати їх безпеку та захист при виконанні службових обов'язків,

зняття з них безпідставних звинувачень або підозр. Організаційно-правові принципи державного контролю в Україні [8] дійсно передбачають протидію корупції у цій сфері, виявлення кримінального минулого, зокрема пов'язаного з вчиненням посадових злочинів, минулими або дійсними кримінальними зв'язками. Цей напрям визнається вченими і практиками найбільш важливим задля вдосконалення діяльності органів державної влади у контексті розвитку демократії в Україні [9].

За п. 6 розділу I Інструкції № 329 передбачено, що підставою для висунення пропозиції про проходження перевірки на поліграфі є документально підтверджені сумніви щодо правдивості інформації, яка подається особою про обставини, що є предметом розслідування або перевіряється службовими (посадовими) особами Міндоходів та коли іншим шляхом отримати відомості про них неможливо.

У інших юридичних процесах, зокрема господарському, в якому вирішуються економіко-правові питання, результати опитування із застосуванням поліграфу також використовуються як такі, що мають ймовірний і орієнтовний характер [10]. Суди визнають їх не обов'язковими у цивільних справах, зокрема при вирішенні питання про розірвання договору оренди земельної ділянки та стягнення заборгованості з виплати орендної плати [11]. Суд першої інстанції у цій справі відмовив представникові відповідача у задоволенні клопотання про призначення у справі судової експертизи з використанням комп'ютерного поліграфа (детектора брехні). У ч. 1 ст. 353 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), зазначив суд апеляційної інстанції, визначено перелік ухвал суду першої інстанції, що можуть бути оскаржені в апеляційному порядку окремо від рішення суду.

У зазначеному переліку є ухвала суду першої інстанції про призначення експертизи і відсутня ухвала про відмову в призначенні експертизи. За ч. 2 ст. 353 ЦПК України заперечення на ухвали, що не підлягають оскарженню окремо від рішення суду, може бути включено до апеляційної скарги на рішення суду першої інстанції.

Методика випробування, якщо отримана письмова згода, випробовуваного має бути ознайомлено із правилами його проведення. У цих правилах повинне міститися правило в будь-який момент відмовитися відповідати на поставлені питання та від подальшого проходження випробування. При цьому випробовуваному не можна ставити запитання, які стосуються політичних та релігійних, расових поглядів або уподобань, пов'язаних з особистим і сімейним життям (крім випадків проведення розслідування кримінальних правопорушень у зазначеній сфері). Встановлені мають бути й обмеження гласності судового розгляду та повноти оголошення судового рішення із тих міркувань, які стосуються обмежень при проходженні випробування із використанням поліграфа під час досудового розслідування.

Моральні проблеми, які виникають в кримінальному процесі, перш за все, в процесі доказування, пов'язані із встановленням істини, що є водночас і однією із основних філософських проблем. То ж у кримінальному провадженні означена роль особливо важлива, адже встановлені слідчим та судом факти постають підставою для ухвалення відповідальних рішень, які стосуються долі людини. За тим, несправедливими будуть прийняті рішення повідомлення про підозру та складання обвинувального акта чи постановлення ухвали суду, в основу яких будуть покладені висновки, які отримані за результатами випробування із використанням поліграфа.

Ефективність використання поліграфа залежить не лише від фахових знань осіб, що проводять випробування, а і знань з логіки та психології, інших фундаментальних та прикладних наук. Встановлення істини у досудовому розслідуванні обставин кримінального правопорушення, а також й у суді забезпечується шляхом доказування. Цей процес проводиться, як за законами логіки, так й урегульований нормами права. Ризик отримати помилкові або неточні знання і спричинити негативні правові та моральні наслідки, надто високий, щоб можна було поступитися тими гарантіями, які закладені у кримінальному процесі.

Несправедливим буде визнання допустимими таких результатів, що отримані з використанням погроз, насильства, шантажу, вимагання пройти випробування на поліграфі.

Не точна визначеність понять, які використовуються у кримінальному процесі, їх занадто широке чи надто вузьке розуміння унеможливлює встановлення істини. Їх тлумачення впливає й на розв'язання етичних проблем, що дає привід сумніватися у справедливості кримінального провадження. Так, закон визначає доказом у ч. 1 ст. 84 Кримінального процесуального кодексу України ті фактичні дані, які отримано у передбаченому законом порядку, на основі яких слідчий і прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність або відсутність фактів і обставин, які мають значення для кримінального процесу. Це загальновідоме визначення, що проявляє розшуковий характер кримінального процесу. Виходячи із цього доказами вважаються лише фактичні дані, що їх потрібно визначити серед інших. Враховуючи переваги в можливостях доказування на досудовому слідстві, сторона обвинувачення визнає ті або інші дані фактичними. Отже, й в суді можуть бути представлені переважно докази сторони обвинувачення. Називаючи в законі конкретних суб'єктів кримінального процесу, яким надано право встановити наявність або відсутність фактів і обставин, що мають значення для кримінального провадження, а такими є слідчий і прокурор, слідчий суддя й суд, законодавець підкреслює відсутність такого права в усіх інших. Таким чином, виникають потреби у встановленні гарантій забезпечення права справедливості у кримінальному провадженні, визнавши доказами факти, які встановлені в умовах змагального процесу. Використання поліграфа та встановлення факту реакції

людини на поставлені їй запитання, безсумнівно, є доказами, але шлях до встановлення істини значно довший й складніший. Справедливість правосуддя можлива при забезпеченні рівності сторін у доказуванні. Прояв формалізму у цьому випадку буде свідчити про повернення тих часів, коли людина вважалася не суб'єктом кримінального процесу, а лише об'єктом дослідження.

Висновки. Економічна ефективність психолого-психіатричних випробувань за допомогою комп'ютерного поліграфа залежить від доцільності їх проведення, що ми пов'язуємо із пріоритетами розвитку демократичних засад державного управління, а також від рівня фахової підготовки поліграфологів. Зрозуміло, що поліграфолог повинен володіти основами знань з логіки, психології, психіатрії, інших фундаментальних і прикладних наук.

Встановлення правдивості показань піддослідного під час випробування, а також використання отриманих даних під час доказування в суді забезпечується додержанням принципів добровільності, гарантій прав людини, закладених в усіх юридичних процесах України. Ризик отримання помилкових або неточних результатів дослідження на поліграфі, здатних спричинити негативні правові й моральні наслідки, надто високий, щоб поступатися цими гарантіями. Недопустимими вважаємо результати випробувань на поліграфі, отримані з використанням погроз, насильства, шантажу, вимагання пройти таке випробування.

Література:

1. Kerry Segrave. Lie detectors. A social history [Електронний ресурс]. URL: http://www.books.google.com/books?id=Kr3xmUi61goC%pri ntsec=frontcover

2. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду України від 06.03.2018 р. № 686/12914/16-к (51-173км18). URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/73219595

3. Зеленський С. Встановлення права та факту використання поліграфа в кримінальному провадженні України // Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи : матеріали III Міжнар. наук.- практ. конф. (Київ, 7–8 листоп. 2015 р.). К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 244 с. С. 75-79.

4. Кирпач І. Правові аспекти визначення відповідальності за порушення екологічного законодавства України // Центральноукраїнський правничий часопис: збірник наукових праць. – Спеціальний випуск. – 2012. – № 1. – С. 164-168.

5. Ушакова-Кирпач І., Кулик А. Адміністративна відповідальність як спосіб захисту екологічних прав та інтересів: Зб.наук.пр. Міжнар. наук.-практ.конф-ції «Актуальні правові та організаційні проблеми публічного управління та судочинства» (12-13 квітня 2013 р.): У 2-х част. – Ч.2. – Кіровоград: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2013. – С. 132-134.

6. Леонідова О. Шлюбний договір: питання сьогодення / Наукові записки. Збірник наукових праць Центральноукраїнського державного педагогічного університету ім. В.В. Винниченка. Серія: Право, № 6, 2018 р. С. 111-117.

7. Постанова КАС ВС від 24.10.2019 № 810/4369/16 (К/9901/24616/18). URL: http:// reyestr.court.gov.ua/Review/85154798

8. Лебедєв О. Організаційно-правові засади державного контролю діяльності учасників фінансового ринку України [Текст] : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Лебедєв Олег Павлович ; Київський національний ун-т внутрішніх справ. – К., 2008. – 20 с.

9. Колісніченко Р., Цумарєв М. Напрямки вдосконалення діяльності органів державної влади у контексті розвитку культури локальної демократії. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін [Відп. ред. О. В. Бабкіна]. Випуск 24: збірник наукових праць. К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. С. 29 – 37.

10. Постанова КГС ВС від 16.01.2019 р. № 910/21717/17. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/79354439.

11. Постанова КЦС ВС від 14.03.2019 № 476/638/17 (61-36110св18). URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/80487339

References:

1. Kerry Segrave. *Lie detectors. A social history* [Elektronnyi resurs]. URL: http://www.books.google.com/books?id=Kr3xmUi61goC%pri ntsec=frontcover

2. Postanova Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu Ukrainy [Resolution of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of Ukraine]. *reyestr.court.gov.ua* Retrived from http://reyestr.court.gov.ua/Review/73219595 [in Ukrainian].

3. Zelenskyi, S. (2015). *Vstanovlennia prava ta faktu vykorystannia polihrafa v kryminalnomu provadzhenni Ukrainy* [Establishment of the right and fact of use of the polygraph in criminal proceedings of Ukraine]. *Proceedings from III '3: III Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia « Vykorystannia polihrafa v pravookhoronnii diialnosti: problemy ta perspektyvy » – The Third International Scientific and Practical Conference « Use of the polygraph in law enforcement: problems and prospects »*. (pp. 75-79). (Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].

4. Kyrpach, I.(2012). Pravovi aspekty vyznachennia vidpovidalnosti za porushennia ekolohichnoho zakonodavstva Ukrainy [Legal aspects of determining the responsibility for violation of environmental legislation of Ukraine]. *Tsentralnoukrainskyi pravnychyi chasopys - Central Ukrainian Law Journal*, 1, 164-168 [in Ukrainian].

5. Ushakova-Kyrpach, I., Kulyk, A. (2013). Administratyvna vidpovidalnist yak sposib zakhystu ekolohichnykh prav ta interesiv [Administrative responsibility as a way to protect environmental rights and interests]. *Proceedings from: Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Aktualni pravovi ta orhanizatsiini problemy publichnoho upravlinnia ta sudochynstva» – The International Scientific and Practical Conference «Actual legal and organizational problems of public administration and justice»*. (pp. 132-134). Kirovohrad: NDI pryvatnoho prava i pidpryiemnytstva NAPrN Ukrainy [in Ukrainian].

6. Leonidova, O. (2018). Shliubnyi dohovir: pytannia sohodennia [Marriage contract: issues of the present]. *Naukovi zapysky. Zbirnyk naukovykh prats Tsentralnoukrainskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. V.V. Vynnychenka. Seriia: Pravo - Collection of scientific works of the Central Ukrainian State Pedagogical University named after V.V. Vinnichenko. Series: Law*, 6, 111-117 [in Ukrainian].

7. Postanova KAS VS [Resolution of the Supreme Court of Ukraine]. *reyestr.court.gov.ua* Retrived from http://reyestr.court.gov.ua/Review/85154798 [in Ukrainian].

8. Lebediev, O. (2008). Orhanizatsiino-pravovi zasady derzhavnoho kontroliu diialnosti uchasnykiv finansovoho rynku Ukrainy [Organizational and legal principles of state control of the financial market of Ukraine]. *Candidate's thesis.* Kiev: Kyivskyi natsionalnyi un-t vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].

9. Kolisnichenko, R., Tsumariev, M. (2018). Napriamky vdoskonalennia diialnosti orhaniv derzhavnoi vlady u konteksti rozvytku kultury lokalnoi demokratii [Directions for improving the activities of public authorities in the context of the development of culture of local democracy]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriia 22. Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin - Scientific journal*

of the National Pedagogical University named after MP Drahomanov. Series 22. Political Science and Methods of Teaching Socio-Political Discipline, 24, . 29 – 37 [in Ukrainian].

10. Postanova KHS VS [Resolution of the Supreme Court of Cassation]. *reyestr.court.gov.ua* Retrived from http://reyestr.court.gov.ua/Review/79354439 [in Ukrainian].

11. Postanova KTsS VS [Resolution of the Central Committee of the Supreme Soviet]. *reyestr.court.gov.ua* Retrived from http://reyestr.court.gov.ua/Review/80487339 [in Ukrainian].

УДК 342.7

https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-3(21)-178-189

Стець Олег Миколайович, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри конституційного, міжнародного та приватного права, Криворізький факультет Національного університету «Одеська юридична академія», 50000, м. Кривий Ріг, проспект Миру, 22, https//orcid.org/0000-0003-4211-2687

Денисенко Катерина Вікторівна, кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри адміністративного, цивільного та господарського права і процесу, Академія Державної пенітенціарної служби, 14000, м. Чернігів, вул. Гонча, 34, https//orcid.org/0000-0002-9637-1361

Музика Марія Петрівна, кандидат юридичних наук, доцент, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, 29000, м. Хмельницький, вул. Шевченка, 46, https//orcid.org/0000-0002-4933-7101

ПРАВА ЛЮДИНИ НОВОГО ПОКОЛІННЯ

Анотація. Масштабні зміни та перетворення, з якими стикається людство протягом останніх декількох десятиліть вплинули практично на всі сфери життя людини. Паралельно із цим, закономірно утворюються категорії, поняття та процеси, які потребуються професійного визначення та регламентування. До новостворених понять, які потребують правового регулювання відносяться права людини нового (четвертого) покоління. Відтак, у межах даного наукового дослідження проведено історичну ретроспективу етапів формування прав людини, а саме право на особисту свободу та невтручання держави (права першого покоління); економічні, соціальні та культурні права (другого покоління) та безпеку, незалежність, соціальний та економічний розвиток людини і людства загалом (третього покоління). Виокремлено напрямки формування прав людини четвертого покоління. З поміж них: використання віртуальної реальності, використання мережі Інтернет, клонування, одностатеві шлюби, вільне від втручання держави життя, евтаназія, вільна від дитини сім`я, трансплантація органів. Встановлено факт проблематичності регламентування даних прав, практично у всіх країнах світу через їх суперечність моральним та релігійним нормам. Для повноти проведення дослідження розглянуто кожне із запропонованих прав людини. В результаті вивчення наявної інформації, встановлено: що закріплення права на використанні мережі Інтернет крокує поруч із можливими проявами фактів дискримінації за відмову від його

використання. Визначено, що використання інтернет-мережі та віртуальної реальності тісно пов'язані між собою, проте останнє поняття є ширшим. В процесі дослідження сформовано проблему щодо неможливості забезпечити обмеження доступу до даних сервісів з боку малолітніх, неповнолітніх та недієздатних осіб, через порушення їх прав, що є негативним. Сформовано висновки, що вільне від втручання держави життя хоча і гарантоване правами людини, часто може порушуватись шляхом суспільного осуду, який регламентувати ніяким чином не можливо. Аналогічне твердження актуальне і для права на сім`ю без дитини та одностатеві шлюби. Встановлено, що право на виконання евтаназії законодавчо закріплено лише в деяких країнах. Це пов'язано із побоюванням щодо його закріплення через прояви корупції та зловживання службовим становищем у більшості країн. Розглянуто порядок надання згоди на трансплантацію органів, в результаті якого визначено, що мораль та закон на стороні тих, хто не лише на неї погоджується, а й відмовляється. Проаналізовано засади, на основі яких повинні формуватись права нового покоління.

Ключові слова: права людини, четверте покоління, клонування, евтаназія, трансплантація органів, вільне від втручання держави життя.

Stets Oleg Mykolaiovych, Doctor in Law, Associate Professor, Head of the Department of Constitutional, International and Private Law, Kryvyi Rih Faculty National University «Odesa Law Academy», 50000, Kryvyi Rih, Myru Avenue, 22, tel.: 0976818100, https//orcid.org/0000-0003-4211-2687

Denysenko Kateryna Viktorivna, Ph.D. in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative, Civil and Economic Law and Process, Academy of the State Penitentiary Service, 14000, Chernihiv, Honcha str., 34, tel.: 0661737172, https//orcid.org/0000-0002-9637-1361

Muzyka Mariia Petrivna, Candidate of Law Sciences, Associate Professor, National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi, 29000, Khmelnytskyi, Shevchenko str., 46, tel.: 0673111898, https//orcid.org/0000-0002-4933-7101

THE NEW GENERATION OF HUMAN RIGHTS

Abstract. The large-scale changes and transformations that humanity is facing over the past few decades have affected virtually all spheres of human life. At the same time, categories, concepts and processes that need professional definition and regulation are naturally formed. Newly created concepts that need legal regulation include the human rights of the new (fourth) generation. Thus, within the framework of this scientific research, a historical retrospective of the stages of formation of

human rights was conducted, namely the right to personal freedom and non-interference of the state (first generation rights); economic, social and cultural rights (second generation) and security, independence, social and economic development of man and humanity in general (third generation). The directions of formation of the fourth generation of human rights are singled out. Among them: the use of virtual reality, the use of the Internet, cloning, same-sex marriage, free from state interference, euthanasia, child-free family, organ transplantation. The fact of problematic regulation of these rights has been established in almost all countries of the world due to their contradiction with moral and religious norms. For the completeness of the study, each of the proposed human rights was considered. As a result of studying the available information, it was established that the consolidation of the right to use the Internet goes hand in hand with possible manifestations of discrimination for refusing to use it. Internet usage and virtual reality have been identified as closely related, but the latter is broader. In the course of the research, a problem was created regarding the impossibility to restrict access to these services by minors, minors and incapacitated persons, due to the violation of their rights, which is negative. Conclusions have been drawn that a life free from state interference, although guaranteed by human rights, can often be violated by public condemnation, which cannot be regulated in any way. A similar statement is relevant for the right to a family without a child and same-sex marriage. It has been established that the right to perform euthanasia is enshrined in law only in some countries. This is due to fears of its consolidation due to corruption and abuse of office in most countries. The procedure for granting consent for organ transplantation is considered, as a result of which it is determined that morality and law are on the side of those who not only agree to it, but also refuse it. The principles on the basis of which the rights of the new generation should be formed are analyzed.

Key words: human rights, fourth generation, cloning, euthanasia, organ transplantation, free from state interference

Постановка проблеми. У повсякденному житті права людини часто сприймаються як належне, оскільки вони закріплені у законах та у засадах політики кожної із цивілізованих держав. Проте ми часто забуваємо, що права людини не завжди були гарантовані державою. Фактично те, що на даний момент є «правом людини» обговорювалось і змінювалось сотні разів протягом не одного століття. У теперішньому розумінні права людини виникли на межі 17 та 18 століть. Це сталось саме тоді, коли стало зрозуміло, що на всіх правителів держав якимось чином повинна покладатись відповідальність. У цей момент, загальновизнаним став той факт, що найкращим способом досягнути відповідальності це надати громадянам певний захист. Так виникають політичні та громадянські права.

Подальший розвиток економік країн світу, посилення транскордонних взаємозв’язків, вплив науково-технічного прогресу, спричинили

трансформацію прав людини. Так, наприклад, промислова революція стала поштовхом для виокремлення прав людини на охорону здоров'я, не дискримінацію та приватність. Окрім того зростання ступеня рівноправності людей в суспільстві та поширення засад демократії спричинили розвиток прав людини, пов’язаних із самовизначенням.

Зараз ми живемо в епоху активної цифровізації. Так, тепер практично не можливо уявити наше життя без технологій. Вони всюди: вдома, на вулиці, на роботі, на відпочинку. Змінюється спосіб життя людей, а отже виникає необхідність у розширенні переліку прав особи під впливом цих процесів. Відтак, на основі вищенаведеного формується актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Права людини виступають категорію, яка притягує увагу дослідників ще з часів свого виникнення. У той же час дослідження прав людини завжди спричиняло утворення як прихильників так і скептиків того чи іншого напрямку прав, а отже було на фокусі у широкого кола науковців. У контексті вивчення прав людини нового покоління, значний вклад був здійснений Bata A., Carlucci M. та Rowe J., які досліджували роль нового покоління у дотриманні прав людини [1]. Jose Maria Lassalle досліджувала цифрове громадянство для нового покоління прав людини [2]. Woodroofe G. розглядав питання доцільності виокремлення четвертого покоління прав людини [3]. Серед вітчизняних науковців, сутнісне наповнення четвертого покоління прав людини досліджували Шаварин А. та Попович Т. [4]; новітні людські права розглядала Бунчук О. [5]. Дослідження прав людини нового покоління у контексті моралі та людської гідності проводив Турянський Ю. Проте, не применшуючи вклад зазначених авторів, вважаємо, що в окресленій тематиці дослідження ще багато чого не сказано.

Мета статті – полягає у розкритті прав людини нового покоління крізь призму впливу на утворення цієї категорії факторів сучасного суспільного та економічного життя.

Виклад основного матеріалу. Права людини за своєю сутністю виступають основою сучасного правового суспільства. Той факт, що права виступають базовою та невіддільною категорією у суспільстві кожної цивілізованої країни спричинено тим, що вони пов’язані із існуванням самої людини. Окрім того ступінь дотримання прав людини є проявом пріоритетних ідеологічних цінностей, здобутих людством та виступає мірилом розвитку політико-правового життя у напрямку дотримання рівності, свободи, демократії тощо [6, с. 10].

Так, дослідження історичної ретроспективи розвитку соціуму, показує, що кожен із етапів еволюції супроводжувався формуванням і законодавчим регламентуванням відповідного «покоління прав людини». Зокрема, формування першого покоління прав людини припадало на 17-18 століття, а в основі їх лежали політичні мотиви. Поступово населення почало визнавати, що

існують речі, поза межами впливу держави, а отже прийшло розуміння необхідності надання прав народу впливати на ті процеси, які його безпосередньо стосуються. Центральними ідеями, навколо яких розбудовувались права першого покоління були ідея особистої свободи та захисту людини від свавілля держави. У наш час ці ідеї законодавчо закріплені Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, а також у Європейській конвенції прав людини і основоположних свобод. В той же час, до основних прав також відносились: право участі в управлінні державою та заборона катувань. Дехто із дослідників вважає, що саме ці права є найбільш важливими.

Друге покоління економічних, соціальних і культурних прав, з`явились на початку XIX ст., на тлі соціалістичних революцій. Ці права вже стосувалися спільного життя і праці людей, а також їхніх основних життєвих потреб. Підґрунтям для формування цього блоку прав виступали ідеї рівності й гарантованого доступу до соціальних та економічних благ, а також послуг та можливостей. Ці права набули більшого міжнародного визнання у зв’язку із виникненням робітничого прошарку на початковому етапі індустріалізації, і як наслідок сформованих нових вимог до гідного життя [7, с. 98]. Населення країн світу, особливо тих, де активно розбудовувались засади індустріального суспільства, усвідомили, що їх гідність потребує більшого ніж звичайне невтручання держави, яке визначалось правами першого покоління. Нормативно-правовими актами, якими закріплювались соціальні, економічні та культурні права виступив Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права та Європейська соціальна хартія.

При цьому, до соціальних прав відносились права, які потрібні для повної участі у суспільному житті, а саме: на освіту, створення та забезпечення сім`ї, відпочинок, охорону здоров'я, недоторканість приватного життя і запобігання дискримінації. Своєю чергою, економічні права пов’язані із необхідністю підтримки мінімально необхідного рівня фінансового та речового забезпечення і включають право на: працю, житло та пенсійне забезпечення, а також відповідний рівень життя для всіх категорій громадян.

Культурні права зазвичай відіграють одну з найнезначніших функцій у суспільстві і переважно пов’язуються із правом вільної участі у культурному житті.

Третє покоління прав людини розглядається як продукт розвитку національної держави кінця XIX ст. На цьому етапі відбувається виникнення колективного права народів, яке ґрунтується на солідарності людей та їхній приналежності до якоїсь спільноти. До прав третього покоління відносять безпеку, незалежність, соціальний та економічний розвиток людини і людства загалом. Окрім того, на фоні посилення глобальних світових проблем утворюється новий напрямок прав людини – екологічні права. До цих прав відносять право на безпечне для життя та здоров'я довкілля, право на

відшкодування збитків, заподіяних погіршенням стану довкілля, а також право на отримання та використання інформації про стан довкілля, якість продуктів харчування та предметів побуту та поширення цієї інформації [7, с. 99].

На зламі XX-XXI століть почались обговорення щодо становлення четвертого покоління прав людини, яке сформувалось під впливом науково-технологічного прогресу, масштабними відкриттями у медичній сфері, біології, відкриттями у генетиці, космічній сфері тощо. Завдяки зазначеним досягненням розширились можливості людини і, як наслідок, сформувались альтернативні варіанти її поведінки.

При обговоренні прав людини четвертого покоління більшість науковців пов'язують їх із наступними напрямками (рис. 1):

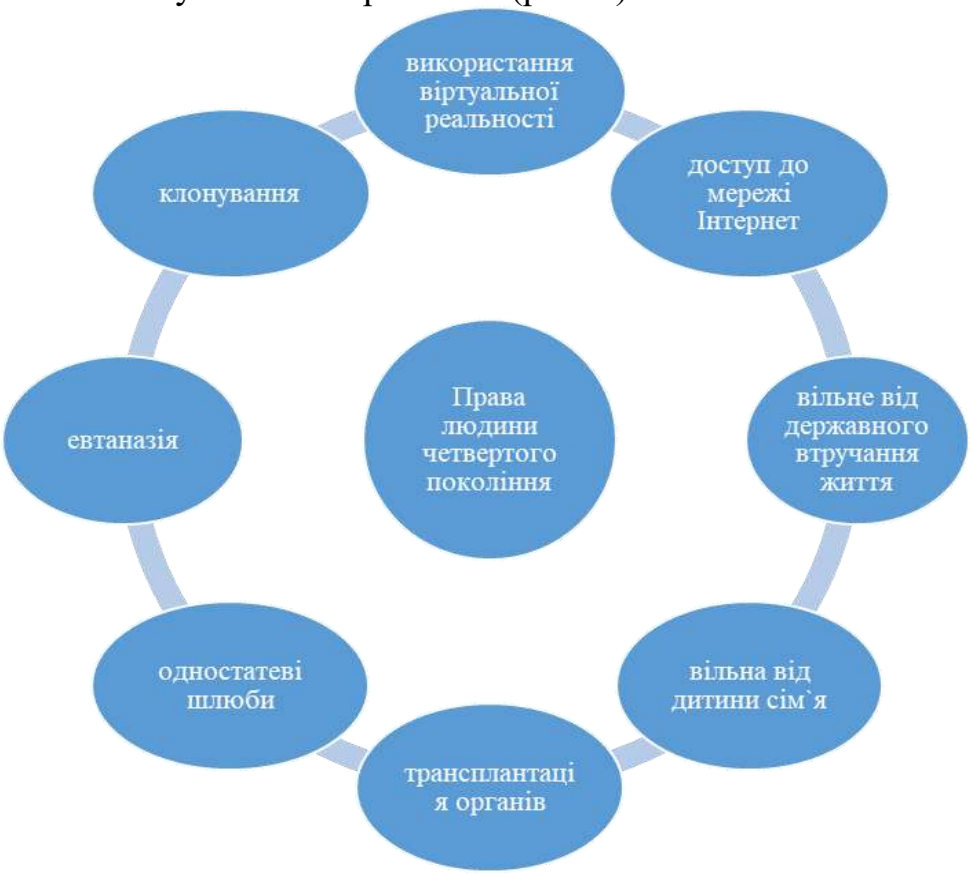

Рис. 1. Напрямки, на основі яких формуються права людини нового покоління

Джерело: сформовано авторами на основі [8, с. 10].

Деякі вчені, а саме Крусс В. та Лаврік М. зосереджують фокус своїх досліджень на самотинних правах людини, які пов'язані з її тілом (права особистості), зазначаючи ці права, як права четвертого покоління. Проте, через те, що вони ніяким чином не враховують права доступу до інтернет-мережі та віртуальну власність, вважається, що вони не формують вичерпний зміст прав четвертого покоління. На противагу поширеності тверджень про формування прав людини четвертого покоління Івентьєв С. стверджує, що існує таких

поколінь п`ять – і останнє із них пов'язане із духовним розвитком людини та моральними правами та свободами. Проте, більшість науковців та правознавців все таки сходяться на думці, що зараз ми стоїмо на порозі формування четвертого покоління прав людини.

Як ми бачимо, на основі вищенаведеної інформації, права людини нового покоління стосуються різноманітних сфер суспільних відносин. Аналіз інформаційних джерел за останні роки, дає змогу сформувати висновки, що існує проблема регламентації таких прав у багатьох державах світу. Ця проблема провокується тим, що фактично вперше за весь період існування цивілізації ними відбувається заперечення усталених моральних та релігійних норм [5]. Серед юристів, філософів, медиків та представників релігійних організацій ведуться нескінченні дискусії стосовно четвертого покоління людських прав. Основними аргументами противників їх виокремлення є той факт, що наука не може передбачити, як реалізація цих прав вплине на наступні покоління. Окрім того, виникає запитання чи не виступають дії по нормативному закріпленню цих прав неоголошеним експериментом над людиною.

Особливо активно вступають у дискусії щодо прав людини нового покоління представники сфери релігії. Богослови стверджують, що протягом останніх років навколо теми прав людини поширюються подвійні тенденції: з одного боку, вони служать загальному благу і спонукають боротьбу проти приниження людини, однак з іншого боку ними завуальовується образа релігійним та національним цінностям. Це пов'язано із тим, що до переліку прав людини поступово додаються погляди, які є повністю протилежні до усталених християнських та моральних цінностей [9, с. 19]. При цьому, релігія та право виступають системами, які несуть в собі схожі характеристики, але регулюють різні сторони суспільного життя. Взаємодія між цими системами відбувається у різних формах та сягає крізь тисячоліття. Норми моралі, своєю чергою, є суспільно визначеними, допустимими соціумом та бажаними правилами поведінки людини в суспільстві. Гармонізоване застосування всіх трьох систем: релігійної, моральної та правової виступає гарантією встановлення позитивної поведінки людини.

Для забезпечення всебічності дослідження проведемо окремий аналіз кожного із перспективних напрямків формування прав людини нового покоління.

Особливо актуальним серед зазначених прав у наш час є забезпечення можливостей для доступу людини до мережі Інтернет. Так, неможливо відкинути той факт, що ті, хто мають можливість доступу до інтернет-мережі автоматично отримують доступ й до широкого кола інформації, а навички по роботі з цією мережею дуже часто виступають ключовою перевагою при прийомі на роботу [5]. Окрім того, з кожним роком все більше людей обирають для себе онлайн закупівлю товарів, зростає популярність віддаленої роботи та

все більше розширюється перелік послуг, в тому числі і державних, які громадяни можуть отримати через Інтернет. Відтак, в таких умовах забезпечення повноцінного та безперешкодного доступу громадян до інтернет-мережі стає справою державного значення. Проте, відкритим питанням залишається можливість прояву дискримінації до людини, через відмову у використанні глобальної мережі шляхом відбирання у неї права кар`єрного росту, доступу до деяких державних послуг тощо. Цю сферу також повинна була б врегулювати держава.

Схожим за своєю сутністю до попереднього є право використання віртуальної реальності. Відмінними рисами є лише те, що використання віртуальної реальності можливо без застосування мережі Інтернет, а користування глобальною мережею включає в себе використання віртуальної реальності [10, с. 40]. Отже, поняття віртуальної реальності є ширшим. Складнощі, які виникають при визнанні прав людини на користування віртуальною реальністю та мережею Інтернет, переважно пов’язані із не можливістю обмеження права особи-громадянина на доступ до даних сервісів. Встановлення обмеження для доступу до певних даних в глобальній мережі можливе лише на підставі рішення суду. В таких умовах закономірно виникає питання регулювання порядку користування цими сервісами малолітніми, неповнолітніми, недієздатними особами, прогнозування впливу відсутності обмежень по доступу до будь-яких ресурсів на моральний та психофізичний розвиток, а також встановлення правового режиму втручання батьків та опікунів у цей процес.

Окремим прикладом занепокоєння наявності вільного доступу до всіх ресурсів є можливість вільно переглядати інформацію, яка пропагандує анорексію і все, що з нею пов’язане. У цьому випадку під вплив можуть попасти не лише малолітні та підлітки, а й свідомі дієздатні повнолітні громадяни. Чи врегульоване в цьому випадку питання забезпечення прав особи в умовах завдання нею шкоди власному здоров'ю питання риторичне. Іншою стороною медалі є зловживання з боку користувачів комп’ютерними іграми, що впливає не лише на емоційне, а й на фізичне здоров`я. Таким чином, законодавчого закріплення потребує не лише право доступу до глобальної мережі та на користування віртуальною реальністю, але й порядок їх реалізації.

Право на вільне від державного втручання життя певною мірою вже реалізоване у міжнародній практиці. Якщо людина живе правомірним життям, держава не втручається в нього. Проте, з іншого боку наявність правового регламентування прав людини, не захищають особу від осуду з боку суспільства, коли його поведінка суперечить морально-етичним та релігійним нормам. Тобто це саме та ситуація, коли закон дозволяє, проте мораль забороняє.

Право на вільну від дитини сім`ю сформувалось під впливом поширення в радянські часи норми, згідно з якою на осіб, які досягли певного віку і не мали

дітей накладався податок. Звичайно, в цивілізованому світі це не припустимо. Саме тому набуває поширення право на вільну від дитини сім`ю. Виключення становлять пострадянські країни, де у суспільстві повноцінною сприймається лише сім`я, де є дитина. Таким чином, у людини є право не мати дитину, проте з боку суспільства вона все одно може піддаватися тиску, особливо це стосується жінок.

Право на трансплантацію органів реалізовується в світі нерівномірно. Зокрема, у Автрії, Бельгії, Іспанії, Франції та Фінляндії діє презумпція згоди особи на трансплантацію органів, а у всіх інших країнах – навпаки. Щодо використання трансплантату від живих осіб, в цьому випадку обов'язково потрібна їх добровільна згода. Таким чином, у випадку смерті, якщо особа не надала згоду на використання власних органів за життя, її можуть надати родичі загиблої людини. Проте, якщо вони відмовляються від трансплантації з релігійних чи етичних міркувань, закон та мораль на їхньому боці [5].

Надзвичайно суперечливою категорією є формування права на одностатеві шлюби. Нормативний дозвіл на їх укладення надано в деяких країнах Європи (Данії, Іспанії, Нідерландах, Бельгії, Франції, Португалії), у Південній Африці, Аргентині, Канаді та США. Дозвіл на одностатеві шлюби лише в деяких країнах доводить той факт, що вони є скоріше виключенням ніж правилом. Усталені моральні норми більшості країн світу не готові сприйняти практику одностатевих шлюбів. Більше того, законодавче закріплення такого права, очікувано спричинило б хвилю протестів серед громадян більшості країн світу.

Законодавче регулювання процесу евтаназії відрізняється залежно від форми, в якій вона проводиться. Застосування активної форми евтаназії, під час якої лікарем та пацієнтом спільно вживаються заходи для прискорення смерті з метою позбавлення її страждань, дозволено у Нідерландах, Бельгії, Люксембурзі, Швейцарії та США. Пасивна евтаназія, яка реалізується у формі відмови від медикаментів та процедур, які підтримували життєздатність пацієнта, дозволена у вищенаведених країнах, а також у Ізраїлі, Фінляндії та Швеції [5]. При цьому дозвіл на проведення евтаназії повинен видаватись тоді, коли виконуються наступні твердження: особа яка приймає рішення про її проведення, є повнолітньою та дієздатною, діагноз та відсутність альтернативних шляхів покращення стану підтверджені медичним консиліумом, встановлений факт завдання хворобою особі важких фізичних та моральних страждань [7, с. 99]. Окрім того, бажання провести евтаназію повинно бути усвідомленим та висловлено хворим неодноразово, в тому числі у присутності юриста. Рішення про евтаназію не може бути прийняте ніким, крім самої особи, до якої її планують застосовувати і використовується лише у порядку виключення для полегшення стану хворого. Проте, ми вважаємо, що закріплення права на евтаназію у країнах, у яких поширена корупція та зловживання службовим положенням неможливе, так як це може вплинути на забезпечення базових прав людини.

Право на клонування є скоріше умовним, ніж реальним, так як заборонено у більшості країн світу. Та наука й технології не стоять на місці, і рано чи пізно питання клонування людини стане на порядок денний. Саме тому науковці пропонують законодавчо врегулювати критерії правомірності клонування людини та покази до його застосування. На нашу думку, правознавці навпаки мали б зосередити увагу на законодавчому регламентуванні заборони клонування людини, так як це порушує унікальність людської ДНК. Окрім того, проти клонування виступають релігійні та моральні норми.

Таким чином, на основі вищенаведеного, можемо підсумувати, що формування прав людини нового покоління повинне відбуватись на наступних засадах.

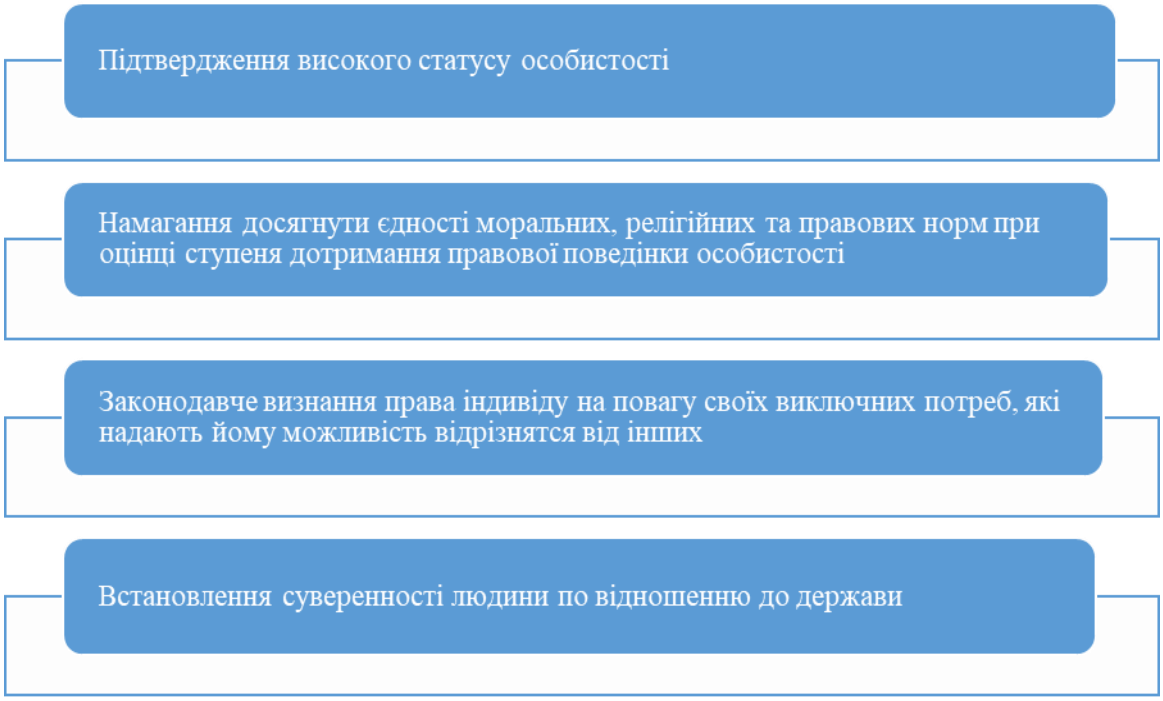

Рис 2. Засади, на основі яких повинні формуватись права людини нового покоління

Джерело: сформовано авторами на основі [5]

Відтак, на нашу думку, розвивати нове покоління людських прав необхідно у напрямку законодавчого закріплення статусу особистості, яка наділена ключовою цінністю – свободою.

Висновки. Отже, виникнення прав людини нового покоління є фактом, який підтверджений незліченною кількістю реальних проявів. Відтак, об'єктивно формується проблематичність правового регулювання інституту четвертого покоління людських прав, яка пов'язана із специфікою самих прав, негативним ставлення громадян до деяких із них, а також складністю їх практичної реалізації, через необхідність виконання складного механізму законодавчого визначення порядку їх реалізації. Зараз на порядку денному у

багатьох правових інститутах стоїть питання зваженого та послідовного закріплення нових прав, яке очевидно зіткнеться із значними складнощами та суперечностями.

Література:

1. Bata A., Carlucci M., Rowe J. Why the next generation is key to protecting human rights. *Chatham House*. 2021. URL: https://www.chathamhouse.org/2021/06/why-next-generation-key-protecting-human-rights
2. Lassalle J. M. Digital Citizenship: For a new generation of human rights. *Open Democracy*. 2019. URL: https://www.opendemocracy.net/en/democraciaabierta/ ciudadanía-digital-por-una-nueva-generación-de-derechos-humanos-en/
3. Woodroofe G. A. Fourth Generation Of Human Rights? *The Organization for World Peace*. 2020. URL: https://theowp.org/a-fourth-generation-of-human-rights/
4. Шаварин А., Попович Т. Сутнісне наповнення четвертого покоління прав людини. *Теорія держави і права*. 2019. №12. С. 266-270.
5. Бунчук О. Новітні людські права: прийняти не можна заборонити. Chernivtsi Law School. 2020. URL: https://law.chnu.edu.ua/novitni-liudski-prava-pryiniaty-ne-mozhna-zaboronyty/
6. Турянський Ю. Права людини нового покоління: суспільна мораль VS людська гідність. *Публічне право. Фахове юридичне видання*. 2019. №3 (35). С. 9-13.
7. Деревянко Н. Теорія «покоління прав людини та її вплив на нормативне забезпечення реалізації права на отримання професійної правничої допомоги в Україні. *Науковий вісник публічного і приватного права*. 2020. №3-2. С. 97-101.
8. Крилова Д. Четверте покоління прав людини в контексті взаємозв'язку правових і моральних норм. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2017. №2. С. 27-30.
9. Ткачук Н. Інформаційні права і свободи людини і громадянина в Україні: визначення термінів, співвідношення понять. *Інформація і право*. 2018. №2 (25). С. 17-22.
10. Поліщук А., Гуденко Д. Четверте покоління прав людини: реалії та перспективи для України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. №3. С. 39-42.

References:

1. Bata, A., Carlucci, M. & Rowe, J. (2021). Why the next generation is key to protecting human rights. *Chatham House. www.chathamhouse.org*. Retrieved from: https://www.chathamhouse.org/ 2021/06/why-next-generation-key-protecting-human-rights [in Ukrainian].
2. Lassalle, J. M. (2019). Digital Citizenship: For a new generation of human rights. *Open Democracy*. *www.opendemocracy.net*. Retrieved from: https://www.opendemocracy.net/en/democraciaabierta/ ciudadanía- digital-por-una-nueva-generación-de-derechos-humanos-en/ [in Ukrainian].
3. Woodroofe, G. A. (2020). Fourth Generation Of Human Rights? *The Organization for World Peace*. *theowp.org*. Retrieved from: https://theowp.org/a-fourth-generation-of-human-rights/ [in Ukrainian].
4. Shavaryn, A., & Popovych, T. (2019). Sutnisne napovnennja chetvertogho pokolinnja prav ljudyny [The essential content of the fourth generation of human rights]. *Teorija derzhavy i prava – Theory of state and law*, 12, 266-270 [in Ukrainian].
5. Bunchuk, O. (2020). Novitni ljudsjki prava: pryjnjaty ne mozhna zaboronyty [The latest human rights: acceptance can not be prohibited]. *Chernivtsi Law School – Chernivtsi Law School*. *law.chnu.edu.ua*. Retrieved from: https://law.chnu.edu.ua/novitni-liudski-prava-pryiniaty-ne-mozhna-zaboronyty/ [in Ukrainian].

6. Turjansjkyj, Ju. (2019). Prava ljudyny novogho pokolinnja: suspiljna moralj VS ljudsjka ghidnistj [Human rights of the new generation: public morality VS human dignity]. *Publichne pravo. Fakhove jurydychne vydannja – Public law. Professional legal publication*. 3 (35), 9-13 [in Ukrainian].

7. Derevjanko, N. (2020). Teorija «pokolinnja prav ljudyny ta jiji vplyv na normatyvne zabezpechennja realizaciji prava na otrymannja profesijnoji pravnychoji dopomoghy v Ukrajini [Theory of human rights generation and its impact on the regulatory implementation of the right to receive professional legal assistance in Ukraine.]. *Naukovyj visnyk publichnogho i pryvatnogho prava – Scientific Bulletin of Public and Private Law*, 3-2, 97-101 [in Ukrainian].

8. Krylova, D. (2017). Chetverte pokolinnja prav ljudyny v konteksti vzajemozv'jazku pravovykh i moraljnykh norm [The fourth generation of human rights in the context of the relationship of legal and moral norms]. *Nacionaljnyj jurydychnyj zhurnal: teorija i praktyka – National Legal Journal: Theory and Practice*, 2, 27-30 [in Ukrainian].

9. Tkachuk, N. (2018). Informacijni prava i svobody ljudyny i ghromadjanyna v Ukrajini: vyznachennja terminiv, spivvidnoshennja ponjatj [Information rights and freedoms of man and citizen in Ukraine: definition of terms, the relationship of concepts]. *Informacija i parvo – Information and law*, 2 (25), 17-22 [in Ukrainian].

10. Polishhuk, A., & Ghudenko, D. (2019). Chetverte pokolinnja prav ljudyny: realiji ta perspektyvy dlja Ukrajiny [The fourth generation of human rights: realities and prospects for Ukraine]. *Jurydychnyj naukovyj elektronnyj zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 3, 39-42 [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Педагогіка. Методика викладання у вищій школі»

УДК 517.2

https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-3(21)-190-198

Білобрицька Олена Іванівна, кандидат технічних наук, доцент кафедри вищої математики, Національний транспортний університет, Україна, 01010, м. Київ, вул. М. Омеляновича-Павленка, 1, тел.: (044) 284-71-09, https//orcid.org//0000-0002-6751-6592

Вишенська Оксана Володимирівна, кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри вищої математики, Національний транспортний університет, Україна, 01010, м. Київ, вул. М. Омеляновича-Павленка, 1, тел.: (044) 284-71-09, https//orcid.org/0000-0002-3360-8552

Мейш Юлія Анатоліївна, доктор технічних наук, професор кафедри вищої математики, Національний транспортний університет, Україна, 01010, м. Київ, вул. М. Омеляновича-Павленка, 1, тел.: (044) 284-71-09, https//orcid.org/0000-0001-7492-700X

ДЕЯКІ ЗАУВАГИ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ

Анотація. Останнім часом у більшості вищих технічних, економічних тощо навчальних закладів контроль за вивченням математичних методів зводиться майже виключно до тестування, яке передбачає найпростіші застосування готових алгоритмічних процедур. Про це свідчать і численні методичні посібники, і деякі новітні підручники. При цьому «за бортом» лишається важлива й копітка робота над фундаментальними поняттями, зміст яких складає сутність математики [1 - 3]. У майбутньому це стане головною й здебільша непереборною перешкодою в удосконаленні й розширенні знань.

Над математичними поняттями слід працювати невпинно й винахідливо. В іншому разі вони будуть для студента позбавленими змісту словами, а математика поставатиме перед ним як дивна наука, утворена мало зрозумілими рецептами зовсім не зрозумілого походження.

Успіх у вивченні основ математичного аналізу залежить повністю від того, наскільки якісно засвоєні початкові фундаментальні поняття, на яких базується

весь аналіз. Чільне місце серед цих понять займає поняття функції та функціональної залежності між величинами.

В роботі розглянуто один із можливих варіантів, який можна використати для початкового ознайомлення з поняттям функціональної залежності. Складність поняття функціональної залежності засвідчують практично всі автори підручників і задачників, припускаючись помилок у вправах, призначених слугувати зразком коректних міркувань. Залежність між двома змінними величинами не обов'язково однотипна. x і y можуть бути функціями одна одної. Залежності x від y та y від x можуть бути обидві рамкові (нефункціональні). Нарешті, x може бути функція від y, а y залежати від x нефункціонально, і навпаки. Ці варіанти слід брати до уваги при вивченні залежностей. Важливим є ще такий аспект. Залежності між двома числовими величинами x і y можна виражати безпосередніми рівняннями, або ж опосередковано через параметр t. У цих двох випадках особливо складно ідентифікувати типи залежностей. З параметричними рівняннями, зокрема, пов'язано найбільше помилок.

Ключові слова: функція, функціональна залежність, рівняння, числові величини, параметр, фундаментальні математичні поняття.

Bilobrytska Olena Ivanivna, Ph. D., National Transport University, 010101, Kyiv, Str. M. Omelianovycha-Pavlenka, 1, tel.: (044) 284-71-09, https//orcid.org/0000-0002-6751-6592

Vyshenska Oksana Volodymyrivna, Ph. D., National Transport University, 010101, Kyiv, Str. M. Omelianovycha-Pavlenka, 1, tel.: (044) 284-71-09, https//orcid.org/0000-0002-3360-8552

Meysh Yulia Anatoliivna, Doctor of Technical Science, Professor, National Transport University, 010101, Kyiv, Str. M. Omelianovycha-Pavlenka, 1, tel.: (044) 284-71-09, https//orcid.org/0000-0001-7492-700X

SOME COMMENTS ON THE STUDY OF THE CONCEPT OF FUNCTIONAL DEPENDENCE

Abstract. Recently, in most higher technical, economic, etc. educational institutions, control over the study of mathematical methods is reduced almost exclusively to testing, which involves the simplest application of ready-made algorithmic procedures. This is evidenced by numerous manuals and some of the latest textbooks. At the same time, "overboard" remains important and painstaking work on fundamental concepts, the content of which is the essence of mathematics [1 - 3]. In the

future, this will be the main and mostly insurmountable obstacle to improving and expanding knowledge.

Mathematical concepts should be worked on relentlessly and ingeniously. Otherwise, they will be meaningless words for the student, and mathematics will appear to him as a strange science, formed by little-understood recipes of completely unknown origin.

Success in learning the basics of mathematical analysis depends entirely on how well mastered the initial fundamental concepts on which the whole analysis is based. Prominent among these concepts is the concept of function and functional dependence between quantities.

The paper considers one of the possible options that can be used for initial acquaintance with the concept of functional dependence. The complexity of the concept of functional dependence is evidenced by almost all authors of textbooks and problem books, assuming mistakes in exercises designed to serve as a model of correct reasoning. The relationship between two variables is not necessarily the same. and can be functions of each other. Depending on and from can be both framework (non-functional). Finally, there may be a function of, and depend on non-functional, and vice versa. These options should be considered when studying dependencies. Another important aspect is this. The relationships between two numerical quantities and can be expressed by direct equations, or indirectly through a parameter. In these two cases, it is especially difficult to identify the types of dependencies. Parametric equations, in particular, have the most errors.

Keywords: function, functional dependence, equations, numerical quantities, parameter, fundamental mathematical concepts.

Постановка проблеми. Мова піде про формування поняття функціональної залежності при вивченні математики. Математичні поняття стосуються ідеальних об’єктів. Щоб правильно усвідомити їхній зміст, слід мати до дрібниць точне означення і чималу низку ілюстративних прикладів. Окрім того, корисно використовувати різні модифікації означення.

На жаль, у багатьох підручниках, посібниках і збірниках задач поняття функціональної залежності і функції трактується неохайно, або й зовсім помилково і ілюструється помилковими прикладами. Наведемо кілька таких означень. Підручники не називаємо, бо схожі похибки трапляються мало не у всіх них.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При вивченні основ математичного аналізу надзвичайно важливою є копітка робота над фундаментальними, базовими поняттями [1 - 3]. Серед них поняття функції, функціональної залежності. Для якісного його засвоєння необхідно мати точне означення і багато ілюстративних прикладів. Варто також послуговуватись різними модифікаціями означення [3 - 6].

Мета статті. В роботі розглянуто один із можливих варіантів, який можна використати для початкового ознайомлення з поняттям функціональної залежності. Наведено також деякі характерні неточності в означеннях функції та невдалі приклади, що нажаль, не рідко трапляються в підручниках та методичних посібниках з математики.

Виклад основного матеріалу. «Якщо кожному значенню x за яким-небудь правилом поставимо у відповідність одне цілком певне значення іншої величини y, то кажуть, що ця величина y є функцією величини x, або що величини x і y пов'язані між собою функціональною залежністю».

Прикра неточність. Не слід говорити, що дві величини пов'язані функціональною залежністю. Відношення функціональної залежності не симетричне. Слід сказати, що величина y функціонально залежить від величини x.

Хай маємо «декілька змінних величин, пов'язаних одна з одною так, що зміна одних величин впливає на значення інших. Тоді кажуть, що між цими величинами існує функціональна залежність».

Сказане неправда вже для двох змінних. Наприклад, хай змінні x і y пов'язані рівністю $4x^2 - y^2 = 1$. Якщо $x = \frac{1}{2}$, то $y = 0$. Якщо ж $x = 2$, то $y = \sqrt{15}$, або ж $y = -\sqrt{15}$. Зміна значення x впливає на значення y. Проте ні y від x, ні x від y не залежить функціонально.

Автори досить вільно і некоректно поводяться із залежностями між величинами, котрі не є функціональними. Наприклад, у деяких задачниках щодо рівнянь кола $x^2 + y^2 = r^2$ можна знайти такі завдання:

1) Побудувати графік функції $y^2 = r^2 - x^2$.

2) Побудувати графік функції $y = \pm\sqrt{r^2 - x^2}$ (не зрозуміло, що означають знаки «$\pm$» перед радикалом).

3) Подати в явному вигляді функцію, котру неявно задано рівнянням $x^2 + y^2 = r^2$.

На це запитання автор відповідає так: $y = \pm\sqrt{r^2 - x^2}$. Оскільки в запитанні йдеться про одну функцію, то виходить, що формула $y = \pm\sqrt{r^2 - x^2}$ також визначає одну функцію. Крім того, слід зазначити, що в підручнику ще дуже далеко до поняття неперервності, а тому на запитання задачі відповідь має бути: таких функцій є безліч. При цьому навести принаймні дві – три не неперервні на відрізку $[-r; r]$ функції.

У багатьох авторів без усякого означення з'являється поняття багатозначної функції. Найчастіше воно виникає, коли автори говорять про обернені функції. Замість того, щоб сказати, що обернена функція не завжди

існує у всій області визначення початкової функції, вони кажуть, що обернена функція завжди існує, але іноді вона неоднозначна. Термін «неоднозначна функція» беззмістовний. Якщо його узаконити, то все, що пов'язане з означенням функції втрачає сенс. Будь-яка залежність однієї величини від другої буде функціональною, а отже, кожна з двох залежних величин буде функцією іншої. А що далі? Що ми з цими «функціями» будемо робити? Вони не вписуються у зміст аналізу. Адже їх не можна диференціювати, інтегрувати та ін.. Крім того, варто зауважити, що різні «неоднозначності», на кшталт багатозначних функцій, знаків «$\pm$» у формулах, які допускають різні прочитання, і т. п. не відповідають ні стилю сучасної математичної мови, ні змістові.

Помилки, викликані довільним трактуванням поняття функції, трапляються і в авторитетних збірниках задач. Ось ціла низка завдань, які говорять самі за себе.

Побудувати графіки функцій, заданих неявно:

$$x^2 + y^2 = 8; \qquad 5x^2 - y^2 = 25;$$

$$\sin y - x^2 = 0; \qquad x^2 = 4y^2 - y^4.$$

Жодне рівняння не визначає y як функцію x. Або: «Побудувати графіки функцій, заданих параметрично:

$$\begin{cases} x = 5\cos t, \\ y = 2\sin t; \end{cases} \qquad \begin{cases} x = \cos^3 t, \\ y = \sin^3 t; \end{cases}$$

$$\begin{cases} x = t - 2\sin t, \\ y = 1 - 2\cos t; \end{cases} \qquad \begin{cases} x = 2\cos t - \cos 2t, \\ y = 2\sin t - \sin 2t. \end{cases}$$

Звісно правильно, що автори ознайомлюють студентів із параметричними рівняннями відомих ліній (еліпс, астроїда, трохоїда (подовжена циклоїда), кардіоїда). Але ж жодна з цих ліній не є графіком функції y від x. Взагалі, в застосуваннях математики параметричні рівняння майже ніколи не визначають функції, а задають просто якісь лінії, зокрема траєкторії руху. Завдання було б сформульовано коректно, якби в ньому не йшлося про функціональну залежність. Слід було сказати так: побудувати лінію за її параметричними рівняннями. Або: побудувати графік залежності між величинами x та y, котрі задано параметрично.

Аналогічно в першому завданні: побудувати графік залежності між величинами x і y, пов'язаними такою рівністю. Або простіше: побудувати графік рівняння.

У багатьох задачниках автори припускаються помилок, коли йдеться про параметричні рівняння кривих та рівняння в полярній системі координат. Будь-яке рівняння в полярній системі координат, що має вигляд $\rho = f(\varphi)$, де ρ і φ полярні координати, а f однозначна функція, визначає водночас криву лінію

на площині і подає змінну величину ρ (першу полярну координату) як функцію φ. Іншими словами, таке рівняння означає функціональну залежність змінної ρ від змінної φ. У той же час таке рівняння дає певний зв'язок між декартовими координатами x і y. Але цей зв'язок, взагалі кажучи, не буде функціональним. Автори задачників часто забувають про це і дезорієнтують студентів.

Рівняння кардіоїди $\rho = a(1+\cos\varphi)$ може служити гарним і простим прикладом. Зв'язок між ρ і φ функціональний і кардіоїда є графіком цієї функціональної залежності. У декартових координатах ця сама лінія має рівняння $\sqrt{x^2+y^2} = a\left(1+\frac{x}{\sqrt{x^2+y^2}}\right)$. Але це рівняння не виражає ні функціональної залежності y від x, ні функціональної залежності x від y.

Ще більше плутанини знаходимо у вправах, де йдеться про параметричні рівняння ліній. Автори без усяких пояснень формулюють завдання про побудову графіка функції, заданої параметричними рівняннями. Насправді параметричні рівняння майже ніколи не визначають функції y від x.

Пропонуємо один з можливих варіантів, який можна використати для початкового ознайомлення з поняттям функції.

I. *Поняття величини.* Серед якостей предметів та характеристик процесів трапляються такі, що їх можна вимірювати числами. Такі якості, властивості, характеристики називають величинами. Величина – те, що можна виміряти числом. Приклади: довжина, маса, швидкість, сила струму і т.п. Проте, є якості, які не належать до величин. Наприклад, запах, колір, вміння малювати та ін.

Переважна більшість величин змінні, цебто такі, що упродовж процесу, за одну грань якого вони відповідають, ці величини змінюють свої значення. Незмінні величини називають сталими.

Приклади.

1) Розглянемо усі можливі прямокутні трикутники, вписані у коло радіуса 1. Гіпотенузи цих трикутників – це стала, а інші їх характеристики (катети, гострі кути) – змінні величини.

2) Хай проводиться забіг на 10 км за участі 20 спортсменів. Довжина дистанції – це стала, а от середня швидкість та час, витрачені кожним із бігунів на подолання дистанції, змінні.

3) Зафіксуємо додатне число a і розглянемо усі рівнобедрені трикутники із бічною стороною рівною a. Тоді бічна сторона – це стала, а основа – змінна величина, яка характеризує кожен із цих трикутників.

4) Розглянемо усі прямокутники, площа яких дорівнює S. Це стала, а довжини двох суміжних сторін цих прямокутників – змінні величини.

5) У рівнобедрений прямокутний трикутник з катетом a вписуємо прямокутники так, що у кожного одна вершина співпадає з вершиною прямого

кута, дві лежать на катетах, а ще одна – на гіпотенузі. Периметр цих прямокутників – стала, а площа – змінна величина.

II. *Залежності між величинами.* Рідко трапляється так, щоб змінні величини, пов'язані з певним процесом (чи предметом, чи ситуацією) набували тих чи тих значень незалежно одна від одної. Значно частіше значення одних величин впливають на значення інших, тією чи іншою мірою обумовлюють їх.

Приклади.

1) У колі радіуса r проведемо хорду AB. Яким є взаємозв'зок між довжиною x цієї хорди та вписаними в коло кутами, що на неї спираються? Величина α одного з таких кутів однозначно задає довжину x відповідної хорди. Такий вид залежності між величинами називають функціональним. x є функцією від α. Проте α від x залежить не функціонально. Адже для кожного фіксованого x існує, взагалі кажучи, два різні кути, що спираються на відповідну хорду. Тобто, у кута є варіанти для вибору значення за фіксованого x. Таку залежність однієї величини від іншої назвемо рамковою.

Отже, якщо величина x однозначно диктує величині y її значення, то кажемо, що y залежить від x функціонально. Якщо ж величина x вказує кілька (можливо й безліч) значень, із яких y може вибирати одне, то казатимемо, що залежність y від x рамкова.

2) Хай чотирикутники $ABCD$ та $A_1B_1C_1D_1$ подібні з коефіцієнтом подібності 2. Тоді довжини відповідних сторін AB і A_1B_1 не просто залежні одна від одної величини, а категорично залежні: значення однієї з них визначають значення другої. Знаючи одну з цих величин, ми можемо без жодних вимірювань назвати другу.

3) Довжини двох суміжних сторін прямокутника – незалежні його характеристики. Кожна з цих величин може набувати довільних додатних значень, причому поєднуватися одна з одною вони також можуть довільно: якими б не були додатні числа x і y, існують прямокутники зі сторонами x і y.

Три наведені приклади дають досить повне уявлення не тільки про незалежні й залежні величини, але також про два типи залежностей: категоричну та рамкову. Лишається додати тільки, що залежності між двома величинами не зобов'язані бути рівноправними.

Означення. Якщо величина u однозначно диктує величині v її значення, то залежність v від u називають *категоричною* або *функціональною*, а величину v називають *функцією* величини u.

Приклади.

1) За сталої площі прямокутника довжина однієї з двох його суміжних сторін є функцією довжини другої сторони.

2) За сталої дистанції, яку має подолати бігун, середня швидкість бігу є функцією часу і навпаки.

3) У колі фіксованого радіуса r кожному вписаному куту α відповідає хорда певної довжини x. Довжина хорди є функцією від α. Проте кут α – не функція хорди x. Залежність кута α від хорди рамкова (не функціональна).

III. *Які рівняння виражають функціональні залежності?*

Хай дано рівняння

$$F(x;\ y)=0.$$

Змінна y буде функцією змінної x, якщо за будь – якого значення x рівняння щодо невідомого y або зовсім не має розв'язків, або ж тільки один розв'язок. Змінна y рамково залежить від змінної x, якщо хоча б для одного значення x дане рівняння щодо невідомого y має два, або більше розв'язків. Помінявши в цих двох умовах місцями x і y, отримаємо критерії функціональної, чи рамкової залежності x від y.

Приклад. Рівняння $2x^2+5x-3=y$ визначає y як функцію x, бо при всіх значеннях x воно має єдиний розв'язок щодо y. Проте x не є функція y, бо, наприклад, при $y=0$ рівняння має два розв'язки щодо x, а саме $x=\frac{1}{2}$ та $x=-3$.

Якщо залежності x від y і y від x, що їх визначає рівняння $F(x,\ y)=0$, обидві функціональні, тобто, x є функція y, а y – функція x, то кажуть, що ці дві функції взаємно обернені (обернені одна до одної).

Приклади.

1). Рівняння $4x-3y=8$ визначає дві взаємно обернені функції, а саме:

$$y=\frac{4}{3}x-\frac{8}{3} \qquad \text{та} \qquad x=\frac{3}{4}y+2.$$

2). Рівняння $y=e^x$ має один розв'язок щодо y при всіх значеннях x (воно вже розв'язане відносно y), а також один розв'язок щодо x при кожному додатному y (при $y\le 0$ розв'язки відсутні). Цей розв'язок позначають $x=\ln y$. Отже, y від x, і x від y залежать функціонально. Функції $y=e^x$ і $x=\ln y$ взаємно обернені.

Висновки. На жаль, досить часто найфундаментальніші основні математичні поняття (серед них і поняття функції) з'являються у підручниках, задачниках та численних математичних посібниках з неточностями і помилками, про які йшлося вище. В роботі розглянуто питання формування поняття функціональної залежності, запропоновано один з варіантів для початкового ознайомлення з поняттям функції. Нажаль, поняття функції викладається формально: у переважній більшості вправ конкретні функції з'являються у вигляді формули, за якою далі її (функцію) необхідно дослідити, побудувати графік тощо. Для кращого засвоєння понять незалежності величин,

нефункціональної залежності, функції тощо слід ілюструвати виклад більшим числом змістовних прикладів на матеріалі геометрії, фізики, механіки. Наведено також деякі ілюстративні приклади на матеріалі геометрії, фізики.

Література:

1. Слєпкань З.І. Методика навчання математики: Підручник для студентів математичних спеціальностей педагогічних ВУЗів. – К.: Вища школа, 2006. — 582 с.
2. Никифорский В.А. Рождение новой математики. – М.: Наука, 1976. – 196 с.
3. Вишенський В.А., Дороговцев А.Я., Єжов І.І., Скороход А.В., Ядренко М.Й. Вибрані питання елементарної математики. Посібник для вступників та слухачів підготовчих курсів. Видання друге. Доповнене за редакцією чл.-кор. АНУРСР А.В. Скорохода. – Київ, Вища школа. – 1972. – 420 с.
4. Мышкис А.Д. Лекции по высшей математике. – М.: Наука, 1969. – 304 с.
5. Дубовик В.П., Юрик І.І. та ін. Вища математика: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Видавництво АСК, 2006. – 648 с.
6. Дубовик В.П., Юрик І.І. Вища математика. Збірник задач. – К.: Видавництво АСК, 2003. – 480 с.

References:

1. Sliepkan, Z.I. (2006). Metodyka navchannia matematyky: Pidruchnyk dlia studentiv matematychnykh spetsialnostei pedahohichnykh VUZiv. [Methods of teaching mathematics: A textbook for students of mathematical specialties of pedagogical universities]. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
2. 2) Nykyforskyi, V.A. (1979). *Rozhdenye novoi matematyky. [Rozhdenye novoi matematyky]*. Moskva: Nauka [in Russian].
3. Vyshenskyi, V.A., Dorohovtsev, A.Ia., Yezhov, I.I., Skorokhod, A.V., & Yadrenko, M.I. (1972). *Vybrani pytannia elementarnoi matematyky. Posibnyk dlia vstupnykiv ta slukhachiv pidhotovchykh kursiv. Vydannia druhe. Dopovnene za redaktsiieiu chl.-kor. ANURSR A.V. Skorokhoda [Selected questions of elementary mathematics. A guide for entrants and students of preparatory courses. Second edition. Supplemented by the wording of Corresponding Member. ANURSR A.V. Speedboat]*. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
4. Myshkys, A.D. (1969). *Lektsyy po vysshei matematyke [Lectures on higher mathematics]*. – Moskva: Nauka [in Russian].
5. Dubovyk, V.P., Yuryk, I.I. et al. (2006). *Vyshcha matematyka: navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv [Higher Mathematics: a textbook for students of higher educational institutions]*. Kyiv: Vydavnytstvo ASK [in Ukrainian].
6. Dubovyk, V.P., Yuryk, I.I. (2003). *Vyshcha matematyka. Zbirnyk zadach [Higher mathematics. Collection of tasks]*. Kyiv: Vydavnytstvo ASK [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Психологія»

УДК 159.9.019.4:001.8(045)

https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-3(21)-199-207

Шиковець Сергій Олександрович аспірант кафедри експериментальної та прикладної психології факультету психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка**,** вул. Володимирська, 60, Київ, 01033 тел.: (073)150-94-28, https//orcid.org/0000-0003-1299-6434

СТЕРЕОТИПИ ТА УПЕРЕДЖЕННЯ У ПОЛЬСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ ЩОДО ЕТНОЛІНГВІСТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Анотація. У статті представлено результати емпіричного дослідження польських упереджень щодо розмови іншою мовою, ніж польська, або на діалекті. Проте багато регіональних мов або різновидів польської мови вимирають. Тим не менш, ми припускали, що люди з різних регіонів Польщі або мешканці села можуть говорити, навіть якщо не на повному діалекті, то з акцентом, відмінним від стандартної, загальнонаціональної польської мови. Тому, щоб розширити сферу дослідження відмінностей у мовленні, у польському опитуванні упереджень ми запитали респондентів не про діалект, а про те, чи говорять вони хоча б з регіональним акцентом.

Під час останнього перепису населення Польщі (GUS, 2019) було виявлено, що окрім безперечно домінантної польської мови, якою користується 98% усього населення, найчастіше згадуються регіонально розмовні сілезька та кашубська мова, причому більшість визнає, що вони вживаються почергово з польською. Так само результати перепису свідчать про збільшення (порівняно з 2015 р.) сенсу етнічної самобутності регіональних громад у Польщі, хоча в більшості випадків це пов’язано з одночасним відчуттям польської національної ідентичності.

В дослідженні польських упереджень ми запитали респондентів про їхню думку щодо культивування діалектів та місцевих способів розмови та, навпаки, щодо стандартизації польської мови. Ми також запитали, чи варто людям, які приїжджають із сільської місцевості та розмовляють дещо інакше, ніж мешканці міста, змінити свій спосіб розмови на стандартний на роботі та вдома. Наприкінці опитування ми також запитали респондентів, чи вони самі говорять з регіональним акцентом.

У Польщі розмаїття діалектів, чітко присутнє ще до Першої світової і навіть Другої світової війни, почало зникати в повоєнні часи. Сьогодні, почасти завдяки Європейській хартії регіональних мов і мов меншин та Програмі Європейського Союзу, спрямованої на збереження місцевих звичаїв, місцевої ідентичності та мовного розмаїття, діалекти знову стають важливою темою в Польщі.

Було з'ясовано, що дослідження, проведені в різних частинах Європи, показують, що зазвичай можна очікувати, що інші зможуть говорити стандартною різноманітністю мови даної країни.

Ключові слова: мультикультурна ідентифікація, культурні уклади, етнокультурні психологічні особливості, мультикультурні компоненти мовного різноманіття, лінгвістика, етнографія, діалект.

Shykovets Serhii Oleksandrovych, PhD student of the Department of Experimental and Applied Psychology, Faculty of Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, str. Volodymyrska, 60, Kyiv, 01033 tel .: (073) 150-94-28, https // orcid.org / 0000-0003-1299-6434

STEREOTYPES AND PREVENTIONS IN POLISH SOCIETY ABOUT ETHNOLINGUISTIC IDENTITY

Abstract. The article presents the results of an empirical study of Polish prejudices about speaking a language other than Polish or a dialect. However, many regional languages or varieties of Polish are dying out. However, we suggested that people from different parts of Poland or villagers could speak, even if not in full dialect, then with an accent different from the standard, national Polish language. Therefore, in order to expand the scope of the study of differences in speech, in the Polish bias survey we asked respondents not about the dialect, but about whether they speak at least with a regional accent.

The latest Polish census (GUS, 2019) found that in addition to the undeniably dominant Polish language, which is spoken by 98% of the population, the regionally spoken Silesian and Kashubian languages are most often mentioned, with most acknowledging that they alternate with Polish. The results of the census also show an increase (compared to 2015) in the sense of ethnic identity of regional communities in Poland, although in most cases this is due to the simultaneous feeling of Polish national identity.

In the study of Polish prejudices, we asked respondents about their opinion on the cultivation of dialects and local ways of speaking and, conversely, on the standardization of the Polish language. We also asked whether people who come from rural areas and speak in a slightly different way than city dwellers should change their way of speaking to the standard one at work and at home. At the end of the survey, we also asked respondents if they themselves speak with a regional focus.

In Poland, the diversity of dialects, clearly present before the First World War and even the Second World War, began to disappear in the postwar period. Today, thanks in part to the European Charter for Regional or Minority Languages and the European Union Program for the Preservation of Local Customs, Local Identity and Linguistic Diversity, dialects are once again becoming an important topic in Poland.

Studies in different parts of Europe have shown that others can usually be expected to speak a standard variety of languages.

Keywords: multicultural identification, cultural modes, ethnocultural psychological features, multicultural components of linguistic diversity, linguistics, ethnography, dialect.

Постановка проблеми. Ціннісні орієнтації, проблеми стереотипів та упереджень у будь-якому суспільстві щодо етнолінгвістичної ідентичності є надзвичайно актуальними для сучасної науки загалом, адже вони знаходяться на перетині психології, економіки, культурології, лінгвістики, соціології та історії.

Саме наукове психологічне дослідження «Стереотипи та упередження у польському суспільстві щодо етнолінгвістичної ідентичності» дасть можливість знайти унікальний підхід до розгляду та вирішення згаданої проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій спільноті проблема етнолінгвістичної ідентичності, міжетнічних відносин та особливостей сприйняття своєї нації є однією з найактуальніших. Про це свідчать нещодавні вітчизняні (Ананова І.В., Власова О.І., Хуленко А.С., Данилюк І.В., Фадєєва К., Воропаєва Т.) та зарубіжні (Shepard, Giles, Le Poire, Johnson) дослідження. При цьому людина перебуває в полікультурному середовищі і стикається з ситуаціями протиріч або навіть дихотомії вибору між системами етнолінгвістичних цінностей, притаманних різним культурам. Розуміння цих явищ і вивчення специфіки їх психологічного оформлення має відображати одне з головних завдань сучасних психологічних. Для вітчизняної психологічної науки дослідження мультикультурних складових цінностей етнолінгвістичної ідентичності є досить важливим та вагомим завданням.

Метою статті є дослідження стереотипів та упереджень у польському суспільстві щодо етнолінгвістичної ідентичності, мультикультурних компонентів мовного розмаїття.

Виклад основного матеріалу. Емпіричне дослідження стереотипів та упереджень у польському суспільстві щодо етнолінгвістичної ідентичності було виконано на базі аналізу даних Польського наукового фонду Національного наукового центру.

Під час останнього перепису населення (GUS, 2019) було дано 160 різних відповідей на запитання про мову, яку використовують вдома. Окрім безперечно домінантної польської мови, якою користується 98% усього населення, найчастіше згадуються регіонально розмовні сілезька та кашубська

мова, причому більшість визнає, що вони вживаються почергово з польською. Так само результати перепису свідчать про збільшення (порівняно з 2015 р.) сенсу етнічної самобутності регіональних громад у Польщі, хоча в більшості випадків це пов'язано з одночасним відчуттям польської національної ідентичності. Тут однаково згадували сілезький та кашубський етнос.

У описаному переписі (GUS, 2019) були питання щодо розмови іншою мовою, ніж польська, або на діалекті. Проте багато регіональних мов або різновидів польської мови вимирають. Тим не менш, ми припускали, що люди з різних регіонів Польщі або мешканці села можуть говорити, навіть якщо не на повному діалекті, то з акцентом, відмінним від стандартної, загальнонаціональної польської мови. Тому, щоб розширити сферу дослідження відмінностей у мовленні, у польському опитуванні упереджень ми запитали респондентів не про діалект, а про те, чи говорять вони хоча б з регіональним акцентом.

У польській лінгвістиці та етнографії не бракує досліджень регіональних та сільських діалектів у Польщі, але практично немає польських досліджень про ставлення до носіїв діалекту чи про сприйняття таких людей. Дослідження за кордоном показують, що люди очікують, що інші пристосуються до своїх співрозмовників (Shepard, Giles, & Le Poire, 2019). У Німеччині, наприклад, дуже важливо, щоб кожен міг говорити стандартною німецькою мовою. З іншого боку, розмова на діалекті може бути сильним елементом відчуття приналежності до регіону та бути важливим для соціальної ідентичності тих, хто говорить (Giles і Johnson, 2017). В Англії, Німеччині, Франції чи Іспанії є дуже сильні регіональні відмінності, і багато людей говорять на своєму місцевому діалекті, часто навіть незрозумілому для людей з інших регіонів.

У Польщі розмаїття діалектів, чітко присутнє ще до Першої світової і навіть Другої світової війни, почало зникати в повоєнні часи. Післявоєнне переселення, міграції людей із сіл у міста, поширення освіти та засобів масової інформації та, нарешті, політика стандартизації призвели до того, що в Польщі почали зникати місцеві діалекти. Сьогодні, почасти завдяки Європейській хартії регіональних мов і мов меншин та Програмі Європейського Союзу, спрямованої на збереження місцевих звичаїв, місцевої ідентичності та мовного розмаїття, діалекти знову стають важливою темою в Польщі.

Тому в опитуванні польських упереджень ми запитали респондентів про їхню думку щодо культивування діалектів та місцевих способів розмови та, навпаки, щодо стандартизації польської мови. Ми також запитали, чи варто людям, які приїжджають із сільської місцевості та розмовляють дещо інакше, ніж мешканці міста, змінити свій спосіб розмови на стандартний на роботі та вдома. Наприкінці опитування ми також запитали респондентів, чи вони самі говорять з регіональним акцентом.

Щоб відповісти на питання, чи можна в сучасній Польщі почути в мові інший наголос, крім стандартного – який чути на радіо, телебаченні та типовий

для жителів великих міст, ми запитали респондентів про їхню вимову. 69% людей заявили, що не говорять з регіональним акцентом, 17% сказали, що говорять з легким регіональним акцентом, а 14% заявили, що говорять з чітким регіональним акцентом. Хоча 14% здається невеликим відсотком, це багато в порівнянні з 2% людей, які, згідно з переписом населення (GUS, 2019), використовують у сімейних контактах, крім польської, іншу мову, ніж польська, або діалект. Як бачимо, було виправданим розширення сфери про сам наголос.

Після врахування місця проживання респондентів в аналізі виявляється, що найбільша кількість людей, які декларують, що говорять з регіональним акцентом, є у Шльонському та Опольському, Підкарпатському, Поморському та Підляському воєводствах (рис. 1). Це збігається з національними та етнічними деклараціями з перепису населення, які показали, що населення, яке ідентифікує (також) з етнічною приналежністю або національністю, відмінною від польської, зосереджено у воєводствах Шльонському та Опольському (Шльонзаці), Поморському (Кашубі), Підляському (польсько-білоруське населення) та Мазовецькому (іммігранти у Варшаві). Але, як бачимо, можливо, що деякі люди з Підкарпаття, незважаючи на те, що декларують лише польську ідентичність, усвідомлюють, що говорять дещо по-іншому.

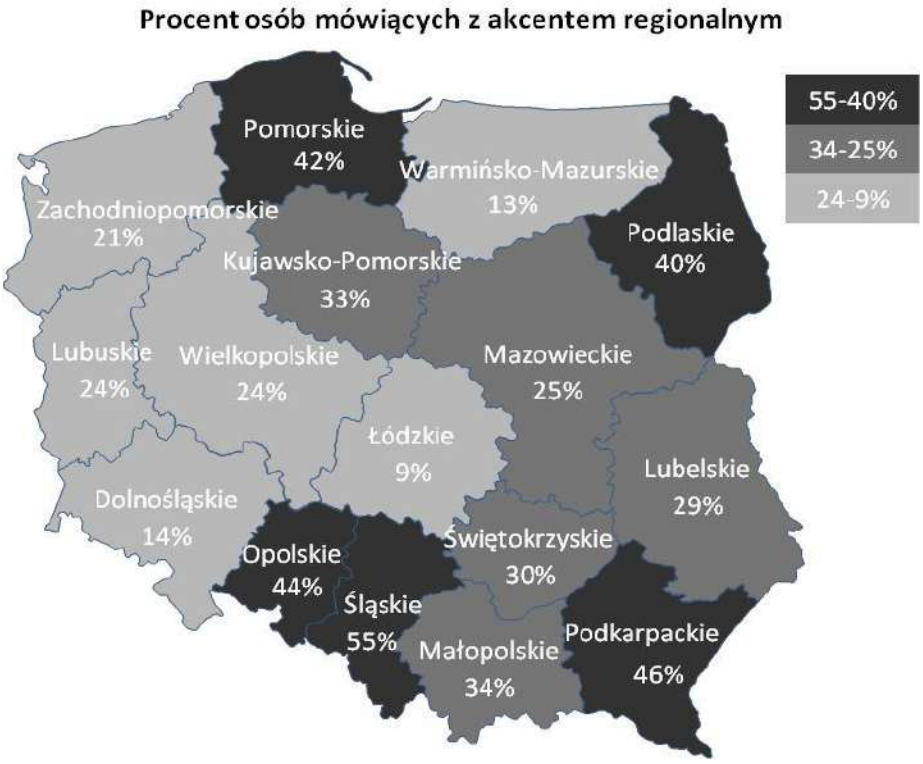

Рис. 1. Географічний розподіл регіональних наголосів за деклараціями власної вимови. Графік показує відсоток людей, які кажуть, що говорять зі слабким регіональним акцентом.

Кореляційний аналіз показав, що цікаво, люди похилого віку не заявили, що розмовляють із сильнішим акцентом, ніж молодші. З іншого боку, значення мали місце проживання та рівень освіти. Вимову з сильнішим акцентом заявили жителі менших міст, r (961) = -0,08; p = 0,01, а менш освічені, r (961) = - 0,14; p <0,001. Причому чоловіки дещо частіше (M = 2,13; SD = 1,80), ніж жінки (M = 1,91; SD = 1,72) заявляли, що розмовляють з регіональним акцентом, t (959) = -2,00 ; p = 0,045.

Результати дослідження показали, що в Польщі мало хто говорить із чітким регіональним акцентом. А яка думка поляків з цього приводу? На запитання, чи потрібно культивувати наші регіональні діалекти та місцеві способи розмови, 86% респондентів відповіли ствердно, 5% не погодилися з цим, а 9% обрали нейтральну відповідь. Отже, видно, що ми не хочемо, щоб це вже зникаюче мовне розмаїття в Польщі повністю зникло.

Цікаво, що водночас на запитання «Чи повинні всі поляки, незалежно від походження та місця проживання, говорити польською мовою одним стандартним способом?» майже половина людей (49%) відповіла так. Третина (33%) респондентів не погодилася з цим твердженням, а решта 18% обрали нейтральну відповідь. Таким чином, схоже, що багато поляків хотіли б, щоб діалекти плекалися, але водночас – воліли б не чути їх щодня.

Варто зазначити, що відповіді на ці два запитання не були пов’язані одна з одною, а тому підтримка плекання діалектів не заперечувала, що всі в Польщі повинні говорити однаково стандартно. Крім того, люди, які самі заявили, що говорять з регіональним акцентом, не виявили значно більшого визнання різноманітності мовлення. Так само не було зв’язку між власною вимовою та підтримкою плекання діалектів. Більше того, чоловіки та жінки не розходилися у відповідях на вищезазначені запитання. Таким чином, виявляється, що переважна більшість поляків не лише визнає, що діалекти потрібно плекати, але й те, що їхня підтримка не залежить від того, як вони говорять і якої статі. З іншого боку, відповіді респондентів були диференційовані за віком – люди старшого віку більше підтримували плекання діалектів, ніж молодші, r (948) = 0,16; p <0,001. Аналогічно, літні люди також частіше погоджувалися, що всі повинні говорити однаково стандартно, r (942) = 0,13; p <0,001. Підтримка культивування діалектів не залежала ні від розміру міста, в якому проживали респонденти, ні від їхньої освіти. Що стосується мовної стандартизації, то її більше підтримали жителі менших міст, r (942) = -0,09; p = 0,009 і з нижчим рівнем освіти r (942) = -0,14; p <0,001.

Здається, що плекання діалектів і прагнення до стандартизації польської мови є досить самостійними питаннями. Майже всі підтримують культивування діалектів, але в той же час половина респондентів хотіли б, щоб усі в Польщі говорили однаково стандартно. Це говорить про те, що носії діалекту знали його, але не використовували. Те, що поляки в різних частинах країни не будуть говорити однаково і стандартно, але ми почуємо більшу різноманітність

у вимові, частіше погоджувалися молодші люди, з більших міст та більш освічені.

Сильна підтримка плекання діалектів з одночасною підтримкою стандартизації мовлення в Польщі виглядає парадоксально. Як і де доглядати за нестандартними способами вимови? Аналіз питань про використання нестандартної вимови на роботі та вдома допоможе нам краще зрозуміти явища, про які йшлося.

У опитуванні польських упереджень після короткого вступу, вказуючи на той факт, що люди із села іноді говорять польською трохи інакше, ніж люди з міста, ми поставили два запитання щодо використання цього способу розмови на роботі, в банку та вдома. Більше половини (55%) респондентів заявили, що люди, які розмовляють типово для сільських жителів, під час роботи, наприклад, у банку, повинні позбутися такої мови. Третина (34%) зазначила, що такі люди мають говорити як завжди, а 11% – нейтральні. З іншого боку, переважна більшість (71%) респондентів зазначили, що вдома з родиною такі люди мають говорити у звичній для себе манері. Менше п'ятої частини опитаних (17%) заявили, що такі люди також вдома повинні позбутися своєї манери говорити, а 12% респондентів не відповіли жодній із сторін.

Як бачимо, респонденти мали чітко різні очікування щодо того, як інші говорять публічно та вдома. Проте існувала й загальна тенденція дозволяти говорити в манері, характерній для сільських жителів, або рекомендувати змінити манеру розмови. Наприклад, респонденти, які заявляли, що людина, яка розмовляє сільським діалектом, повинна уникати такого способу розмови на роботі, частіше заявляли, що й вдома не слід використовувати діалект, $r (932) = 0,27$; $p = 0,01$.

Так само відповіді на запитання про те, як розмовляти на роботі та вдома, поєднувалися з відповідями на попередні запитання про використання акцентів. Люди, які допускали використання нестандартного способу розмови навіть на роботі, частіше підтримували культивування діалектів поляками, $r (930) = 0,11$; $p = 0,001$. Так само люди, які підтримували використання нестандартного мовлення вдома, частіше підтримували культивування діалектів, $r (932) = 0,28$; $p <0,001$ і не підтверджує той факт, що всі поляки повинні говорити те саме, за стандартом, $r (927) = -0,12$; $p <0,001$.

Більше того, продовження розмови на роботі як зазвичай, тобто типовою для сільських жителів мовою, частіше підтримували люди, які самі розмовляють з регіональним акцентом, $r (943) = 0,10$; $p = 0,003$ і люди з нижчою освітою, $r (946) = -0,09$; $p = 0,007$. Чоловіки дещо частіше за жінок підтримували використання діалекту як на роботі ($Mm = 3,70$; $SDm = 2,34$; $Mk = 3,12$; $SDk = 2,36$; $t (944) = 3,79$; $p <0,001$), так і вдома ($Mm = 5,61$; $SDm = 1,81$; $Mk = 5,29$; $SDk = 2,11$; $t (945) = 2,47$; $p = 0,01$). Вік і величина міста проживання не грали ролі в питаннях про розмову сільським діалектом на роботі чи вдома

Висновки з проведеного дослідження. Було з'ясовано, що дослідження, проведені в різних частинах Європи, показують, що зазвичай можна очікувати, що інші зможуть говорити стандартною різноманітністю мови даної країни. Подібне і в Польщі. У той же час, однак, у багатьох європейських країнах існують сильні регіональні відмінності у мовленні людей, які культивуються на щоденній основі та є джерелом місцевої самобутності та гордості. У Польщі ми спостерігаємо досить малу різноманітність вимови, але поляки заявляють, що хочуть її зберегти. Тоді виникає питання, як і де культивувати польські діалекти? Виявляється, що їх використання вдома для поляків набагато прийнятніше, ніж використання діалекту в громадських місцях, де очікується стандартна польська мова, а не регіоналізми чи сільське мовлення. Можливо, місцева діяльність відповідно до Європейської хартії регіональних мов і мов меншин з часом посилить визнання мовного розмаїття, яке можна почути щодня і скрізь, а не лише в стінах власного дому. Час покаже.

Надійність і достовірність результатів дослідження забезпечена методичним обґрунтуванням його вихідних положень, використанням дійсних і надійних діагностичних методик, адекватних меті та завданням дослідження; поєднання кількісного та якісного аналізу емпіричних даних; застосування методів математичної статистики із залученням сучасних програм обробки даних; репрезентативності вибірки. Перспективи подальших наукових досліджень у даній сфері чітко вимальовуються завдяки необхідності глибшого вивчення стереотипів та упереджень у різних суспільствах щодо етнолінгвістичної ідентичності.

Література:

1. Ananova I. V., Vlasova O. I., Hulenko A. S., Danyliuk I. V., Fadieieva K. - M., Shcherbyna V. L. 2015. The types of personal integrity of the modern Ukrainian multicultural society. *Socio-economic sciences and challenges of modern technology and planetary communication: International Conference on ICT Management for Global Competitiveness and Economic Growth in Emerging Economies ICTM 2015* : http://papers.ssrn.com *Retrieved from URL:* http://papers.ssrn.com/sol3/cf_dev/AbsByAuth.cfm?per_id=2469326.

2. Giles, H. i Johnson, P. (2017). Ethnolinguistic identity theory: A social psychological approach to language maintenance. *International Journal of the Sociology of Language*, 68, 69-99.

3. GUS (2019). *Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2019*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny. 9http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/LUD_ludnosc_stan_str_dem_spo_NSP2019.pdf

4. Shepard, C. A., Giles, H. i Le Poire, B. A. (2019). Communication accommodation theory. W W. P. Robinson & H. Giles (Eds.), *The New Handbook of Language and Social Psychology* (str. 33-56). Sussex, Anglia: John Wiley & Sons.

References:

1. Ananova I. V., Vlasova O. I., Hulenko A. S., Danyliuk I. V., Fadieieva K. - M., Shcherbyna V. L. 2015. The types of personal integrity of the modern Ukrainian multicultural society. *Socio-economic sciences and challenges of modern technology and planetary communication: International Conference on ICT Management for Global Competitiveness and*

Economic Growth in Emerging Economies ICTM 2015 : http://papers.ssrn.com *Retrieved from URL:* http://papers.ssrn.com/sol3/cf_dev/AbsByAuth.cfm?per_id=2469326.

2. Giles, H. i Johnson, P. (2017). Ethnolinguistic identity theory: A social psychological approach to language maintenance. *International Journal of the Sociology of Language*, 68, 69-99.

3. GUS (2019). *Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2019*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny. 9http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/LUD_ludnosc_stan_str_dem_spo_NSP2019.pdf

4. Shepard, C. A., Giles, H. i Le Poire, B. A. (2019). Communication accommodation theory. W W. P. Robinson & H. Giles (Eds.), *The New Handbook of Language and Social Psychology* (str. 33-56). Sussex, Anglia: John Wiley & Sons.

СЕРІЯ «Приватне право»

УДК: 349.2

https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-3(21)-208-216

Дьомін Юрій Михайлович, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, адвокат, https://orcid.org/0000-0002-9295-6960

ЗАРОДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ПРИВАТНИХ ДЕТЕКТИВІВ В УКРАЇНІ

Анотація. В статті мова йде про особливості здійснення приватної детективної діяльності у разі прийняття відповідного законопроекту. Пропонується своє бачення етапів та видів діяльності суб'єктів приватної детективної діяльності, організаційні та правові підстави здійснення такої діяльності, конкретні критерії для поділу в умовні групи напрямки приватної детективної діяльності.

Відмічено, що суб'єкти приватної детективної діяльності не мають права здійснювати оперативно-розшукові заходи та негласні слідчі (розшукові) дії, віднесені законом до виключної компетенції органів правопорядку.

Зазначено, що відповідно до статті 4 законопроекту приватний детектив, який здійснює приватну детективну діяльність індивідуально, є самозайнятою особою та може відкривати рахунки в банках, мати печатку, штампи, із зазначенням свого прізвища, імені та по батькові, номера і дати видачі свідоцтва про право на заняття приватною детективною діяльністю. Детективне агентство відповідно до положень статті 5 законопроекту є юридичною особою, створеною у формі господарського товариства, одним з засновників (учасників) якого є приватний детектив та діє на підставі статуту. Загальний розмір частки засновників (учасників) детективного агентства, які не є приватними детективами, у статутному капіталі не може перевищувати 25 відсотків.

Доведено, що великий масив корисної інформації містять державні реєстри – автоматизовані системи збирання, накопичення та опрацювання даних про юридичних осіб всіх форм власності та організаційно-правових форм господарювання, відокремлені підрозділи юридичних осіб, що знаходяться на території України, а також відокремлені підрозділи юридичних осіб України, що знаходяться за її межами, а також різноманітні данні про фізичних осіб.

Ключові слова: приватна детективна діяльність, приватний детектив, детективне агентство, етапи здійснення приватної детективної діяльності.

Dyomin Yurii Mykhailovych, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, lawyer, https://orcid.org/0000-0002-9295-6960

THE ESTABLISHMENT OF THE INSTITUTE OF PRIVATE DETECTIVES IN UKRAINE

Abstract. The article deals with the specifics of private detective activity in case of adoption of the relevant bill. It offers its own vision of the stages and types of activities of the subjects of private detective activity, organizational and legal grounds for the implementation of such activities, specific criteria for dividing the directions of private detective activity into conditional groups.

It was noted that subjects of private detective activity do not have the right to carry out operational investigative measures and covert investigative (detective) actions, assigned by law to the exclusive competence of law enforcement agencies.

It is noted that in accordance with Article 4 of the draft law, a private detective who carries out private detective activities individually is a self-employed person and can open bank accounts, have a seal, stamps, indicating his surname, first name and patronymic, number and date of issue of the certificate of right to engage in private detective work. According to the provisions of Article 5 of the draft law, a detective agency is a legal entity created in the form of a business partnership, one of the founders (participants) of which is a private detective and operates on the basis of the statute. The total share of the founders (participants) of the detective agency, who are not private detectives, in the authorized capital cannot exceed 25 percent.

It has been proven that state registers contain a large array of useful information - automated systems for collecting, accumulating and processing data on legal entities of all forms of ownership and organizational and legal forms of management, separate subdivisions of legal entities located on the territory of Ukraine, as well as separate subdivisions of legal entities of Ukraine , which are outside its borders, as well as various data about individuals.

Keywords: private detective activity, private detective, detective agency, stages of private detective activity.

Постановка проблеми. Останніми роками в Україні триває дискусія щодо доцільності введення інституту приватних детективів на території України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Статтею 42 Конституції України зазначено, що кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Статтею 55 Конституції України передбачено, що кожен

має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.[1, ст. ст. 42, 55].

Мета статті полягає у визначенні особливості здійснення приватної детективної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Інститут приватних детективів намагалися ввести ще у 90-х роках минулого сторіччя.

Після «реформ» правоохоронних органів, коли частина правоохоронних органів втратила свої повноваження, нові ще не запрацювали на належну потужність, захист прав і свобод громадян став актуальним.

Виникла необхідність у таких структурах, які б могли надати належні якісні послуги з надання охорони, допомоги з правових питань, надання інформації та сприяти замовнику у прийнятті виважених рішень.

Новостворені державні структури органів правопорядку у своїй діяльності, не завжди оперативно та якісно виконують свої функції, а їх кількість не завжди переходило в якість.

Тому і спрацював принцип створення недержавних організацій, які в змозі надати певні послуги по захисту прав громадян.

Одна з перших спроб створення інституту приватних сищиків на законодавчому рівні відбулася у 2008 році.

У проекті Закону України "Про приватну детективну діяльність" від 25 лютого 2008 року за N 2120 визначалося, що приватним детективом може бути громадянин України, який досяг 21-річного віку, має базову вищу освіту, є психічно здоровим, не має судимості та отримав у встановленому порядку свідоцтво про право на здійснення приватної детективної діяльності.

Видача свідоцтв на право здійснення детективної діяльності, дозволів на реєстрацію детективних агентств та посвідчень приватного детектива було покладене на Міністерство юстиції України. [2]

Наступним проектом Закону України «Про приватну детективну діяльність» № 3726 від 16.04.2016 року передбачалося, що суб'єкти приватної детективної (розшукової) діяльності не мають права здійснювати оперативно - розшукові заходи (див. ст.4 проекту), а приватний детектив не має займати будь-яку посаду в органах державної влади, місцевого самоврядування, правоохоронних чи судових органах влади (див. ст.5 проекту).

Приватним детективом не могла стати особа яка:

1) має непогашену чи не зняту в установленому законом порядку судимість за вчинення злочину;

2) визнана судом недієздатною чи обмежено дієздатною;

3) звільнена з посади судді, прокурора, нотаріуса, як працівник правоохоронного органу, з державної служби або служби в органах місцевого самоврядування за порушення присяги, вчинення корупційного правопорушення.

Приватні детективні агентства могли створюватися за умови коли засновники та учасники такого агентства є виключно приватні детективи. У разі, якщо засновник (учасник) приватного детективного агентства був позбавлений права займатись приватною детективною (розшуковою) діяльністю він втрачав право бути засновником (учасником) приватного детективного підприємства в порядку визначеними законами України.

Передбачалося, що свідоцтва на право здійснення приватної детективної (розшукової) діяльності видають органи Національної поліції України (див. ст.7 проекту).

Припинення діяльності приватного детективного підприємства (агентства) не тягло за собою припинення діяльності юридичної особи, яка могла продовжувати здійснення іншої діяльності, не пов'язаної з детективною (розшуковою) діяльністю, за умови приведення статутних документів та назви у відповідність до законодавства. [3]

У останньому проекті Закону України №3010 «Про приватну детективну діяльність» (далі – Закон), ухваленого Верховною Радою України в першому читанні 17.02.2021 передбачалося, що цей Закон визначає правові засади організації та здійснення приватної детективної діяльності, спрямованої на забезпечення захисту прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб шляхом надання приватних детективних послуг, встановлює права та обов'язки суб'єктів правовідносин, а також особливості державного контролю в цій сфері. [4]

У статті першій проекту Закону «Про приватну детективну діяльність» визначалися основні терміни, що використовуються в цьому законопроекті.

Приватною детективною діяльністю визнається незалежна професійна діяльність приватного детектива або діяльність детективного агентства щодо надання замовникам приватних детективних послуг з метою забезпечення захисту їх прав та законних інтересів на платній договірній основі в порядку, визначеному цим Законом.

Приватні детективні послуги - це пошук, отримання, фіксація, аналіз та передача інформації про осіб, об'єкти і події, що здійснюються на підставах і в порядку, передбачених Законом «Про приватну детективну діяльність» та іншими законами України.

Найменування суб'єкта приватної детективної діяльності, що створюється у відповідності до вимог цього Закону, обов'язково включаються слова "приватний детектив" або "детективне агентство".

Забороняється і має наслідком відповідальність відповідно до закону використання в найменуванні слова "детектив" та похідні від нього фізичними та юридичними особами, які в установленому порядку не отримали свідоцтво про право на надання приватних детективних послуг та не внесені до Єдиного реєстру суб'єктів приватної детективної діяльності. [4].

Таким чином, відповідно до статті 1 цього проекту Закону суб‘єктами приватної детективної діяльності можуть бути приватний детектив або детективне агентство.

Приватним детективом може бути фізична особа, яка має громадянство України, повну вищу юридичну освіту або вищу освіту за спеціальністю "правоохоронна діяльність", володіє державною мовою, стаж роботи в галузі права або правоохоронної діяльності 3 роки, пройшла відповідне навчання з метою зайняття приватною детективною діяльністю та отримала свідоцтво про право на заняття приватною детективною діяльністю (див. ст. 3 проекту Закону).

Також передбачалася заборона для певної категорії осіб, які б хотіли зайнятися приватною детективною роботою (заборона, несумісність).

У статті 2 проекту Закону України «Про приватну детективну діяльність» від 17.02.2021 року зазначається, що правовою основою здійснення приватної детективної діяльності – є Конституція України, цей Закон, міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, інші закони, нормативно – правові акти, видані на їх підставі.

Закон не поширюється на посадових та службових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування, які згідно із законодавством мають виключні повноваження для виконання завдань, що мають характер діяльності, згаданої у частині 3 цієї статті Закону.

На суб'єктів приватної детективної діяльності не поширюється дія законодавчих актів, якими закріплюється правовий статус працівників правоохоронних органів;

Суб'єкти приватної детективної діяльності не мають права здійснювати оперативно-розшукові заходи та негласні слідчі (розшукові) дії, віднесені законом до виключної компетенції органів правопорядку.

Відповідно до статті 4 законопроекту приватний детектив, який здійснює приватну детективну діяльність індивідуально, є самозайнятою особою та може відкривати рахунки в банках, мати печатку, штампи, із зазначенням свого прізвища, імені та по батькові, номера і дати видачі свідоцтва про право на заняття приватною детективною діяльністю.

Детективне агентство відповідно до положень статті 5 законопроекту є юридичною особою, створеною у формі господарського товариства, одним з засновників (учасників) якого є приватний детектив та діє на підставі статуту.

Загальний розмір частки засновників (учасників) детективного агентства, які не є приватними детективами, у статутному капіталі не може перевищувати 25 відсотків.

Посадовою особою, яка відповідно до установчих документів здійснює керівництво детективним агентством, може бути лише приватний детектив.

Керівник детективного агентства не може бути керівником іншої юридичної особи, що здійснює діяльність за видами, не сумісними з приватною детективною діяльністю.

Державна реєстрація детективного агентства здійснюється у порядку, встановленому Законом України "Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань", з урахуванням особливостей, передбачених цим Законом.

Детективне агентство має самостійний баланс, може відкривати рахунки у банках, мати печатку, штампи і бланки із своїм найменуванням. [4]

Про створення, реорганізацію або ліквідацію детективного агентства приватний детектив, який створив детективне агентство, протягом трьох днів з дня внесення відповідних відомостей до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців письмово повідомляє Уповноважений орган.

Що стосується основних етапів здійснення приватної детективної діяльності, то вони містяться в Законі – це пошук, отримання, фіксація, аналіз та передача інформації.

Під інформаційним пошуком (англ. *Information retrieval*) розуміється міждисциплінарна галузь науки про пошук неструктурованої документальної інформації. Особливо це відноситься до пошуку інформації в документах, пошук самих документів, здобуття даних з документів, пошуку тексту, зображень, відео та звуку у локальних реляційних базах даних, у гіпертекстових базах даних таких, як Інтернет та локальні Інтранет.

Автоматичні системи інформаційного пошуку використовують для зменшення «інформаційного перевантаження». Багато суб‘єктів інформаційного права для полегшення доступу до об’єктів інформації використовують бази даних, інформаційно-аналітичні системи та інтегровані системи пошуку.

Найрозповсюдженішим прикладом систем Інформаційного пошуку можна назвати пошукові системи в Інтернеті.

Об’єктом інформаційного пошуку є текстова інформація, зображення, аудіо, відео інформація тощо.

Завданням інформаційного пошуку є знаходження відповідних (до пошукового запиту) інформаційних об’єктів, або документів серед доступного для пошуку матеріалу. Завдання для інформаційного пошуку задається у вигляді інформаційного запиту, який може містити слова, фрази чи речення або їх комбінацію. Переважна більшість пошукових систем орієнтована на роботу з пошуковими термінами — словами або словосполученнями, які пошукова система розпізнає як одне ціле. Для здійснення інформаційного пошуку потрібно мати збірку інформаційних об’єктів і систему (алгоритм або програму) яка здійснює пошук. Для здійснення інформаційного пошуку

користувач формує інформаційний запит. Результатом пошукової роботи є список документів який укладається згідно з певним принципом. Такий список називають впорядкованим (ranked list, ranked results). [5] (див. https://sites.google.com/site/zagalniponattainformatiki/posuk-informaciie). [5]

Зразки запитів на отримання публічної та іншої інформації містяться у додатках до підзаконних актах або в системі Інтернет.

Отримання інформації – реальне заполучення (заволодіння) інформації здобутої: шляхом пошуку у відкритих інформаційних джерелах, отриманої на запит на платній або безоплатній основі, шляхом пошукових дій та іншими не забороненими законодавством способами.

Отримана інформація дозволяє орієнтуватись в ситуаціях, планувати подальші дії, відслідковувати або прогнозувати результативність здійснюваних комплексних заходів, ухилятися від хибних напрямків, уникати помилок, приймити рішення про подальші напрямки приватної детективної діяльності, ставити нові завдання по збору додаткової інформації.

Великий масив корисної інформації містять державні реєстри – автоматизовані системи збирання, накопичення та опрацювання даних про юридичних осіб всіх форм власності та організаційно-правових форм господарювання, відокремлені підрозділи юридичних осіб, що знаходяться на території України, а також відокремлені підрозділи юридичних осіб України, що знаходяться за її межами, а також різноманітні данні про фізичних осіб.

«Фіксація- (*фр., закріплювання, встановлення*): Запис, реєстрація, встановлення чого-небудь; зосередження уваги на чомусь. Закріплення чого-небудь у певному положенні (словник іноземних мов,- https://www.jnsm.com.ua/sis/index.shtml). [6]

В словнику іноземних мов надається також поняття аналізу.

Аналіз (*гр.*): розклад, розбір, розслід. 1. Метод наукового дослідження предметів, явищ та ін. шляхом розкладу, розчленування їх у думці на складові частини. 2. Визначення складу і властивостей якої-небудь речовини, їх дослідження. [6]

Передача інформації – це реальний фізичний процес, при якому відбувається перехід належної інформації від приватного детектива (агентства) до замовника таких послуг.

Інформація може передаватися різними способами.

Один із найрозповсюджених способів передачі інформації – це надання її на роздрукованих аркушах паперу («тверда копія»).

Можливо записати інформацію на диск або флешку і передати їх замовнику («електронна копія»).

Проте зараз найбільш поширеним способом стала передача інформації за допомогою мережі Інтернет.

Можливо використання інших способів передачі інформації замовнику за його згодою. Це можна зробити за допомогою пошти, мобільного терміналу (телефону), посильного тощо. [7]

(http://www.npblog.com.ua/index.php/hi-tech/peredacha-informatsiyi.html)

Таким чином суб'єктами детективної діяльності можуть виступати як одноособово конкретні громадяни, так і організації - детективні агентства.

При цьому їхні повноваження не повинні різнитися в залежності від одноособовості або багатоструктурності підприємств, які будуть надавати приватні детективні послуги.

До уваги, на наш погляд, слід брати можливість надання та якість замовлених послуг, а це може залежати від кадрового потенціалу, досвіду, належного організаційного забезпечення та технічного оснащення тощо. До того ж у разі необхідності приватною детективною структурою можуть додатково за погодженням із замовником залучатися певні структури.

Етапи приватної детективної діяльності в межах обсягу статті розглянуті, але хотилося ще б запропонувати умовні критерії для поділу приватних детективних структур на умовні групи.

Зокрема, такими критеріями можуть виступати незалежність або залежність від державного сектору, зв'язки на державному, або міжнаціональному рівні (Асоціації, міжнародні асоціації тощо).

За сферою спрямування зусиль (спеціалізація структури) відповідно до галузей законодавства (адміністративне, цивільне, сімейне, господарське, кримінальне тощо, тобто, спеціалізація приватної детективної структури)

За обсягом надання послуг: суб'єкти підприємницької діяльності надають тільки виключно приватні детективні послуги, або суб'єкти беруть на себе додаткові зобов'язання щодо правової консультації, надання охоронних послуг (як це в інших країнах), технічних консультацій тощо. В угодах (контрактах) можуть бути прописаний й інший комплекс послуг, як це передбачено цивільним законодавством, але приватні агентства або їхні співвиконавці повинні мати відповідні дозволи на здійснення такої діяльності.

Якщо ж виникне потреба у подальших послугах адвокатів, нотаріусів, експертів, спеціалістів та інших фахівців в будь-яких галузях науки, співпраці за кордоном тощо, то на договірній основі це також можна вирішити шляхом залучення відповідних фахівців, співвиконавців.

За часом: одноразові чи тривалі, до досягнення певного результату або до спливу певного часу, закінчення контракту, завершення розгляду справи у суді тощо.

При цьому слід враховувати в угодах обов'язки та відповідальність усіх за контрактом сторін про надання детективних послуг, відкриття додаткових угод тощо.

Цей перелік не є виключним, тому можуть бути засновані й інші критерії.

Висновки. Отже, варто знати, що попит на послуги детективних приватних агентство останнім часом зростає. Тільки в Києві відповідно до даних Інтернет пропонували свої послуги біля 150 приватних агентств.

Найчастіше пропонувалося спостереження за партнерами по бізнесу та конкурентами перед укладанням угоди кожен партнер хоче володіти потрібною інформацію тому і звертався до приватних детективів.

Напрямок подібних послуг постійно змінюється. Були періоди, коли частина замовлень полягала у визначенні національності (час буму еміграції до Ізраїлю та інших країн), був період по пошуку викрадених автомобілів, перевірки іноземцями репутації своїх наречених з України.

Тому слід подумати чим зможе займатися агентство краще за своїх конкурентів. Можливо це буде бізнес-розвідка або пошук зниклих людей тощо.

Література:

1. Конституція України, прийнята Верховною Радою України на п’ятій сесії 28.06.1996р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. -№30.- Ст.141.
2. https://zakon.rada.gov.ua// Про приватну детективну діяльність. Проект Закону України № 2120 від 25.02.2008
3. https://zakon.rada.gov.ua// Про приватну детективну діяльність. Проект Закону України № 3726 від 16.04.2016
4. https://zakon.rada.gov.ua// Про приватну детективну діяльність. Проект Закону України № 3010 від 17.02.2021
5. Електронний ресурс: https://sites.google.com/site/zagalniponattainformatiki/posuk-informaciie.
6. Словник іноземних мов. Електронний ресурс: https://www.jnsm.com.ua/sis/index.shtml
7. Електронний ресурс: http://www.npblog.com.ua/index.php/hi-tech/peredacha-informatsiyi.html).

References:

1. Konstitucija Ukraïni, prijnjata Verhovnoju Radoju Ukraïni na p’jatij sesiï 28.06.1996r. // Vidomosti Verhovnoï Radi Ukraïni. – 1996. -№30.- St.141.
2. https://zakon.rada.gov.ua// Pro privatnu detektivnu dijal'nist'. Proekt Zakonu Ukraïni № 2120 vid 25.02.2008
3. https://zakon.rada.gov.ua// Pro privatnu detektivnu dijal'nist'. Proekt Zakonu Ukraïni № 3726 vid 16.04.2016
4. https://zakon.rada.gov.ua// Pro privatnu detektivnu dijal'nist'. Proekt Zakonu Ukraïni № 3010 vid 17.02.2021
5. Elektronnij resurs: https://sites.google.com/site/zagalniponattainformatiki/posuk-informaciie.
6. Slovnik inozemnih mov. Elektronnij resurs: https://www.jnsm.com.ua/sis/index.shtml
7. Elektronnij resurs: http://www.npblog.com.ua/index.php/hi-tech/peredacha-informatsiyi.html).

СЕРІЯ «Економіка та підприємництво»

УДК 336.228:330

https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-3(21)-217-232

Іщенко Микола Іванович, доктор економічних наук, професор, віце-президент Академії гірничих наук України, професор кафедри обліку, оподаткування, публічного управління та адміністрування, Криворізький національний університет, вул. В. Матусевича, 11, м. Кривий Ріг, Дніпропетровська обл., 50027, тел.: (056)409-06-37, https://orcid.org/0000-0003-0726-4175

Поліщук Ірина Георгіївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки, організації та управління підприємствами, Криворізький національний університет, вул. В. Матусевича, 11, м. Кривий Ріг, Дніпропетровська обл., 50027, тел.: (067)569-11-44, https://orcid.org/0000-0003-0151-8656

Ільченко Володимир Олександрович, кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки, організації та управління підприємствами, Криворізький національний університет, вул. В. Матусевича, 11, м. Кривий Ріг, Дніпропетровська обл., 50027, тел.: (067)562-23-49
https://orcid.org/0000-0002-1167-3708

ЕКОНОМІКО-ВИРОБНИЧІ КРІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КОМПАНІЙ ГІРНИЧО-МЕТАЛУРГІЙНОГО КОМПЛЕКСУ

Анотація. У статті показано специфіку підприємницької діяльності компаній гірничо-металургійного комплексу. Відповідно до її виділених етапів, сукупність економіко-виробничих показників розділено на внутрішньо та зовнішньо орієнтовані. Обґрунтовано, що система внутрішньо орієнтованих КРІ для досліджуваної групи компаній має включати вихід концентрату, втрати заліза у відходах збагачення, вміст заліза у концентраті, питому вагу устаткування, що відповідає світовим аналогам, коефіцієнт інноваційності структури витрат з оновлення основних засобів, ритмічність виробництва. питомі витрати залізорудної сировини на виробництво 1 т сталі, частку безперервної розливки сталі у загальному обсязі, а також вміст металобрухту у шихті для виробництва сталі. Обґрунтована система зовнішньо орієнтованих КРІ для компаній гірничо-металургійного комплексу: рівень відповідності якості продукції вимогам ринку, питома вага експортованої продукції у загальному обсязі, міра диверсифікації збуту, стійкість клієнтської бази, ритмічність реалізації, структура реалізованої

продукції за ступенем переробки сировини, а також питома вага сертифікованої за міжнародними стандартами металопродукції та коефіцієнт структури реалізованої продукції за рівнем доданої вартості (для металургійних компаній).

Виконано оцінку фактичних значень обґрунтованої системи показників для компаній гірничо-металургійного комплексу України за 2014-20221 рр. Виявлені внутрішні еталони компаній, які ними унормовуються на кожен фінансовий рік. Обґрунтовані значення, що відповідають світовим еталонам – найкращим з досягнутих значень компаніями – світовими лідерами галузі. Виявлено, що внутрішні еталони українських компаній, у більшості випадків, на порядок відстають від світових аналогів. Попри це, українські компанії не досягають навіть власних внутрішніх еталонів. Лідером серед українських гірничо-збагачувальних компаній визнано ПрАТ «Центральний ГЗК», а серед металургійних компаній – ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг». Для інших компаній запропоновано ряд рекомендацій.

Ключові слова: гірничо-збагачувальні комбінати, диверсифікація збуту, експорт, металургійні компанії, показники ефективності, ритмічність, якість продукції

Ishchenko Mykola Ivanovych, Vice President of the Academy of Mining Sciences of Ukraine Doctor of Economics, Professor, Department of Accounting, Taxation, Public Administration and Administration, Kryvyi Rih National University, 11, Vitalyy Matusevych str. , Kryvyi Rih, 50027, tel.: (0564)09-06-37, https://orcid.org/0000-0003-0726-4175

Polishchuk Irina Georgievna, PhD, Associate Professor, Departament of Economics, Organization and Management of Enterprises, Kryvyi Rih National University, 11, Vitalyy Matusevych str., Kryvyi Rih, 50027, tel.: (067)569-11-44, https://orcid.org/0000-0003-0151-8656

Ilchenko Volodymyr Oleksandrovych, PhD, Senior Lecturer, Departament of Economics, Organization and Management of Enterprises, Kryvyi Rih National University, 11, Vitalyy Matusevych str., Kryvyi Rih, 50027, tel.: (067)562-23-49 https://orcid.org/0000-0002-1167-3708

ECONOMIC AND PRODUCTION CIRCLES OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITIES OF THE COMPANIES OF THE MINING AND METALLURGICAL COMPLEX

Abstract. The article shows specific features of entrepreneurial activity of companies of the mining and metallurgical complex. In accordance with its allocated stages, the set of economic and production indicators is divided into internally and externally oriented. It is substantiated that the system of internally oriented KPIs for the studied group of companies should include concentrate yield, iron losses in concentration waste, iron content in concentrate, share of equipment that corresponds to

the world analogues, coefficient of innovation of the structure of costs for renewal of fixed assets, rhythmicity of production, specific consumption of iron ore raw materials for the production of 1 ton of steel, share of continuous casting in the total volume, and scrap metal content in the steel charge. The author substantiates a system of externally oriented KPIs for companies in the mining and metals sector: the level of compliance of product quality with market requirements, the share of exported products in the total volume, the degree of sales diversification, the stability of the customer base, the rhythm of sales, the structure of sold products by the degree of raw material processing, as well as the share of metal products certified according to international standards and the coefficient of the structure of sold products by the level of added value (for metallurgical companies).

The actual values of the reasonable system of indicators for the companies of the mining and metallurgical complex of Ukraine for 2014-2021 are assessed. The internal benchmarks of the companies, which are used to regulate them for each financial year, are identified. The values that correspond to the global benchmarks - the best values achieved by the world's leading companies - are substantiated. It was found that the internal benchmarks of Ukrainian companies, in most cases, lag behind their global counterparts by an order of magnitude. Despite this, Ukrainian companies do not even reach their own internal benchmarks. PJSC "Central GZK" is recognised as the leader among Ukrainian mining and processing companies, and PJSC "ArcelorMittal Kryvyi Rih" is recognised as the leader among metallurgical companies. A number of recommendations are offered for other companies.

Keywords: mining and processing plants, sales diversification, exports, metallurgical companies, performance indicators, rhythmicity, product quality

Постановка проблеми. Сучасні економічні дослідження дуже багато уваги приділяють таким показникам ефективності підприємницької діяльності, як прибуток, рентабельність, оборотність, ліквідність, показники економічного та фінансового ефекту. При цьому, поза увагою залишаються ті первинні показники, які власне і формують остаточні фінансові результати діяльності компанії. Зокрема, менеджери багато зусиль витрачають на управління прибутком, тоді як посиленої уваги потребують показники, які найбільше вплинули на його формування. Водночас, важливо не проігнорувати специфіку діяльності компанії, адже очевидно, що промисловість і сфера продаж матимуть різний набір показників ефективності. Тому саме первинні економіко-виробничі показники ефективності підприємницької діяльності потребують поглибленого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Актуальність проблематики економіко-виробничого становища компаній гірничо-металургійного комплексу (далі – ГМК) відображена в працях академіків: А. Амоши, С.Аптекаря, С. Довбні, В. Нусінова, А.Турила та багатьох інших. Разом із ними, результати роботи цих компаній у 2019 р. – 2020 р. висвітлені О. В. Гончарук, Т. Б. Ігнашкіною та В. Ю. Бронніковою в [1]; фінансові аспекти підвищення економічної

ефективності компаній ГМК досліджені Н. В. Ізмайловою в [2]; адаптаційний механізм компаній ГМК розкрито К.В. Вишневською в [3]. Вагомість розробок перелічених науковців не викликає сумніву, однак поза їх увагою залишилася система первинних економіко-виробничих показників ефективності, які можна було б використовувати в якості сучасних KPI.

Мета статті: визначення системи економіко-виробничих показників ефективності підприємницької діяльності компаній ГМК.

Виклад основного матеріалу. Ключові економіко-виробничі показники ефективності діяльності (надалі – KPI) представляють собою числові показники, що допомагають оцінити ефективність функціонування компанії з економічної і виробничої точок зору. Вони дозволяють керівництву та зацікавленим сторонам оцінити результативність діяльності і вплив прийнятих рішень на фінансові показники, рівень продуктивності, ефективність використання ресурсів і т.д. Ці показники можуть бути використані окремо або в комбінації для оцінки ефективності діяльності компанії, а також для порівняння з результатами попередніх періодів, конкурентами або стандартами галузі. Залежно від специфіки бізнесу, можуть використовуватися різні показники ефективності, спрямовані на конкретні аспекти діяльності підприємства.

Сфокусуємося на підприємницькій діяльності компаній ГМК. Вона може бути різноманітною і включати наступні етапи, але не обмежуватися ними:

– дослідження та розвідка: компанії проводять геологічні дослідження для виявлення місць, де можуть знаходитись корисні копалини. Цей етап є початковим і вимагає фінансування наукових досліджень та обладнання;

– видобуток: після виявлення потенційних родовищ, компанії встановлюють гірничі установки, здійснюють будівництво шахт, кар'єрів, свердловин, де здійснюється видобуток корисних копалин;

– транспортування та переробка: видобуті матеріали транспортуються до переробних заводів, де проводиться подальша обробка для отримання цінних металів або інших продуктів. Цей етап може включати збагачення руд, плавлення металів, виготовлення сплавів тощо;

– маркетинг та продаж: гірничо-металургійні компанії займаються маркетингом і продажем своєї продукції на ринках, як національних, так і міжнародних. Цей етап включає вивчення попиту на ринку, укладання контрактів із замовниками, організацію логістики тощо.

Перші три етапи формують внутрішньо орієнтовані економіко-виробничі KPI, тоді як останній етап – зовнішньо орієнтовані.

Розглянемо внутрішньо орієнтовані показники. Найпершим із них слід визнати вихід концентрату, що є ключовим параметром при проектуванні технологічних процесів та прийнятті рішень щодо ефективності виробництва. Збільшення виходу концентрату може покращити використання сировини та знизити витрати виробництва. Провідним світовим еталоном є значення Rio Tinto – 90% [4]. Важливою задачею для компаній, які займаються добуванням та обробкою руди є зменшення втрат заліза у відходах збагачення. Ефективне

використання інноваційних технологій та процесів може допомогти знизити ці втрати і підвищити виходи корисних компонентів, таких як залізо, що покращує рентабельність добувної діяльності. У світових лідерів гірничодобувної галузі цей показник тримається на рівні 0,5 [5]. Наявність інноваційних технологій, а також те, на скільки компанія може ефективно конкурувати на світовому ринку показує частка устаткування, що відповідає світовим аналогам. Так, для гірничодобувних компаній цей відсоток сягає 80% [4], тоді як для металургійних компаній (серед яких China Baowu Steel Group, Nippon Steel & Sumitomo Metal Corporation) – 100% [6]. При цьому, до 76% витрат компаній обох груп складають щорічні витрати на придбання нового обладнання [6; 7]. Значущим елементом ефективного ведення бізнесу є ритмічність виробництва. Адже вона допомагає забезпечити оптимальне використання ресурсів, підвищити продуктивність і якість, а також покращити відносини з клієнтами і збільшити конкурентоспроможність компанії на ринку [8]. Загальновизнаним еталоном є її значення на рівні 1.

Таким чином, для українських гірничо-збагачувальних компаній система внутрішньо орієнтованих економіко-виробничих KPI виглядатиме таким чином:

X1 – Вихід концентрату, %;
X2 – Втрати заліза у відходах збагачення, %;
X3 – Вміст заліза у концентраті, %;
X4 – Частка устаткування, що відповідає світовим аналогам, %;
X5 – Коефіцієнт інноваційності структури витрат з оновлення основних засобів, ч.од.;
X6 – Ритмічність виробництва, ч.од.;

Оцінимо зазначені показники для українських гірничо-збагачувальних компаній (табл.1).

Таблиця 1

Внутрішньо орієнтовані економіко-виробничі KPI українських гірничо-збагачувальних компаній

KPI	Значення показників по роках								Світовий еталон
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
ПрАТ «Інгулецький ГЗК»									
X1, %	76	76	76	78	78	75	75	78	90
Внутрішній еталон	81	82	82	83	85	85	85	85	
X2, %	0,46	0,43	0,41	0,45	0,44	0,48	0,47	0,43	0,5
Внутрішній еталон	0,55	0,55	0,55	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50	
X3, %	64,94	64,92	67,89	67,82	67,91	68,1	68,89	68,1	70,5
Внутрішній еталон	65,4	65,7	68,0	68,0	68,0	69,0	69,0	69,0	
X4, %	51	46	43	41	45	45	45	46	80
Внутрішній еталон	52	52	52	55	55	55	55	55	
X5, ч.од.	0,23	0,23	0,17	0,22	0,22	0,15	0,15	0,22	0,76
Внутрішній еталон	0,3	0,3	0,3	0,35	0,35	0,35	0,35	0,35	
X6, коеф.	0,91	0,82	0,78	0,89	0,88	0,84	0,78	0,82	1,0
Внутрішній еталон	0,99	0,99	0,99	0,99	0,99	0,97	0,97	0,99	

АТ «Південний ГЗК»									
X1, %	78	80	74	66	66	71	74	80	90
Внутрішній еталон	85	85	85	85	85	85	85	85	
X2, %	0,66	0,75	0,74	0,62	0,62	0,58	0,58	0,54	0,5
Внутрішній еталон	0,55	0,55	0,55	0,55	0,55	0,50	0,50	0,50	
X3, %	65,07	65,05	65,02	64,95	65,04	65,23	65,07	65,23	70,5
Внутрішній еталон	65,8	65,8	65,8	66,2	66,2	66,9	66,9	66,9	
X4, %	55	52	51	52	53	54	53	54	80
Внутрішній еталон	60	60	60	62	62	62	62	62	
X5, ч.од.	0,18	0,21	0,17	0,19	0,19	0,21	0,21	0,21	0,76
Внутрішній еталон	0,4	0,45	0,45	0,45	0,5	0,5	0,5	0,5	
X6, коеф.	0,93	0,88	0,92	0,91	0,92	0,91	0,88	0,92	1,0
Внутрішній еталон	0,98	0,98	0,98	0,98	0,98	0,98	0,98	0,98	
ПрАТ «Північний ГЗК»									
X1, %	70	72	70	72	78	75	75	78	90
Внутрішній еталон	80	82	82	85	85	87	87	87	
X2, %	0,32	0,33	0,26	0,36	0,41	0,39	0,43	0,36	0,5
Внутрішній еталон	0,55	0,55	0,55	0,55	0,50	0,50	0,50	0,50	
X3, %	65,82	65,83	65,68	65,75	65,75	67,21	65,82	65,83	70,5
Внутрішній еталон	66,6	66,6	66,6	67,2	67,5	67,5	67,5	67,5	
X4, %	37	37,5	35	36,2	36	35,4	35	36	80
Внутрішній еталон	38	38	38	42	42	42	42	42	
X5, ч.од.	0,49	0,24	0,27	0,35	0,35	0,44	0,27	0,35	0,76
Внутрішній еталон	0,5	0,5	0,5	0,55	0,6	0,6	0,6	0,6	
X6, коеф.	0,87	0,77	0,79	0,84	0,86	0,84	0,79	0,86	1,0
Внутрішній еталон	0,98	0,98	0,98	0,98	0,98	0,98	0,98	0,98	
ПрАТ «Центральний ГЗК»									
X1, %	76	76	78	76	76	79	78	79	90
Внутрішній еталон	82	84	84	86	86	87	87	87	
X2, %	0,23	0,25	0,50	0,47	0,47	0,46	0,44	0,36	0,5
Внутрішній еталон	0,55	0,55	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50	
X3, %	65,85	65,73	66,74	66,34	66,66	66,7	68,5	70,0	70,5
Внутрішній еталон	66,7	66,9	67,4	68,2	68,5	68,5	70,5	70,5	
X4, %	45	43	55	58	59	62	55	59	80
Внутрішній еталон	55	55	64	64	70	70	70	70	
X5, ч.од.	0,3	0,28	0,22	0,29	0,43	0,47	0,22	0,43	0,76
Внутрішній еталон	0,4	0,4	0,45	0,55	0,6	0,75	0,75	0,75	
X6, коеф.	0,98	0,95	0,97	0,98	0,99	0,99	0,95	0,97	1,0
Внутрішній еталон	0,99	0,99	0,99	0,99	0,99	0,99	0,99	0,99	

Джерело: авторські розрахунки

Отримані дані характеризують поступове наближення КРІ українських гірничо-збагачувальних компаній до світового рівня. Проте, на сьогодні, лише

внутрішні нормативи компаній більш наближені до світового рівня, аніж фактичні значення показників. Слід відмітити діяльність ПрАТ «Центральний ГЗК» який увійшов до ТОР-виробників продукції світової якості (із вмістом заліза в концентраті 70,5%).

Окремо зупинимося на KPI для металургійних компаній. Такі показники як ритмічність виробництва, частка устаткування, що відповідає світовим аналогам та коефіцієнт інноваційності витрат на оновлення основних засобів – так само адекватні для характеристики їх внутрішньо орієнтованої частини KPI. Проте додатково потрібно включити питомі витрати залізорудної сировини на виробництво 1 т сталі, частку безперервної розливки сталі у загальному обсязі, а також вміст металобрухту у шихті для виробництва сталі.

Розрахунок питомих витрат залізорудної сировини включає різні величини витрат, пов'язаних з видобутком, обробкою, транспортуванням та переробкою залізорудної сировини до сталі. Крім того, враховуються технологічні процеси, які впливають на втрати сировини під час переробки. Варто зазначити, що питомі витрати можуть відрізнятися у різних металургійних компаніях і можуть змінюватися залежно від технологій, які використовуються, рівня ефективності виробництва та інших факторів. З плином часу, технології можуть покращуватися, що може призвести до зниження питомих витрат. Світові металургійні лідери (Nippon Steel & Sumitomo Metal Corporation, Arcelor Mittal) утримують їх значення на рівні 1,9 [6; 9]. Безперервна розливка сталі є одним з основних методів виробництва сталі, в якому розплавлений метал переливається безперервно в форму, де він охолоджується і збирається у вигляді стрічки або брикетів. Цей процес є більш продуктивним і ефективним порівняно з традиційними методами розливки сталі, тому світові лідери 100% перейшли на безперервну розливку [6; 9]. Відновлення металобрухту є важливим аспектом сталеплавіння, оскільки воно дозволяє зменшити потребу у первинних сировинах, таких як залізна руда і кокс, тим самим знижуючи енергозатрати і вплив на довкілля, пов'язаний із їх видобутком та переробкою. Вміст металобрухту у шихті є важливим показником сталеплавильного процесу, оскільки він може вплинути на якість та характеристики отриманої сталі. China Baowu Steel Group Corporation Limited та інші лідери утримують його на рівні 33% [10]. Варто указати на відмінність, притаманну металургійним компаніям: за даними World Steel Association, лідери витрачають на оновлення основних засобів за рахунок найпередовіших зразків 65% відповідних витрат [6] проти 76% у добувній промисловості.

Отже, система внутрішньо орієнтованих економіко-виробничих KPI металургійних компаній представляється нам наступним чином:

У1 – Питомі витрати залізорудної сировини на виробництво 1 т сталі, т/т;
У2 – Частка безперервної розливки сталі у загальному обсязі, %;
У3 – Вміст металобрухту у шихті для виробництва сталі, %;
Х6 – Ритмічність виробництва, част. од.;
Х4 – Частка устаткування, що відповідає світовим аналогам, %;
Х5 – Коефіцієнт інноваційності витрат на оновлення основних засобів, ч. од.

Результати оцінки цих показників систематизовані в табл. 2.

Таблиця 2

Внутрішньо орієнтовані економіко-виробничі KPI металургійних компаній

KPI	Значення показників по роках								Світовий еталон
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг»									
У1, т/т	2,471	2,593	2,361	2,557	2,328	2,471	2,361	2,328	1,9
Внутрішній еталон	2,3	2,3	2,3	2,2	2,2	2,2	2,2	2,2	
У2, %	19	20	21	21	22	26	22	26	100
Внутрішній еталон	33	33	33	45	45	45	45	45	
У3, %	17,4	16,5	18,7	16,7	18,3	19,6	18,3	18,7	33
Внутрішній еталон	23	23	23	25	25	25	25	25	
Х6, ч. од.	0,939	0,985	0,897	0,972	0,885	0,939	0,897	0,985	1,0
Внутрішній еталон	0,990	0,990	0,990	0,990	0,990	0,990	0,990	0,990	
Х4, %	38,3	38,3	38,3	39,3	39,3	42,3	39,3	42,3	100
Внутрішній еталон	45,0	45,0	47,0	47,0	50,0	50,0	50,0	50,0	
Х5, ч.од.	0,16	0,19	0,21	0,16	0,17	0,24	0,21	0,24	0,76
Внутрішній еталон	0,22	0,22	0,3	0,3	0,32	0,32	0,32	0,32	
ПрАТ «МК «Азовсталь»									
У1, т/т	2,596	2,361	2,393	2,532	2,521	2,596	2,521	2,521	1,9
Внутрішній еталон	2,4	2,4	2,4	2,2	2,2	2,2	2,2	2,2	
У2, %	16	16	17	16	17	19	17	19	100
Внутрішній еталон	20	20	20	25	25	25	25	25	
У3, %	15,6	16,2	18,2	16,2	15,9	13,2	13,2	15,9	33
Внутрішній еталон	22,3	22,3	24,2	24,3	24,5	24,5	24,5	24,5	
Х6, ч. од.	0,986	0,897	0,909	0,962	0,958	0,986	0,958	0,986	1,0
Внутрішній еталон	0,990	0,990	0,990	0,990	0,990	0,990	0,990	0,990	
Х4, %	34,0	34,0	34,0	35,0	35,0	37,6	34,0	35,0	100
Внутрішній еталон	40,5	40,5	42,3	42,3	45,0	45,0	45,0	45,0	
Х5, ч.од.	0,18	0,25	0,2	0,18	0,19	0,17	0,17	0,19	0,76
Внутрішній еталон	0,225	0,225	0,235	0,235	0,25	0,25	0,25	0,25	
ПрАТ «ММК імені Ілліча»									
У1, т/т	2,536	2,427	2,668	2,652	2,617	2,536	2,536	2,617	1,9
Внутрішній еталон	2,3	2,3	23	2,2	2,2	2,2	2,2	2,2	
У2, %	16	18	17	17	18	18	17	18	100
Внутрішній еталон	22	22	22	25	25	25	25	25	
У3, %	12,9	13,1	14,2	12,3	12,8	11,1	12,3	13,1	33
Внутрішній еталон	22,6	22,6	21,8	21,8	21,4	21,4	21,4	21,4	
Х6, ч. од.	0,964	0,922	0,987	0,981	0,968	0,964	0,922	0,968	1,0
Внутрішній еталон	0,990	0,990	0,990	0,990	0,990	0,990	0,990	0,990	
Х4, %	36,6	36,6	36,6	37,6	37,6	40,5	40,5	40,5	100
Внутрішній еталон	43,0	43,0	43,0	45,0	45,0	45,0	45,0	45,0	
Х5, ч.од.	0,16	0,22	0,17	0,17	0,16	0,13	0,16	0,17	0,65
Внутрішній еталон	0,20	0,20	0,21	0,21	0,23	0,23	0,23	0,23	

Джерело: авторські розрахунки

Отже, варто відмітити зростання частки безперервної розливки сталі у загальному обсязі на всіх металургійних компаніях України, що досліджуються. Це свідчить про модернізацію виробництва, підвищення продуктивності та зниження витрат на виробництво сталі. Найбільше зростання частки безперервної розливки сталі у виробництві відмічається на ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг», що є позитивним явищем, оскільки сприяє покращенню конкурентоспроможності підприємства і більш сталому розвитку виробництва сталі в цілому. Крім цього, саме дана компанія є лідером на українському ринку за величиною вмісту металобрухту у шихті, збільшення якої має позитивний вплив на сталеплавіння, знижуючи витрати на сировину і споживану енергію, а також зменшуючи відходи та вплив на навколишнє середовище.

Зовнішньо орієнтовані економіко-виробничі KPI українських гірничо-збагачувальних компаній повинні відображати рівень відповідності якості продукції вимогам ринку, частку експортованої продукції у загальному обсязі, міру диверсифікації збуту, стійкість клієнтської бази, ритмічність реалізації, а також структуру реалізованої продукції за ступенем переробки сировини:

Z1 – Рівень відповідності якості ЗРП вимогам ринку, част. од.;
Z2 – Структура реалізованої продукції за ступенем переробки сировини, ч. од.;
Z3 – Питома вага експорту продукції в обсязі реалізації, %;
Z4 – Рівень диверсифікації збуту, част. од.;
Z5 – Стійкість клієнтської бази, част. од.;
Z6 – Ритмічність реалізації продукції, част. од.

Варто відмітити, що при однозначності сприйняття перелічених показників, найбільш дискусійними видаються частка експорту та диверсифікованість збуту. Щодо першого, то слід указати на причини недоцільності експортування всієї продукції, що виробляється:

– залежність від зовнішнього попиту. Якщо попит на зовнішніх ринках знижується або виникають торговельні конфлікти, це може суттєво вплинути на економічну ситуацію країни і призвести до економічних криз;

– зниження доступності на внутрішньому ринку, що може призвести до збільшення цін на внутрішньому ринку;

– збільшення обсягів експорту може виходити за межі потенційного внутрішнього ринку, що знижує стимули до розвитку інфраструктури, науково-технічного прогресу та інших сфер, які сприяють економічному зростанню в межах країни;

– експорт, особливо якщо він однобічний, може збільшити вразливість економіки країни перед зовнішніми шоками і коливаннями на міжнародних ринках.

Водночас, слід ураховувати аргументи проти того, щоб уся продукція підприємства йшла тільки на внутрішній ринок:

– значний ріст доходів і прибутку часто відбувається завдяки доступу до більшого ринку, де попит на продукцію є більшим;

– якщо компанія залежить від внутрішнього ринку, вона стає вразливою до коливань в економіці країни;

– здобуття конкурентної переваги через міжнародну експансію може дозволити компанії привернути нових клієнтів, отримати доступ до нових ресурсів та технологій;

– потреба в диверсифікації ризиків: ризик, пов'язаний з великими залежностями від одного ринку може бути досить значним. Диверсифікація ринків може допомогти підприємствам розподіляти ризики та збільшувати стабільність свого бізнесу;

– збільшення експорту сприятиме розвитку інфраструктури та підтримці торгового балансу.

Балансування між перевагами збуту на зовнішні та внутрішні ринки сформувало еталонне значення експорту для компаній гірничо-металургійного комплексу на рівні 80% [11]. При цьому, слід погодитися із тим, що питома вага експорту в одну країну не має перевищувати 10%. На це значення вказують як аналітики ринку, так і науковці [3]: при перевищенні зазначеного рівня понад 10% – показник слід визнати таким, що дорівнює 0,75, при підвищенні до 15% – 0,5, до 30% – 0,25, а при його значенні понад 40% – 0.

Особливим KPI є величина реалізації продукції тим клієнтам, співпраця з якими триває 5 років і більше. Цей показник названий науковцями «стійкість клієнтської бази». Його величина у лідерів (Rio Tinto, Vale, BHP, Hesteel Group) досягає 80% [6; 11].

Результати оцінки зовнішньо орієнтованих економіко-виробничих KPI українських гірничо-збагачувальних компаній систематизовані в табл. 3.

Таблиця 3

Зовнішньо орієнтовані економіко-виробничі KPI українських гірничо-збагачувальних компаній

KPI	2014р.	2015р.	2016р.	2017р.	2018р.	2019р.	2020р.	2021р.	Світовий еталон
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
ПрАТ «Інгулецький ГЗК»									
Z1, част. од.	0,617	0,616	0,616	0,615	0,616	0,618	0,620	0,625	1
Внутрішній еталон	0,780	0,780	0,780	0,800	0,820	0,820	0,820	0,820	
Z2, част. од.	0,814	0,814	0,814	0,814	0,814	0,814	0,814	0,814	1
Внутрішній еталон	0,814	0,814	0,814	0,814	0,814	0,814	0,814	0,814	
Z3, %	40,859	44,653	42,577	21,582	26,397	30,523	41,03	39,928	80
Внутрішній еталон	55,0	55,0	55,0	60,0	65,0	65,0	65,0	65,0	
Z4, част. од.	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	1
Внутрішній еталон	0,500	0,500	0,500	0,500	0,500	0,500	0,500	0,500	
Z5, част. од.	0,450	0,470	0,460	0,510	0,530	0,530	0,530	0,535	0,8
Внутрішній еталон	0,620	0,620	0,680	0,680	0,720	0,720	0,720	0,720	
Z6, част. од.	0,784	0,760	0,820	0,730	0,750	0,720	0,71	0,725	1
Внутрішній еталон	0,900	0,900	0,900	0,900	0,900	0,900	0,900	0,900	

АТ «Південний ГЗК»									
Z1, част. од.	0,681	0,623	0,682	0,694	0,701	0,681	0,623	0,694	
Внутрішній еталон	0,800	0,800	0,800	0,800	0,820	0,820	0,820	0,820	1
Z2, част. од.	0,836	0,801	0,830	0,833	0,832	0,829	0,830	0,834	1
Внутрішній еталон	0,90	0,90	0,90	0,90	0,90	0,90	0,90	0,90	
Z3, %	66,66	84,56	77,13	72,85	68,43	78,46	96,67	93,2	80
Внутрішній еталон	70,00	70,00	70,00	80,00	80,00	80,00	80,00	80,00	
Z4, част. од.	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	1
Внутрішній еталон	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50	
Z5, част. од.	0,524	0,479	0,525	0,534	0,540	0,524	0,502	0,526	0,8
Внутрішній еталон	0,650	0,650	0,650	0,650	0,650	0,650	0,650	0,650	
Z6, част. од.	0,752	0,721	0,747	0,750	0,749	0,746	0,701	0,748	1
Внутрішній еталон	0,850	0,850	0,850	0,850	0,850	0,850	0,850	0,850	
ПрАТ «Північний ГЗК»									
Z1, част. од.	0,623	0,619	0,626	0,618	0,612	0,613	0,612	0,623	1
Внутрішній еталон	0,820	0,820	0,820	0,840	0,840	0,840	0,840	0,840	
Z2, част. од.	0,957	0,941	0,929	0,966	0,937	0,956	0,937	0,956	1
Внутрішній еталон	0,960	0,960	0,960	0,960	0,960	0,960	0,960	0,960	
Z3, %	32,915	45,04	16,569	37,616	36,06	33,42	57,80	31,10	80
Внутрішній еталон	60,00	60,00	60,00	60,00	65,00	70,00	70,00	70,00	
Z4, част. од.	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	
Внутрішній еталон	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50	1
Z5, част. од.	0,690	0,560	0,610	0,630	0,610	0,590	0,560	0,610	0,8
Внутрішній еталон	0,700	0,700	0,700	0,700	0,700	0,700	0,700	0,700	
Z6, част. од.	0,686	0,681	0,689	0,680	0,673	0,675	0,671	0,686	1
Внутрішній еталон	0,800	0,800	0,800	0,840	0,840	0,840	0,840	0,840	
ПрАТ «Центральний ГЗК»									
Z1, част. од.	0,632	0,631	0,631	0,627	0,723	0,734	0,855	0,900	1
Внутрішній еталон	0,820	0,820	0,900	0,900	0,900	0,900	0,900	0,900	
Z2, част. од.	0,881	0,881	0,886	0,899	0,907	0,902	0,902	0,920	1
Внутрішній еталон	0,900	0,900	0,900	0,940	0,940	0,940	0,940	0,940	

Z3, %	63,76	69,00	82,43	98,34	98,77	98,90	78,19	82,85	80
Внутрішній еталон	90,0	90,0	90,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
Z4, част. од.	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50	0,25	0,25	1
Внутрішній еталон	0,750	0,750	0,750	0,750	0,750	0,750	0,750	0,750	
Z5, част. од.	0,520	0,540	0,580	0,560	0,580	0,590	0,590	0,595	0,8
Внутрішній еталон	0,600	0,600	0,650	0,700	0,700	0,700	0,700	0,700	
Z6, част. од.	0,870	0,730	0,720	0,840	0,810	0,820	0,810	0,870	1
Внутрішній еталон	0,900	0,900	0,900	0,900	0,900	0,900	0,900	0,900	

Джерело: авторські розрахунки

Найбільш важливими результатами слід визнати те, що ПрАТ «Центральний ГЗК», як і світові лідери галузі, має найбільшу міру переробки сировини з отриманням обкотишів. На українському ринку дана компанія є лідером також за показником питомої ваги експорту в одну країну. В усіх інших компаніях показник суттєво перевищує 10%.

Стосовно зовнішньо орієнтованих економіко-виробничих KPI металургійних компаній слід указати на їх змістовну тотожність із виділеними вище показниками Z3 – Z6 та рівність світових еталонів із гірничо-збагачувальними компаніями. Однак специфічними KPI для металургійних компанії є питома вага сертифікованої за міжнародними стандартами металопродукції та коефіцієнт структури реалізованої продукції за рівнем доданої вартості:

W1 – Питома вага сертифікованої за міжнародними стандартами металопродукції у загальному обсязі реалізації, %;
W2 – Коефіцієнт структури реалізованої продукції за рівнем доданої вартості, %;
Z3 – Питома вага експорту продукції у загальному обсязі реалізації, %;
Z4 – Рівень диверсифікації збуту, част. од.;
Z5 – Стійкість клієнтської бази, част. од.;
Z6 – Ритмічність реалізації продукції, част. од.

Відомо, що для обох показників притаманна орієнтація на максимальне, 100-відсоткове значення [6] (табл. 4).

Таблиця 4

Зовнішньоорієнтовані економіко-виробничі KPI металургійних компаній

Показник	2014р.	2015р.	2016р.	2017р.	2018р.	2019р.	2020р.	2021р.	Світовий еталон
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг»									
W1, %	85,10	85,10	85,10	96,40	96,60	98,20	97,1	98,7	100
Внутрішні нормативи	100	100	100	100	100	100	100	100	
W2, %	0,74	0,74	0,93	0,96	0,91	0,83	0,84	0,92	1
Внутрішній еталон	0,95	0,95	0,95	0,95	0,95	0,95	0,95	0,95	
Z3, %	81,77	82,71	79,90	84,36	82,62	78,282	78,986	78,840	80
Внутрішній еталон	85	85	85	92	92	92	92	92	
Z4, част. од.	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50	1
Внутрішній еталон	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	
Z5, част. од.	40,54	40,54	40,50	45,88	46,00	46,75	46,82	46,85	80
Внутрішній еталон	55	55	60	62	62	62	62	62	
Z6, част. од.	0,89	0,89	0,86	0,91	0,90	0,85	0,86	0,9	1
Внутрішній еталон	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	
ПрАТ «МК «Азовсталь»									
W1, %	74,072	74,072	74,072	83,904	85,248	85,44	85,63	85,91	100
Внутрішні нормативи	94	94	94	96	96	96	96	96	
W2, %	0,750	0,742	0,737	0,736	0,739	0,784	0,786	0,791	1
Внутрішній еталон	0,8	0,8	0,85	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	
Z3, %	68,266	60,24	63,53	61,392	63,408	62,167	68,50	68,52	
Внутрішній еталон	94	94	94	96	96	96	96	96	80
Z4, част. од.	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	1
Внутрішній еталон	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	
Z5, част. од.	46,585	46,585	46,626	52,782	52,92	53,76	52,92	53,80	80
Внутрішній еталон	55	55	57	57	60	60	60	60	
Z6, част. од.	0,870	0,872	0,843	0,860	0,840	0,833	0,834	0,840	1
Внутрішній еталон	0,92	0,92	0,92	0,92	0,92	0,92	0,92	0,92	

ПрАТ «ММК імені Ілліча»									
W1, %	88,9	88,9	88,9	92,3	93,3	93,3	93,3	93,3	100
Внутрішні нормативи	100	100	100	100	100	100	100	100	
W2, %	0,407	0,396	0,401	0,425	0,257	0,645	0,654	0,667	1
Внутрішній еталон	0,6	0,6	0,7	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	
Z3, %	68,642	84,783	70,394	65,141	59,027	42,236	48,434	48,963	80
Внутрішній еталон	80	80	80	80	80	80	80	80	
Z4, част. од.	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50	1
Внутрішній еталон	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	
Z5, част. од.	41,756	41,756	41,724	39,216	38,208	37,20	37,15	38,20	80
Внутрішній еталон	44	44	45,5	45,5	48	48	48	48	
Z6, част. од.	0,783	0,786	0,759	0,774	0,756	0,750	0,745	0,759	1
Внутрішній еталон	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	

Джерело: авторські розрахунки

Варто указати, що для металургійних компаній притаманна практика встановлення еталонних значень, що перевищують значення світових лідерів галузі. Так, на ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» внутрішній еталон питомої ваги експорту продукції у періоді дослідження коливався від 85% до 92%, а на ПрАТ «Азовсталь» – від 94% до 96%. Примітною тенденцією є нормування питомої ваги сертифікованої за міжнародними стандартами металопродукції на ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» на рівні світового значення, що пояснюється входженням даної компанії до міжнародної корпорації Arcelor Mittal. Рівень диверсифікації збуту тільки на ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» сягнув позначки 0,5, тоді як у інших металургійних компаніях його значення не перевищувало нульового рівня.

Висновки. Таким чином, економіко-виробничі критерії підприємницької діяльності компаній гірничо-металургійного комплексу мають велике значення для їх успішної роботи і розвитку галузі в цілому. Визначені внутрішньо та зовнішньо орієнтовані KPI, з одного боку, є відомими та використовуваними економістами показниками для опису різних характеристик діяльності промислових компаній. З іншого боку, науковою новизною даного дослідження є систематизація показників з позиції їх використання в системі KPI – базових показників ефективності підприємницької діяльності. Узагальнюючи, дані KPI включають ефективність і ритмічність виробництва, якість продукції, витрати на інноваційне обладнання, частку експорту, диверсифікацію та ритмічність збуту, а також стійкість клієнтури. Отримані результати розрахунку визначених

показників дозволили виявити, що внутрішні еталони досліджуваних компаній, у більшості випадків, на порядок відстають від світових аналогів. Попри це, українські компанії не досягають навіть власних внутрішніх еталонів. Лідером серед українських гірничо-збагачувальних компаній визнано ПрАТ «Центральний ГЗК», а серед металургійних компаній – ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг». Іншим компаніям рекомендується:

– удосконалити процеси контролю якості: ретельний контроль якості на всіх етапах виробництва допоможе виявляти дефекти та неузгодженості і запобігати їх поширенню;

– упровадження систем управління якістю: сертифікація за стандартами ISO та іншими визнаними системами управління якістю допоможе забезпечити сталість якості продукції та процесів;

– забезпечення співробітників актуальними знаннями та навичками допоможе впроваджувати сучасні технології та методи виробництва;

– використання аналітики даних: застосування аналізу даних допоможе виявляти тенденції, недоліки та можливості для оптимізації процесів;

– упровадження системи ритмічного планування допоможе підтримувати стабільність виробництва і підвищувати продуктивність;

– інвестування в дослідження та розвиток: співпраця з дослідницькими установами і впровадження новітніх технологій сприятиме інноваційному розвитку компаній;

– співпраця з постачальниками: розвиток партнерських відносин з постачальниками інноваційного обладнання допоможе збільшити частку сучасних технологій в компанії;

– вивчення та аналіз діяльності конкурентів допоможе ідентифікувати недоліки та визначити можливі напрямки покращення;

– підтримка інноваційної культури: створення сприятливого середовища для інновацій та пошуку нових ідей сприятиме впровадженню новітніх технологій.

Напрямком подальшого дослідження являється розробка системи похідних фінансово-економічних показників, визначених на основі встановленої у даному дослідженні системи KPI та їх оцінка у досліджуваних компаніях.

Література:

1. Гончарук О.В., Ігнашкіна Т.Б., Броннікова В.Ю. Сучасний стан гірничо-металургійного комплексу України: чинники, тенденції й результати. *Ефективна економіка.* 2020. №9. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8189 (дата звернення: 18.03.2022)

2. Ізмайлова Н. В. Фінансові аспекти підвищення економічної ефективність гірничо-видобувних підприємств в сучасних умовах. *Ефективна економіка*. 2019. № 12. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7499 (дата звернення: 18.03.2022)

3. Вишневська К. В. Оцінювання та механізм адаптації за постіндустріальних умов діяльності підприємства (за матеріалами гірничо-металургійних підприємств України). Дисерт. на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук за спец. 08.00.04 – Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). Київ, 2018. 255 с.

4. Rio Tinto. Official site. 2022. URL: https://www.riotinto.com/en/operations/australia/pilbara (дата звернення: 18.03.2022)

5. Singh R. S., Veeranjaneyulu R., Nikhil D. Recovery of Iron Values from Discarded Iron Ore Slimes. *Mining, Metallurgy & Exploration.* 2019. URL: https://www.academia.edu/84781890/Recovery_of_Iron_Values_from_Discarded_Iron_Ore_Slimes (дата звернення: 18.03.2022)

6. World Steel Association. Official site. 2022. URL: https://worldsteel.org/steel-topics/statistics/world-steel-in-figures/ (дата звернення: 18.03.2022)

7. Інновації в металургії: як «цифра» запобігає «втомі металу». *Mind.* 2019. URL: https://mind.ua/publications/20203042-innovaciyi-v-metalurgiyi-yak-cifra-zapobigae-vtomi-metalu (дата звернення: 18.03.2022)

8. Метінвест. Офіційний сайт. 2022. URL: https://metinvestholding.com/ua/media/news/centraljnij-gok-zavershil-modernizaciyu-oborudovaniya-dlya-proizvodstva-koncentrata-premium-klassa (дата звернення: 18.03.2022)

9. Arcelor Mittal. Official site. 2022. URL: https://bremen.arcelormittal.com (дата звернення: 18.03.2022)

10. China Baowu Steel Group Corporation Limited. Official site. 2022. URL: https://www.baowugroup.com/en/business_perspective/steel_industry (дата звернення: 18.03.2022)

11. Deloitte: Research. Official site. 2022. URL: https://www2.deloitte.com/ua/uk/footerlinks/newsroom/deloitte-research/archive.html (дата звернення: 18.03.2022)

References:

1. Honcharuk, O.V., Ihnashkina, T.B., Bronnikova, V.Iu. (2020). Suchasnyi stan hirnycho-metalurhiinoho kompleksu Ukrainy: chynnyky, tendentsii y rezultaty [The current state of the mining and metallurgical complex of Ukraine: factors, trends and results]. *Efektyvna ekonomika, 9.* Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8189 [in Ukrainian].

2. Izmailova, N. V. (2019). Finansovi aspekty pidvyshchennia ekonomichnoi efektyvnist hirnycho-vydobuvnykh pidpryiemstv v suchasnykh umovakh [Financial aspects of increasing the economic efficiency of mining enterprises in modern conditions]. *Efektyvna ekonomika, 12.* Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7499 [in Ukrainian].

3. Vyshnevska, K. V. (2018). Otsiniuvannia ta mekhanizm adaptatsii za postindustrialnykh umov diialnosti pidpryiemstva (za materialamy hirnycho-metalurhiinykh pidpryiemstv Ukrainy) [Assessment and mechanism of adaptation under post-industrial conditions of enterprise activity (based on materials from mining and metallurgical enterprises of Ukraine)]. Dysert. na zdobuttia naukovoho stupenia kand. ekon. nauk za spets. 08.00.04 – Ekonomika ta upravlinnia pidpryiemstvamy (za vydamy ekonomichnoi diialnosti). Kyiv, 255 p. [in Ukrainian].

4. Rio Tinto. Official site. (2022). Retrieved from https://www.riotinto.com/en/operations/australia/pilbara

5. Singh, R. S., Veeranjaneyulu, R., Nikhil, D. (2019). Recovery of Iron Values from Discarded Iron Ore Slimes. *Mining, Metallurgy & Exploration.* Retrieved from https://www.academia.edu/84781890/Recovery_of_Iron_Values_from_Discarded_Iron_Ore_Slimes

6. World Steel Association. Official site. (2022). Retrieved from https://worldsteel.org/steel-topics/statistics/world-steel-in-figures/

7. Innovatsii v metalurhii: yak «tsyfra» zapobihaie «vtomi metalu» [Innovation in metallurgy: how "number" prevents "metal fatigue"] (2019). *Mind.* Retrieved from https://mind.ua/publications/20203042-innovaciyi-v-metalurgiyi-yak-cifra-zapobigae-vtomi-metalu [in Ukrainian].

8. Metinvest. Official site. (2022). Retrieved from https://metinvestholding.com/ua/media/news/centraljnij-gok-zavershil-modernizaciyu-oborudovaniya-dlya-proizvodstva-koncentrata-premium-klassa [in Ukrainian].

9. Arcelor Mittal. Official site. (2022). Retrieved from https://bremen.arcelormittal.com

10. China Baowu Steel Group Corporation Limited. Official site. (2022). Retrieved from https://www.baowugroup.com/en/business_perspective/steel_industry

11. Deloitte: Research. Official site. (2022). Retrieved from https://www2.deloitte.com/ua/uk/footerlinks/newsroom/deloitte-research/archive.html

Журнал

Наукові перспективи

(Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Медицина», Серія «Педагогіка», Серія «Психологія»)

Випуск № 3(21) 2022

Підписано до друку 29.03.2022 р. Формат 60х90/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 8,2. Наклад 100 прим.

Видавець:Громадська наукова організація
«Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління»
Свідоцтво серія ДК No4957 від 18.08.2015 р., Андріївський узвіз, буд.11, оф 68, м. Київ, 04070.

Надруковано рекламним агентством
«GoToPrint» Адреса, Україна, Київська обл., м. Київ, вул. Льва Толстого, 63
e-mail: gotoprint@gmail.com